

IDŐSB GRÓF TELEKÍ LÁSZLÓ IRODALMI MUNKÁSSÁGA.¹

Hazánk főrangú családjai közül egy sem élt az irodalommal szorosabb és állandóbb kapcsolatban, mint a Telekiek. Már régi törzsük, a Garázda nemzetség, dicsekszik egy-két költővel, s rokonságot tart Janus Pannoniussal. Nevükre fényt vet a Hunyadiak dicsősége is, kikkel a Szilágyi-család utján atyafiságban voltak. De állandó érintkezésben azóta vannak az irodalommal és közélettel, mióta a nagy Teleki Mihályt, Apaffy miniszterét, I. Lipót saját kéziratával gróffá emeli. (1685). E Mihály segítette Erdélyt a magyar korona alá. Ő maga is Thököly ellen hadakozva esett el a töröcsvári csatában. Életét grófsággal jutalmazta, halálát a családjának adományozott római szent birodalmi gróf címével engesztelte ki Lipót, 1697-ben.²

Ettől kezdődik a Telekiek nagy szerepe Erdélyben, s ettől fogva vannak szinte szakadatlan kapcsolatban az irodalommal, melynek tehetségük szerint majd művelő, majd csak pártoló tagjai.³ E Mihály fiának, Sándornak ajánlja Bod Péter a Magyar Athénást; másik unokája, Mihály, lefordítja Weber Ádám »Fejedelmi Lélek« cz. munkáját, s azt ifjú Apaffy Mihálynak ajánlja. (1689.) E Mihály fia kolozsvári tanuló korában »a jó tettek szükséges voltáról« ír latin nyelven értekezést; Ádám dobokai főispán, Cid fordítója, eredeti versében, elhalt nejének állít »Emlékeztető oszlop«-ot. (1773). Domokos saját életét írta meg egy jókora kötetben »Az emberi sorsnak változandósága« stb. címen. (1815). Az ifjan elhunyt, mély kedélyű Domokostól is maradt ránk munka. Ő utazásait írta meg oly

¹ Teleki Bessenyeinek eddig ismeretlen követője. Drámáit főlegliti Bayer, de azt állítja róluk, hogy elvesztek. Nem veszték el, meg vannak kéziratban az Akadémia könyvtárában. Értekezése igen becses. Oly megkülönböztetéseket tesz ebben, minők Erdélyi nevét fényessé tették. Az Akadémia és a magyar nyelv körüli buzgósága sem volt még elég bőven ismertetve.

² Lehoczky Stemmat. II. 392—394.

³ A család történetét lásd: Nagy Iván: Magyarország családai XI. 78—100. l., A Szilágyi család X. 705, 706 l. és Fejér Cod. dipl. X. 4 p. 609—612.

vonzóan és gyönyörködtetően, hogy művét csakhamar németre is lefordították. Ferencz is lelkes költő, verseit Döbrentei adta ki. Hasonnevű rokona kisebb dolgozatok írása mellett Zrinyit fordítá németre. Gróf Teleki József, a most emlegetett László édes atyja, kiváló helyet foglal el a múlt század francziásai közt. Tevékenységüket és hatásukat a jelen század is érzi. E László irodalmi működésének legfontosabb része e század első tizedére esik; fiai: József a »Hunyadiak korá«nak szerzője, és László, a »Kegyencz« írója szintén e század irodalmát gazdagították. Testvérök is, Sámuel, ki a magyar festőkről érkezett a Tudományos Gyűjteményben. (1828. IV.)

A család nőtagjai közt is találunk írókat, bár csekélyebb számmal. Inkább fordítanak. Eredeti munkát csak Teleki Józsefné, Bethlen Katalintól ismerünk, egy nyomtatásban is megjelent imakönyvet. Az irodalom pártolásából azonban kivették részüket. A Telekieknek e téren is sokat köszönünk. Többször gazdagították gyűjteményeikkel egyes intézetek könyvtárát, Vásárhelyen megnyitották családi könyvtárukat a közönség előtt. A legnagyobb tett szerzője e téren Sándor, ki családi ékszereiből veretett pénzt, hogy az 1704-ben leégett nagy-enyedi iskolát felépíttesse. Működésük szakadatlan és jótékony volt. Mindnyájan egy uton haladnak, mintha egymástól örökölnék az irodalom iránti vonzalmat, társadalmi, politikai és irodalmi eszméiket. Az utód folytatja elődeinek félbeszakadt művét.

A nevesebb írók elismerésben is részesültek. A költő Józsefet méltatta az irodalomtörténet, Lászlóval, a »Kegyencz« szerzőjével is foglalkozott, de politikai tevékenységének inkább csak utolsó napjai ismeretesek; a »Hunyadiak korá«t maig nagy becsű történelmi műnek ismerik el, de az idősebb László iratai szinte ismeretlenül hevernek a könyvtárakban s az Akadémia kézíratai között.

Életéről is keveset tudunk. Bajza beszéde ¹ a Teleki László alapította akadémiai könyvtár megnyitásakor, inkább a család történetével foglalkozik, s keveset szól a könyvek gyűjtőjéről. A Thaisz András-féle életrajz hiányos és csekély értékű, s Teleki műveiről épen nem ad számot, ² bár azok tagadhatatlanul megérdemlik figyelmünket, jól lehet szerzőjük élete gazdagabb volt törekvésekben, mint sikerekben. Irodalmi pályája nem hagyott mélyebb nyomot maga után.

¹ »A Telekiek tudományos hatása« czimen. Bajza összegyűjtött munkái. II. kiad. Toldy F. által. III. kötet 140—180 l. Felolvasatott 1844. decz. 22.

² Tudományos Gyűjtemény. 1823. I. 87—106 l.

Szépirodalmi művei csekély értékűek. Drámái csak kísérletek, de az egyedüliek, melyek Bessenyei hatását mutatják irodalmunkban. Versei sem haladják meg a korabeli közepes költőkét, de a francia eszmevilág és modor mellett a múlt század kilenczvenes éveinek mozgalmas életét s fejlődő eszméit tükrözik. S ha ő maga alkotni nem tud is, legalább a szerencsésebb alkotásokat felismeri, s szívesen és okosan ad másoknak tanácsokat. E tanácsok teszik legértékesebb hagyatékát. Sok olyat pendit meg ezekben, a mit az ő korában kevés ember gondolt és tudott s mik csak jóval később találtak kifejezőre. Erélyes védője a nyelvtisztaságnak, mérsékli a nyelvújítás tulzásait, s a költészettan nagy igazságáig feltekint. Elmélyedő lelkének e gondolatai szereznek neki helyet irodalmunk történetében.

Gróf Széki Teleki László 1764 szeptember 2-án született, a nógrádmegyei Szirákon, oly családból, melyben az irodalom művelése és pártolása valóságos hagyomány volt. Ő maga e hagyomány fenntartására tehetséget és készséget egyaránt örökölt. A kor, melyben ifjuságát tölté és melyben férfiúvá fejlett, Mária Theresia és II. József kora, részint közelsége és érdekes volta, részint elhatározó befolyásánál fogva, melyet nemzeti életünkre gyakorolt, eléggé ismeretes. A Habsburg-ház kormánypálcája leánykézre került, s több mint kétszázados sorvasztó uralma válsághoz jutott. A leplezett és nyílt németesítő törekvések elégtelenséghez, s ez által nemzeti életünk felpezsdülésére vezettek. Az ifju Teleki László mind e mozgalmakról első kézből értesülhetett. Atyja, József¹ (1738 — 1796), a protestánsok érdekében élénk figyelemmel kísérte a kormány minden intézkedését. Befolyásos állása volt, kegyben állt Mária Theresiánál, ki őt »a becsületes Teleki«-nek szokta volt nevezni; benső barátja Kaunitzknak, s a protestánsok szószólója a trón előtt. Hitfelei körében mind nagyobb befolyásra vágyott, ezért tűzött össze Beleznayval és Bessenyeivel is, mely vetélkedés Bessenyei sértő versére adott alkalmat.² Puritán egyszerűséggel kerülte a kitüntetések, de a nagyobb megtiszteléseket szívesen fogadta. Midőn II. József Békés majd Ugocsa megye főispánjává nevezte ki — »rég idő óta az első protes-

¹ Toldi: A magy. költ. kézi könyve a mohácsi vésztől a jelenkorig. II. 119—124. Beöthy képes Irod. tört. II. 44 l.

² E vers ügyében tartott tanú vallomás Acad. M. Irod. Vegyes. ivrét. 18 sz. III. csomó, 5-ik db.

tánst« — ez állásokat készséggel elfogadta. Élénk része volt a tanulmányi ügyek rendezésében; a pécsi tankerületnek főinspector is volt. 1790, 91, 92-ben a budai, pozsonyi és kolozsvári országgyűlésnek buzgó tagja, tekintélye és befolyása egyre nő, I. Ferenczet — mint belső titkos tanácsos — császárrá koronázására is elkísérte; halála előtt egy évvel pedig az első protestáns koronaörré nevezték ki.

E mellett az irodalmi körökkel is élénk összeköttetésben él. A francziás-iskola tagja. Ifjúkori munkáit francia nyelven írja. Így Baselben jeles értekezését: *Essai sur la foiblesse des esprits forts* (Leyde. 1760. másodszer Amsterdamban 1761. magának Rousseau-nak felügyelete alatt.) Emlékverse az »Atyafiui barátság oszlopa«, melyet 1788-ban nővére, gróf Thoroczkay Zsigmondné halálára írt, nincs híjával a magasabb érzésnek és gondolatoknak. De a természet megvonta tőle a kifejezés szépségének adományát. A belső tartalom nála sem ömlik megfelelő formába, nehézkes és erőltetett. Alig egy-két sorában csillan fel igazi költőiség és természetes báj. E rideg poesis, ez önmagával küzdő dictio, a laposságba süllyedt verselés, mely a gondolatokat megnyirbálja, hogy kimért rithmusába illeszthesse, míg érzéseit hosszúra nyúlt soraival elerőtleníti, oly hibái e kornak, melyben nem csak Teleki József szenvedett, hanem korának nála nevesebb költői is.¹

Ily művelt és sokoldalú férfiú nagy hatással lehetett serdülő fiára. Első gyermekéveit ugyan nagyatyjánál, a tudós Róth Tamásnál töltötte László, de már négy éves korában atyja házához került. A szülői házba kétségkívül mindama mozgalmak elhatottak, melyek akkor a közéletet és irodalmat foglalkoztatták. Atyja a marosvásárhelyi collegiumba adta, hol »Fogarasi Pap József vezérlete alatt« tanult. Később Magyarországon Cornides gondjaira bízta. A jogtudományra ő maga tanította; ő buzdította olvasásra is. Ő mondott ítéletet fia drámai próbálkozásairól; »Péter király«-ban a jobb helyek czeruza-jegyei alighanem az ő kezétől erednek. Majd utazni küldte fiait, Lászlót s az ifjabb Istvánt, Német-, Angol-, Franciaországba és Schveizba, mely földeket egykor maga is bejárt.

Ez utazásában írja László első nagyobb munkáit. Még Maros-

¹ Verseit Kazinczy adta ki. 1829. Kisebb versei közül több kéziratban Acad. Vegyes. Quart. 39. sz. (Itt a Toldi említette »maga ipának és napának koporsóköveikre tétetett emlékezet-írásai« is.)

Vásárhelytt kezdett verselgetni, legalább maradt egy verse abból a korból, nehézkes latin hexameterek, édes atyjához intézve. Az iskola latinságának hatása alatt keletkeztek, s aligha fakadtak költői ihletből, inkább atyjának akarta bemutatni jártasságát a latinban, talán épen nevelője parancsára.¹ Később is megzendül hurjain néhány latin sor, így a »Castrum Doloris«² inkább latin gyakorlatul, mint igazi költői ihletből. E nyelvben nem volt járatlan, nem is lehetett az, hiszen országgyűléseinken még ez hangzott a szónokok ajkairól. E hang néha későbbi műveibe is betéved. Egy magyar verse »Passio deplorandae sortis Pannoniae«,³ címet visel, s »Péter király« a előszavát, melyben a munkát atyjának ajánlja, latinul írja.

De felnőttébb korában, bizonyosan hazafias okokból, egészen mellőzi a latint. Érdekes, hogy Teleki kora ifjúságában nálunk úgyszólván töretlen uton indul, a drámai költészetén. Régibb dráma-irodalmunkat kizárólag iskolai drámák tették, s ezek közül egyetlen egy válik ki, Balassi Menyhért árultatása, tökéletlen cselekménye mellett is figyelmet keltő jellemrajzával. Komolyabban csak Bessenyei fordult Melpomene és Thalia oltáraihoz, de áldozata nem sok sikerrel járt. Ő a francia classicismus, kivált Voltaire nyomain haladt; ügyelt a hármasságra, a szereplő személyek rangbeli kiválóságára, sokat gondolt azzal, »hogy a beszélők illendőképen beszéljenek,« de csak Ágis tragoediáját veszi az ó-kori történetből, többi műveihez itthon keres tárgyat. Tragoediánk és drámánk később kinőtte e francia hatást, de vígjátékunk maig szívesen igazodik francia minták után.

A műfaj újdonsága, Bessenyei példája, kivel rokonságban állott, ingerelhette Telekit, hogy erejét e műfajban megkísértlte. Ide csábította, hogy e mező hazánkban szinte parlagon hevert, míg a francia classicismus, melynek atyja révén tanítványa volt, épen e nemből aratta diadalait. Talán látott is már színi előadást, Bécsben, vagy itthonn valami vándor társaságtól, s a költői hajlamú ifju bizonyára megkedvelte az illusio-keltés e módját. Azonfelül a nemzeti nyelvet e korban már hatalmas bástyának kezdték tekinteni a németesítő törekvések ellen. Ha még ide vesszük nagy ambícióját, az ifju sziv vágyát a nagy és szokatlan után, a párbeszéd tetszetős alakját, s a fiatal költő erős erkölcsi érzékét, melynek

¹ Acad. Magy. Irodalom. Régi és újabb írók. (Negyedrészt. 132 szám. A vers alá jegyzett datum: 1782. M. Vásárhely.

²⁻³ Mindkettő Acad. M. Irod. Vegyes. ívr. 18. sz.

kielégítésével valamennyi műfaj közt a dráma kecsegtet legjobban, körülbelül mind megjelöltük az okokat, melyek elhatározását vezérelhették.

Eszméinek s működésének irányát azonban a kor szabta meg. Ez években már II. József uralkodott hazánkban. Reformjai eléggé ismeretesek. Átalakította a helytartó-tanácsot, s az országot tíz kormány-kerületre osztotta. Átalakult az igazságszolgáltatás, s mindezek koronájául 1784-ben kimondá, hogy a közigazgatás nyelve latin helyett a német legyen. Ezzel megölte a magyart, mely már szárnyait kezdte bontogatni, s megtámadta jövőnket, mert az élő nyelvnek beolvasztó hatása van. Német lett az iskolák nyelve is, s ezzel Magyarország megszűnt Ausztria provinciájánál egyéb lenni. Még az önállóság palladiumát, a koronát is Bécsbe vitette. De intézkedései, czéljával ellenkező eredményt szültek. A sebzett magyar szó kibontá szárnyait, s magyar sziven nőtt eszméket ragadt magával. A nemzet egygyé olvadt mint a török járom idején, s föltámadt azon hatalom ellen, mely a pogány kezéből megszabadított ugyan, de csak azért, hogy most maga fojtogasson. Akkor a barbár ellenséggel szemben karddal, most a művelt zsarnok ellen a szellem fegyverével vívta ki jogait. Költők és folyóiratok támadnak, s a magyar közélet küzdőterére vetekedve sietnek főuraink. Itthon kevés történelmi előzményre támaszkodhatván, külföldi, kivált francia írókhoz fordulnak. A költők Voltaire és Rousseauhoz, a politikusok Montesquieuhöz és a dán Hugo Grotiushoz. Martinovics és társai az összeesküvésig mennek. Eszméik gyakran fel-fel csillannak Teleki műveiben, s valószínűleg e függetlenségi mozgalom irányította tekintetét — Bessenyei példájára — a szabadsághősök felé, kiknek küzdelme drámai kidoi- gozásra rendesen alkalmas is, s a nemzeti szellem ez elhatalmasodása okozta, hogy idegen tárgyak után a hazai történet alakjaihoz fordul. Cornides hatása is tehette, hogy Teleki Tellt avatja első drámája hőségé. A mű megvan az Akademiában¹ két más drámai művével együtt, gondosan letisztázva. Közös címök: »Gróf Teleki László Három Szomorú Játékjai«. A füzet elején álló előszó atyjának ajánlja a zsengéket, s Bécsben 1784. Decz. 29-én kelt, így hát az utazás alatt. Az előszót »Ezen három Tragédiáknak rövid Crise« követi, melyben egyes felhozható kifogások ellen védekezik. Az előszó szerint Tellt tizennyolcz éves korában írta, Szirákon,

¹ M. Irod. Régi és új. írók. 4-rét. 132. sz. m. jegy alatt.

esős idő okozta unalmában, három hét alatt. A munka egész címe: »Helvetziának könnyű megszabadulása vagy a bátor és Kegyes Ember minden szándékában boldog, egy ött Actusból álló Szomorú Játék«.

A dráma anyaga Schiller művéből ismeretes. A mese nagyjában Telekinél is az, de minden dísz és költői alakítás nélkül. A cselekmény sehogysen bír megindulni, folyását, s a személyek belső küzdelmét hosszú vallásos elmélkedések akasztják meg. Az egész I. felvonásban nem történik egyéb, mint hogy Tellt elfogják, de csak a III. felvonásban tudjuk meg, hogy miért, ott is mellékesen ejtett szavakból.

A tárgy megválasztásában nem ügyetlen, de tulbecsülte erejét, midőn oly drámába fogott, melynek hőse a nép. Némely részben elég ügyességet tanusít, így azzal, hogy Fürst Waltert, Werther Saufachert stb. Tell barátjaivá teszi, mint később Schiller. Hibának hiszi, hogy Tell »az egész játékon nem csak igen nyakason, hanem még vakmerőn is viseli magát«. De azzal menti, hogy az ártatlanul szenvedő nem tehet másképen. Talán hibának veszik, hogy nem hozta be a darabba a Tell köntöse alá rejtett nyilat, mely Gesslernek volt szánva az esetre, ha Tell fia fejről az almát le nem lövi. »De menthetem magamat először azzal, hogy ez a dolog nem épen tökéletes bizonyos, mivel némely historicusok nem emlékeznek róla, másodsor azzal is, hogy ha ezt beléje tettem volna, még bolondabb personát és vakmerőbbet kellett volna Tellnek adnom«. Az egész nehézkes párbeszéd, ügyes cselekmény és a jellemrajz teljes híjával. Némi érdeket az ad neki, hogy tárgya Schiller későbbi nagy alkotásával azonos.

Még kevésbé sikerült második drámája: »Seneca halála vagy a haldokló Philosophus, egy 3 actusból álló szomorú játék.«

Ezt valamivel később, Erdélyben mulatása alatt írta. Seneca most érkezett nyári lakába, s római barátai már visszahívják, mert Nero új rémtetteket visz véghez, s tulajdon anyjával is méregpoharat itatott. Senecát Rómába vonja a barátság és hazája megmentésének gondolata, oly indokok, melyek hozzá valóban illenek. II. Mielőtt azonban elindulna, egy katona kivégzési parancsát hozza. Itt néhány ügyes sor van, midőn Polybius, barátja, Senecának adja ki magát. A család azonban kiderül, s a III. felvonásban Seneca és Polybius *fürdőben* ülnek, midőn jön a katona, s felmetszi Seneca ereit, mert az e halálnemet választotta.

Az egész tele van anachronismusokkal, de a mi legfő baj, az egészben nincs egy szikra tragoedia. Ő maga is hibának veszi, hogy az ártatlan meghal, s a vétkes nem bűnhődik meg, de krónikai pontosságával mentegeti magát.

A harmadikat külföldön, Bécsben írta, címe: »Hunyadi Lászlónak Fő-vétele, egy négy Actusból álló Szomorú Játék.«

A darab sarkpontja, Czillei megöletése, már megtörtént, s így a mű ott kezdődik, hol Vörösmarty végezte drámáját. Az első felvonás Hunyadi László börtönében folyik. László kész a halálra, s erről való elmélkedései töltik be az egész felvonást.

A másodikban — a király lakában — Gara és Bánffy Hunyadi László ellen indítják a királyt, s ezt rá is veszik, hogy Lászlót a tanácsnak átadja. Rozgonyi kihallgatja beszédüket, s a király távoztával Garának szemére veti kétszinüségét, majd négy szem közt bátran és őszintén szól a királylyal, s azt Hunyadi László részére nyeri. De Gara újra megtántorítja fejedelmét, s midőn Szilágyi Erzsébet Gara Julissal és Vitéz érsekkel fiának bocsánatért esdekel, hidegen feleli, hogy ő a gyilkost a megölt és a haza nevében büntetni tartozik. Erre Szilágyi Erzsébet hevesen kifakad: »Gyilkos-e az, ki a vétkest megöli, gyilkos-e az, ki egész hazájáért egynek halálával bosszút áll, gyilkos-e az, a ki szóval és cselekedettel erőssen megsértődvén, haragjának föllobbant tüzeben azt, a ki sértette, megöli?« — Van e sorokban némi tűz és közvetlenség, minél fogva a dráma szebb helyei közé tartozik. — A felvonás végén Gara leányával magára marad. Ez férj és atya közt választani lévén kénytelen, mint egykor Desdemona, vőlegényéhez áll. Teleki menti e helyet s felhossa, hogy Julis a II. actus vége felé meg akarja engesztelni atyját, de nem bírja, így nem ő a hibás. Választása pedig nem helytelen, hiszen egy jó férj és rossz apa közt választ. Nem ügyetlen hely ez, mindnyájan érezzük, hogy Gara kebléről a Nemesis keze tépi le leányát.

A királyi tanács többsége Lászlót csakugyan halálra itéli. Gara Mátyást is meg akarja öletni, de ezt csak fogságba küldik Podjebrádkhoz. Gara megírja az ítéletet, s az urak távoztával a királyhoz hozza. László kezéből kétszer is kiesik a toll, míg nevét aláírja. Aztán elmélázik; Isten angyalát látja közelíteni, ki a légbe e szavakat írja: »Eszendő mulva meghalsz, király!« A király bűnbánóan foháskodik, majd »kétségbeesést mutató ábrázattal kimegy«. ¹

¹ E jelenet Bessenyeinél igen hasonló, de itt mégis jobb. Ott a király

Az V. felv.-ban László börtönében elbucsuzik kedveseitől. Távoztával Gara leánya egy késsel átdöfi magát, s nemsokára meghal. Mátyás meghatottan bucsuzik anyjától, kit Vitéz érsek a szomorú gnómával vigasztalgat: »Emberek vagyunk, nyomorúságra termettünk«.

Teleki az események csoportját, kapcsolatát és rendjét egészen Bessenyei »Hunyadi László tragediájá«-ból veszi, ki viszont Bonfiniből merit. Csak alakra van a kettő közt különbség. Bessenyei Sándor-versekben, Teleki prózában ír, s az három, ez négy felvonásban írja darabját, mi változtatást kíván. A mi Telekinél az első három felvonásban van, az Bessenyeinél két felvonást teszen. Így Bessenyei elrendezése csattanósabb és jobb. Viszont a részletek Telekinél sikerültek jobban, főként a király alakja, kinek nála szinte teljes tragikuma van.

Teleki az előbeszédben tagadja, hogy Bessenyeit követte volna, »Irt éppen ezen Históriáról Bessenyei is egy rövid Tragédiát, de mind azért, hogy az Esopus szajkója szerint idegen Tollakkal nem akarnám magamat felruházni, mind pedig, mivel az ő Tragédiája nem is olyan, hogy a belőlle szedett tollakkal igen fel lehetne magát tzipfrázni, önként semmi részben sem követtem.« Pedig egyebet sem tesz, mint hogy négy felvonásba osztja azt, a mi Bessenyeinél sokkal jobban három volt.

Hunyadi László személye körül tulajdonképen három összefüggő tragoedia képződött, mindenik az előbbinek gyümölcse, s magában hordja a következőnek magvát. Az első Czillei tragoediája. Féktelen becsvágya gonosz ármányra csábítja, melyért a Nemesis Hunyadi László kardjával áll boszút. Ezt írta meg Vörösmarty »Czillei és a Hunyadiak« cz. drámájában. De Czillei nehezen válik drámai hőssé, alakja nem nyerheti meg rokonszenvűnket. A dráma nem is elégíti ki kettős címével keltett érdeklődésünket, mert Hunyadi László sorsa függőben marad. A multból mindnyájan ismerjük történetét, s ez ideig-óráig való béke nem nyugtat meg. Vágyunk a következők után, de a drámának nincsen folytatása.

nem szól, nem látja jövendője szomorúbb képeit, s mindent arczjátékkal kell kifejeznie, mihez az író a következő utasítást adja: »A' Király sok hánykolódásai között el-kezd végre írni, és minek utánna nevét le-tette, hirtelen az asztaltól fel-ugrik, 's mintha rémülések között volna, sebesség-el el megyen.« Ez utasítást foglalja szavakba Teleki.

A mi azután következik, a mit Bessenyei s az ő nyomán Teleki mond el, az Hunyadi László tragoediája, de nem teljes tragoediája, mert az egész e két rész együttvéve. Hunyadi László raboskodását és kivégeztetését látjuk nálok, tehát — mint a görög s később a francia drámákban — a tragikus kimenetelt, a nélkül, hogy látnók, mi indította meg, legföljebb emlegetni halljuk. A mi az előbbi tragoediában a kifejlet, az itt a tragikai vétség. Czillei megbűnhődik Hunyadi László kardja által, de ugyanakkor László bünt követ el, s ez megtorlást von maga után. Czillei tragoediájának vége e halál, Lászlóéra nézve fordulópont. Hunyadi tragoediája Czilleié nélkül nem képzelhető. Czillei olyféle szerepet játszik Hunyadi László tragoediájában, mint Shakesperenél Julius Caesar a Brutuséban. Czilleinek, mint Caesarnak, meg van a maga külön tragoediája — melyek indítéka s vétségében is van némi rokonság, — s a tovább folyó nagy szerepet, mely egy új bukásban, a tulajdonképeni hős bukásában végződik, ott Brutus, itt Hunyadi viszi. Igaz, hogy Czillei halála s Hunyadi László kiszemlése közt nagy idő telik el, de még sem két év, mint azon emlékezetes martius idusától a philippii csatáig, s Shakespere e nagy időköz eseményeiből is egységes művet alkotott. Igaz, hogy nem mindenki Shakespere, de ha az író gyors egymásutánban és szerves kapcsolatban hozza elének az eseményeket s nem emlegeti a lefolyt időt, már ezzel megnyerheti a cselekvény egységét. — E cselekvény kiinduló pontja Czillei s a Hunyadiak versengése, Czillei megöletése László vétsége, s a kifejlés László halála.

Hunyadi László megöletése viszont V. László¹ vétsége, s így tragoediájának fordulópontja. Ennek pontjai volnának: a király esküje, H. László megöletése, a király esküszegése, míg a király halála befejezi a tragoediák egész lánczát, melyet a történet költőiben alkotott meg, mint iróink keze.

Teleki maga négy hibát vesz észre művében. Sajnálja, hogy a királyt tulságos ingatagnak, Garát tulságos alacsonynak festette. Mintha Jago jellemrajzában azt hibáztatná valaki, hogy Jago! — De ne ítéljünk szigoruan Telekiről. Ma is sokan vannak, kik csak a szép és nagy jellemet nézik karakternek, s nem ritkán tehetség hiányának vesznek, ha az író ingatag vagy épen aljas egyént rajzol.

¹ Bessenyei VI. Lászlót ír. V. ö: e tárgyról Petőfi: A király esküje. Arany: V. László. Zalár József: Hunyadi László cz. balladákat is.

Hibának nézi Teleki, hogy Hunyadi László nagyon is kész a halálra, s hogy ártatlannak nevezik, noha gyilkos. »De a mint a király neki esküvés mellett megengedett, azonnal ártatlan.«
 »A mi pedig azt a' vádat illeti, hogy ezen Tragédiámban a jó hal meg, a rossz pedig meg nem büntetődik, azt igaz okkal nem lehet szememre hányni. Ugyanis Gara a' leányának halálával, László király pedig lelki esméretye furdalásával és az Esztendő múlva elkövetkező, harmadik actusnak végén általa képzelt kéznek írása szerint való hálálának tudásával.«

Valóban összes drámái közül ebben csillan fel némi tragikum, ebben van erősebb drámai nyelv, mely helylyel-helylyel elég találó és lendületes, s eddigi alakjai közül László király a lelegevenebb. Kifogásai is itt legjobbak. Szeme élesebb, védekezése nem a krónikák szárazságát okolja, hanem magára az íróra utal. Teleki valóban fejleni, erősbödni érzi tehetségét, s az előbeszéd végén megjegyzi, hogy jól tudja, ezek gyöngye művek, s »tsak jelei lehetnek talám annak, hogy ezután, ha egészen rá adom magamat, ezen a mi Magyar nyelvünkön majd egészen ismeretlen, 's töretlen uton botorkázhatok.«

Fájdalom, az utat ő sem törte meg. Bessenyein fölül nem birt emelkedni, hivatalos elfoglaltsága is akadályozta, s költői tehetsége kiapadt, mielőtt kifejlett volna.

Még egy drámája maradt reánk, a legértékesebb e nemű művei közt. Ez »Péter király«.¹ Becsületes törekvés szülte munka, mely fogatkozásai mellett számos jobb részlettel dicsekszik. Teleki minden erejét összeszedte, hogy tehetsége szerint a legjobbat nyujtsa, de hiányos ismeretei,² kora daczára is gyermekes gondolkodása,³ s az a körülmény, hogy nem ismert kiforrott dráma-

¹ Acad. M. Irod. Régi és újabb írók. 4-rét 42 sz. alatt. Probstücke aus dem Practico-Camerale stb. cíművel egybekötve. Az egész kötet címe: Specimina Horarum Subcesivarum C. Ladislai Teleki. Göttingae. Mense Septembris. 1785. A darab címe: Péter Magyar-Országí király egy három Actusból álló Szomorú Játék. (9—56 l.)

² Így az udvarnál olaszok szerepelnek, mi későbbi javítás a szövegben. Zebusnak banderiumát emlegetik, s az olasz (?) Wolfardot hol ministernek, hol cancellárnak nevezik, pedig a cancellárságot csak III. Béla, a banderiumot csak Nagy Lajos hozta be.

³ Így Péter kijelenti, hogy ha a hercegek kezébe kerülnek, lefejezteti »még pediglen háromszor kell a hóhérnak hozzá vágni.« Szinte népmesei naivság. — Midőn Wolfard s Zebus, egy Péter király pártján levő magyar, összeszólalkoznak, Péter így vágja ketté a viszályt: »Mit veszekettek? Hát szüntelen

költői tehetséget, kit például vehetett volna, e művébe is sok oly hibát elegyít, melyeket szerencsésebb viszonyok közt tehetsége elkerülhetett volna. Ő maga is látta a feladat nehézségét, s mottónak mintegy figyelmeztetésül e mondást írja műve elé: »In magnis iam voluisse sat 'est.«

A darab azzal kezdődik, hogy a már másodizben uralkodó király Zebust az olasz Sigmund alá rendeli, s ennek haditervét fogadja el. Zebust mélyen sérti Péter bánásmódja, kinek javáért István királyt s Vazult megölte. Heves monologban fakad ki, hogy mit nem tehet még Péter, ha valahogy győzedelmeskedni talál. Azért rögtön ellene fordul. Gisella özvegy királynénak feltárja terveit. »Tudtam már egyszer áruló lenni, azért tudok még másodszor is a' lenni,« s elmondja, hogy helyre akarja ütni vétkeiket. De újabb vétkekkel. E hibás erkölcsi felfogás rejti magában tragikumát csiráit. Vegyül ugyan bosszujába némi nemes indok, maga mondja: »Ha tudtam vétkezni eddig mások kárára, most inkább vétkezhetem, hogy mások általam boldogulyanak,« de feledi, hogy bűnt bűnnel jóvá tenni nem szabad. Azt sem ok nélkül veti szemére Gisella, hogy nem hazaszeretetből, hanem csak »bosszu állást kívánó indulatból« gerjedt fel haraga, s hogy hiába áll András herceghez, az sem fogja őt kancellárrá tenni. Zebus nem is akarja már azt, csak meg akar békélni hazájával, ha véték árán is, aztán készséggel meghal. Így erkölcsi felfogásának csalárdságát jóhiszeműsége s önzetlensége menti s némi szánalmat is ébreszt bennünk a jó utra térő bűnös iránt. Teleki nagy kedvteléssel merül ez erkölcsi problema fejtegetésébe, de inkább csak beszéltet róla, mint rajzolja.

A visszatérő király termében találva Gisellát, durván kérdőre vonja, mit keres itt, s hetykén mondja: »Király vagyok, nem tartozom senkinek számot adni tselekedeteimről.« Gisella a királyok királyára emlékezteti, majd így szól: »Ugy van a királyok dolga, körül lévén vétetve mindég hizelkedőktől, a' kik nekik szüntelen hizelkednek, nem szeretik hallani az igazat; azt gondolják, hogy minden embernek úgy kell nekik tsapodárkodni, mint udvari emberek cselekesznek.«

Lehetetlen e sorokban Bessenyeire nem ismernünk, ki gyakran kikelt az udvaroncok hizelgése ellen, s ki ezeket bécsi éle-

háboruságban kell-e élnetek? Mind a' két nemzetnek sokat köszönhetek, de egyik se tulajdoníthatya különösen egyedül magának. Remélem, mind a' ketten megelégsztek ezen ítélet-tételemmel. — Wolford: »Igenis, Felséges Uram.«

téből nagyon jól ismerhette. A párbeszéd további része az általános emberi méltóságról szól, s a királynak a közönséges emberekkel való egyenlőségéről; e rész már Bessenyein túl, a francia írókra, kivált Rousseaura mutat vissza. »Mitsoda elsőséged vagyon néked, — fakad ki Gisella — mint tsupa embernek a' legalább való Koldús felett?« Ha Isten a királyságot elveszi, »akkor bezzeg sokkal alább-valóbb leszel az ajtód előtt álló Koldusnál.« — »Nem félsz-e, — kérdi — hogy Isten meghallgatja István imáját.« De mit, »nem retteghetsz többé, elaludt Tebenned minden érzékenység; Királyá lettél, s megszüntél ember lenni.«

E szavak korszerűtlenek, s Gisella ajakára adva, kissé erősek is. Egyébként Gisella jól van jellemezve. Látszik, hogy a költő gyöngéd szeretettel csüngött rajta. Szép benne a nagy hit, s férjének mindig előtte lebegő emléke. Egészben megható, meghatja Pétert is, kit hatásától Wolfard alig bir megszabadítani. Ez úgy áll itt királya mellett, mint a magyar történet több királya mellett a hitszegő tanácsos, Deli Vid, Czillei, s mint Bessenyeinél is Leonidas mellett Agesilaos, Attila mellett Alus, László mellett Gara.

Wolfard azt ajánlja Péternek, hogy tartsa otthon Zebust a város védelmére, mert tart tőle. De épen ekkor jön Sigmund hirnőke, hogy Zebus banderiuma nem akar más alatt harczolni, s az ellen már csak négy órányira van. Így Zebust ki kell küldeniök, de hogy pártjokra nyerjék, a palatinusságra adnak neki reményt. Zebusban épen ez ígéret kelt gyanut, s hosszas monologban András mellett tart ki.

Az expositio tehát jó, bár nincs minden fogyatkozás nélkül. Tíz jelenetében elég élénkség van, a személyek elég közvetlenséggel és jellemzően beszélnek, de — Gisellát kivéve — mind egy hangon.

A második felvonás András és Levanta táborában játszik. András épen a vezéreknek osztja rendeleteit, midőn hozzák Zebus levelét, melyben átpártolását jelenti. Nem számítanak rá bizton, de némi reményt vetnek ő belé is, s az ütközetre készülnek. András kétséggel küzdve megy a harczba; »Mely sokszor esik meg, hogy a' hamis dolog győz az igazon, sóhajtja. Igazságunk vagyon, de a szerentsének kell meghatározni, szerencsések leszünk-é?« E felvonásban a jellemrajz lankad; az új alakokat nem bírja a költő oly erőteljeseknek mutatni, mint az előbbieket, ereje fogyott. A cse-

lekvény is tagadhatatlanul kevesebb, mint az első felvonásban, de épen a kellő lépéssel halad.

A III. felvonásban »a' Theátrum a' Péter király Palotáját képzeli«. Péter jön, s azt híven, övé a győzelem, Zebus ellen felindulva, az országra dühös. Épen azon töpreng, hogy vegye vissza a nádorságra tett ígérletét Zebustól, midőn hírnök jó, s jelenti, hogy előbb Péter győzött ugyan, de aztán Zebus átpártolása az ellent juttatta viadalra. Péternek futást tanácsol a hírnök, sőt a második is. Péter és Wolfard gyöngye lelkek szokása szerint nem merik magukra vállalni tetteik következményét, s egymás szemére hányják a tyrannismus és a vereség vádját. Péter hősileg védekezve kíván halni, de eiebb megöli tanácsosát, ki a földön fetrengve nyögi: »Ilyen az udvari embernek sorsa. Magunkat megtagadjuk, tsak hogy királyunknak szolgálhassunk, s megszűnünk emberek lenni, hogy egy ember kápritzájának tömjénezhessünk . . . s mi mindezért jutalmunk?«

Ájulásából felocsudva, Wolfard Gisellát látja maga előtt, ki vigasztalgatja, s Wolfard magába szállva hal meg. A benyomuló hercegek mögött hozzák Zebust, kit egy nyíl szíven talált. Mind megbocsátanak neki, s ő Isten nevével ajakán, meghal. A szerző Acha nádorral igazoltatja igazságszolgáltatását, hogy Pétert tulajdon embere által büntette meg Isten, de Zebusnak sem engedte meg, »hogy Péter tökéletes veszedelmét érje«. Péter ki akarta magát vágni, de elfogták, s most szemeit kiszúrva hozzák. A király átkozódik tehetetlenségében, hogy mért nem ölette meg mindnyájukat, mikor még kezeiben voltak. »Elég kegyetlen voltam, hogy ezen veszedelmet nyakamra hozsam, de nem voltam elég kegyetlen, hogy azt elhárítsam«.

Sógorára, Henrikre hivatkozik, hogy ne merjék bántani, mire Geiza önérzetesen mondja: »Magyarok vagyunk, 's ugyan azért szabadok, azt tselekesszük véled, a' mi tetszik«, s elvezetik, hogy róla később tanácskozzanak. Mi sem látjuk többé s nem is halunk felőle.

Most a jövendő királyról tanácskoznak, Acha Andrást ajánlja, de ez vonakodik, s egészen francia szellemben így szól hozzájuk:

»Szabadok vagytok most hazámfiái, gondolyátok meg azért először: nem volna-e jobb néktek a' Görög Republicák módjára, nem Királyt választani magatoknak, hanem egy szüntelen tartó tanácsot. Mert akármely jó ember légyen is az, a' kit Királyotok-

nak választotok, megeshetik, hogy ezen méltóság által felfuvalkodván, oly dologra vetemedhetik, a' melly szabadságokkal ellenkezik. A fényes méltóságok, a' mint tudjátok, meg változtatják az emberek gondolkozások módját. Most van időtök erről gondolkozni«. E szavak nem irodalmi hatás szülöttei. Ezekben a politikai élet eszméi, kivált Martinovics és Laczkovics szava viszhangzik.

Bueban az ósdi, de örök magyarság szólal meg, midőn a korona iránti vallásos tisztelettel s a hagyományokhoz való kegyeletes ragaszkodással eltelten feleli: »Koronánk vagyon Hertzeg! azért én úgy tartom, Királyunknak kell lenni. Eleinknek szokása mellett illő, hogy megmaradjunk«.

Majd Gisellát ajánlják királynak, mi Mária Theresia uralmának hatása, de nem javallása is, mert Gisellával azt felelteti, hogy nő nem lehet uralkodó. Végre András elfogadja a koronát s öcscsét kincses Erdély fejedelmévé teszi. A haza jövő boldogságának emlegetésével végződik a darab, Teleki utolsó szimúve.

A drámában, mint láttuk, kevés a cselekvény. Hősei beszélnek, tesznek is valamit, de a bonyodalom fogyatékos, s tulajdonképeni hős nincsen. Sem Péter, sem Zebus nem tehet drámai hatást; András igen kevésszer jön elő, ő csak a bosszuló Nemesis. Belső küzdelem nincs az alakokban. Péter küzdelmét sem rajzolja még bukásakor sem. Wolfardra tör ki, a helyett, hogy magába fúlna.

Legérdekesebbek a darabban az eszmék, de bármily érdekesek is ezek, e darabban anachronismusok. A franciaizmat megelőző eszmeáramlat hullámai ezek, részint Bessenyeiből átvéve, részint a francia írókból merítve; Szent-István korában teljesen idegenek.

Bessenyei példája is egyike volt az okoknak, melyek Telekit a drámairói pályára vonzották, az hatott reá tovább is. Telt önállóan választja a nyugati történelemből, később sem megy a keleti vagy épen bibliai történetekig — ezt Bessenyei sem tette, de a tárgyát a classicus világból veszi. (Seneca). Később, mint Bessenyei, a honvágy varázsa alatt ő is hazai történelmünkhöz fordul, sőt épen Hunyadi Lászlóhoz, kiről Bessenyei is írt. Nem lehetetlen, hogy erejét megkísérteni szállt versenyre véle. Darabjaiba mindinkább benyomulnak az eszmék, melyeket atyjától, Bessenyeitől és közvetlenül a francziáktól tanult, de hirdetésükre jobb

alkalmat iparkodik keresni, s kevésbé terjengős Bessenyeinél. Az eszmék körét szűkebbre szabja. Bessenyei többször, s nem épen illendően szőtt a vallásról, Teleki azt kiméli; nincs is mit mentegőznie, mint volt Bessenyeinek, a ki áttért. Bessenyeit az emberiség, az egész társadalom foglalkoztatja, s bizonyos tekintetben cosmopolita. Teleki gondolkodása, ha kívülről táplálkozik is, nem száll túl a haza határain. Aztán ő az irodalmi befolyáson kívül egy más eszmekörből is táplálkozik, ismeri hazánk akkori tulzó politikai életének alakjait, s eltanulja eszméiket. Abban is eltér Bessenyeitől, hogy míg az versben írt, ő prózában beszél. Okairól maga megemlékezik (a Crisisben.) Közönségesen hibának fogják venni — mondja, — hogy darabjai nincsenek versben írva. De más nemzeteknél is írnak tragoediákat prózában, s »e mellett másodszer a versért sokszor az embernek jó gondolatját fel kell áldozni, a mely igazságtalanság«. Azonkívül a verselés nagy idővesztegetés. Prózában sok jó gondolatot leírhat addig az ember, míg néhány jó verset csinál.

Második nagy hibának azt fogják venni szerinte, »hogy a Deák nyelvből eredett Actusok s Scénák neveiket Magyarúl nem tette ki.« De a francziák és németek példájára tette, mert fél az erőszakos szótól. »Eddig is szomorú tapasztalásból tudhatjuk, — teszi hozzá, — hogy a' mi újabb Magyarjaink különösen sokat állítanak abban, ha ujj és szokáson kívül levő szókat tsinálhatnak, pedig valójában tsak a' Magyar nyelvet tsufitják el.« E drámák sohasem jelentek meg nyomtatásban. Egyrészt mivel úgyszólván csak ifjúkori kísérletek, de főként mert az állami hivatalokat viselő Teleki nem hirdethette e forradalmi eszméket, ha egykor érezte is azokat. Ha hosszasan időztünk ezeknél, mentsen ki az, hogy e korban igen kevés a drámai kísérlet, s hogy Telekinél Bessenyeinek eddig nem ismert hatása tükröződik, bárha nem utánzója. Eltér tőle a gondolatok körére vonatkozólag és a külalakban egyaránt. De ő is a franczia iskola hive. Ügyel a cselekvény és idő egységére, ezek kedvéért néha erőszakoskodik is tárgyán, de a helyegységtől fölszabadítja képzeletét. Később talán tehetett volna valamit drámánk érdekében, de a mint külföldi utjából 1787-ben hazatért, kísérleteivel e téren felhagyott.

Cornides — betegeskedése — miatt már előbb hazatért, s helyét Riedl Theophil foglalta el. Itthon aztán minden gyámkodástól felszabadult a két ifjú, István a katonai pályára lépett, s nemsokára

meghalt, László pedig huszonnegyedik születése napján feleségül vette Teleki Ádámnak, Cid fordítójának leányát.

Teleki ettől kezdve gyorsan halad a közpályán. 1789-ben az erdélyi kormányzéknel tiszteleti titoknokká, 91-ben kamarássá. 92-ben táblai báróvá lett, időközben pedig Máramaros megye követe az 1790-iki mozgalmas országgyűlésen, melyen atyja is részt vett, kinek fia gyors emelkedésében része lehetett.

A hivatalos elfoglaltság nem vonta el Telekit a költői kísérletektől, de bénítólag hatott erejére, s szűkebbre szabta tárgykeretét. Ő maga erősen gyakorlati férfi lett, kire a közélet számot tartott, s a Múzsák kerülni kezdték. Alig irt ettől fogva valami nagyobb szabású, önálló költeményt. Régen tanulmányaiból merített, most a családi kör méri láthatárát. Alig ir egyebet halotti bucsúztatónál. A családjában nagy számmal előfordult halálozások miatt — mi ily nagy kiterjedésű nemzetségnél szinte természetes, — nem is igen lehetett érkezése és kedve egyebet írni.

A Teleki-család minden halottját megénekli, s ha a vers nehezen megy, prózába csap át és gyászbeszédet ír.

Igy mindjárt István öcscsét hexameterekben siratja el (Acad. kézír. Vegyes. 4-rét 15. sz. I. db.) A kilenczvenes években három nagy csapás is érte, atyjától, ipától és feleségétől fosztja meg a sors. Legmélyebben atyja halála hatott rá. Eléggé magyarázza ezt a viszony, mely atya és fiu közt fennállt. Anya nélkül növekedvén atyja körében, kizárólag ennek hatása alatt állt. A gyermek tiszteletét csak növelhette a közbecsülés, melylyel atyjára mindenki tekintett. A ki pártfogóra szorult, hozzá fordult, hivatalbeli alárendeltjei a főurat is tisztelték benne, míg az irodalom emberei a »magyar Boileau«-nak ajándékozták tiszteletüket, mint őt gróf Fekete János elnevezte. Fia előtt ő nyitotta meg a költészet és tudomány csarnokait, ő irányozta figyelmét Bessenyeire s azontúl a francia classicusokra. Atyjától tanulta ismerni az iskola fontosságát, melyet ekkor kezdtek nemzeti ügynek tekinteni, s melylyel később maga is foglalkozott.¹ Atyjától tanulta a hosszú gyászverseket, tőle örökölte a mély vallásosságot, mely a fiuban a kilenczvenes évek röpiratainak hatása alatt józan értelemmel párosult, s a király és haza egybeolvasztott szeretetét, mely epigram-

¹ A »Magam Munkái« cz. jegyzéken. Acad. Magy. Irod. Vegyes. 18 sz. III. 30. sz. 5 pont. »Az Erdélyi Oskolák és Tanítás módjának jobbitására kirendelt comissionak munkája in Copiis.« Iratai közt nincs meg.

máit lengi át, s főként az irodalom szeretetét. E három teszi László jelmondatát: *Vive Deo, Patriae, Litteris.*

Hatása alatt állt élte őszeig. Fiai gondos neveltetésében is elhunyt apja emléke csillan vissza.

De Lászlót sem vádolhatni hálátlansággal. Rajongó szeretettel csüngött atyján, míg élt, halálát őszintén siratta, emlékét híven őrizé. Legelső versét atyjához intézte, s most irodalmi emléket állít az irodalom emberének. Megírja sirató versét, melynek czime: »Buzgó Fiui Tiszteletnek és Szeretetnek Emlékezet-köve, melyet ama mindkét Haza igaz javára élt, de Az 1796-ik Esztendőben September 1-ső Napján Minden jóknak valóságos belső Szomorúságokra megholt Igen Kedves Édes Atyának, Néhai R. Sz. B. Groff Széki Teleki József urnak Tiszteletére fiui érzékeny háladátságából felemelni kívánt R. Sz. B. Groff Széki Teleki László, (4-rét. 37 lap. Pesten 1797. Trattner M. bet.) Ez Teleki László. első műve, mely napvilágot látott.¹ Azonkívül atyja életrajzát is megírta német nyelven s a *Siebenbürgische Quartalschriftben* közzé is tette. Ez volt Toldi egyetlen forrása Teleki József életének megírásakor.

1817-ben magyarul is megemlékezett róla: »Néhai g. Teleki József úr képe« czimen. 1798-ban már új sirató verse jelenik meg ipáról, gr. Teleki Ádámról,² 1800-ban pedig neje emléke »Néhai g. Teleki Mária Sirhalma« czimen. (8-rét. 7—182. l.)

Teleki László házassága nem volt szerencsés. Magánéletük és szívviláguk rejtettebb, s több kegyelettel is tartozunk a holtaknak, hogysen titkaikat fűrészhetnők, megértenünk úgy sem igen lehetne őket, s csak a találgatásnál kellene maradnunk. Annyi bizonyos, hogy a tizenhat éves menyasszony gyöngéd kedélyű, érzékeny nő volt; ő is anya nélkül nőtt atyja oldalán, azért zárkózottabb és ábrándosabb volt másoknál. E tulajdonai nem voltak mentek minden szeszélytől. Már az esküvő alatt azt kívánta, hogy lónai templomukban azon hely fölé álljanak, hol alul éppen édes anyja nyugszik. Ily mély érzésű nő aligha találta fel álmodott boldogságát oly férfiu mellett, kit hivatala s magánügyei elvontak nejétől, s ki inkább az ész, mint a szív embere volt. Mária könyveibe

¹ Acad. M. Irod. Régi és új írók. 133. szám. — h. jegy alatt.

² »Néhai r. sz. b. gróf széki Teleki Ádám úr áldott hamvainak emlékezetekre belső érzékeny indulattal szentelte Pest. . . . Trattner. 1798.

mélyedt, a háztartás gondjai inkább terhére voltak, mintsem elfoglalták, gyermekeinek szentelte életét, s lassan elhervadt.

Bizonyosan csak annyit tudunk, hogy férj és nő egyaránt megnyugodtak az elválás gondolatában, s Teleki el is készíté az elválási egyezséget, melyben ígéri, hogy neje iránt mindig a legnagyobb tisztelettel fog viseltetni, s csak azért válnak el, mivel a csendes háztartás »sodálatos természetükre nézve« nem remélhető. A leányt apja, a három fiut anyja fogja nevelni. E három fiu: *Teleki* Ádám, a későbbi tábornok, ki nem akart Jellasich ellen harcolni, kivel, mint mondá, egy eskü köti, József, a Hunyadiak korának írója, és Sámuel. Mária szép évi jövedelmet kap férjétől, s birtokait is maga kezeli. De kikötik, (11 pont.) hogy »mivel könnyen megeshetik«, hogy gondolkodásuk módja változik, újra egybekelhesse-^{nek}.¹ Az új összekelést megakadályozta s magát a válópört is megszakította Máriának közbejött halála. Férje egész kötet halotti beszédel és verset adott ki tiszteletére.

Nem lesz érdektelen egy ily kötettel megismerkedni. Költői és irodalmi szempontból ugyan nem sok élvezetet nyújt, de annál több tanulságot a kor szellemét illetőleg. A végtelen, fájdalmas, kesergő versek, a latin classicusokból és bibliai idézetekből összeférczelt irgalmatlanul hosszú egyházi beszédek, a család tagjainak bucsuzói és siránkozó versei kisszerű világot tárnak fel előttünk, oly kort, mely álomban szunnyad, szavak árjával öli el az érzést, dicséretekkel siratja el halottait, okoskodásokkal vigasztalja magát, s a temetési szertartás pompájában családjának dicsőségét keresi. Nincs e világban semmi közvetlenség, semmi nyíltság, csupa okoskodás az. De hibáin át alapjában becsületes szívek dobogása hangzik. A hitvesi szeretet, az élettárs megbecsülése, a gyermekek gondos, aggódó szeretése hatnak el hozzánk e kornak holt betűiből. Olykor ki-ki tör az egyenes igaz érzés, a férfikeblek gyöngédségtől áradoznak, s a hit, haza és szerelem sugarai csapnak szemünkbe, formátlan szavakban ugyan, de őszinte lélek mélyéből.

A kötet címe: Teleki Mária sirhalma. (Pesten. Nyomt. Trattner Mátyás betűivel. 1801.) Az előszóban a férj elmondja kettős célját, »egyfelől annak az áldott Asszonyi Nem remek munkájának emlékezetét még a' késő századokra is által bocsássam, másfelől pedig, hogy az én hozzá és Virtussaihoz holtomig buzgó

¹ Az egyezés Acad. M. Irod. Vegyes. ívrét 18 sz.

férji indulatomnak, ha lehetséges, ez által is könnyebbülést szereznek.« A kötetben legelső helyen Báthori Gábor pesti ref. lelkész halotti tanítása. (1—53 lapokon). Címe: »A fő mester hivatalára (hívására) késedelem nélkül elment Mária«. Jelige: Mária a jobb részt választotta, mely el nem vétetik tőle. Luk. X. 42.

E tanítás végén van a búcsúztató. Azután Kolozsvári István sziráki pap beszéde következik. (57—85 oldalak.) A 86—140 lapokon foglal helyet Teleki verse, végén az epitaphiummal. Azután Rác István és Vadasdi István emléкversei jönnek. Az írók rendkívül hosszú címet adnak műveiknek, s már abban erősen feldicsérik a halottat és hozzátartozóit. Legrövidebb címet Mátyási Flórián választ: »Emlékeztető Cziprus, Mellyet a magyar Heliconról néhai mélt. R. Sz. B. gróf Széki Teleki Mária sirjára szomorú háládatossággal plántált a boldogultnak hamvaiban is tisztelője . . .« Szabó András nevelő a megholtnak Bethlen Anna halála alkalmából fiaihoz irt intéseit szedi versbe; bezárja a sort Schedius Lajosnak, akkor a pesti egyetem aethetica-tanárának németül irt elegiája.

Teleki költeményének címe: Egy Igaz Jó Asszonynak valóságos képe, mellyet Néhai Méltóságos R. Sz. B. Groff *Széki Teleki Mária* Elfelejtethetlen emlékezetű Felesége áldott Hamvainak Tiszteletére Férji érzékenységgel felemelt gróff széki Teleki László.¹

A költemény Máriának egész életrajzát adja, a legaprólékosabb pontossággal. Így elmondja, hogy

Tsak harmintz esztendő volt élte határa.
Tizenkét esztendőt tölte tsak férjével.

Elmondja szokásait, elemlegeti szavajárását. A mit a versben állít, azt a jegyzetekben prózában igazolja. Mikor azt írja

Három nyelvet szóltál s mindhármát értetted,
És azokban a' szót akképen ejtetted,
Hogy bajos lett volna meghatározása
Mellyik a' Nemzeted Anyai szóllása.

jegyzetben hozzáteszi: »A' Magyar, Német és Franczia volt az a' három nyelv, a' mellyen beszéllett.«

A költemény unalmas és sivár, csak ott lendül fel, a hol kis árva leányára gondol.

»Apád vagyon s nem tud rajtad segíteni,
Boldoggá örömet tenne, s nem tud tenni.

¹ Kéziratban Akadémia. M. Irod. Régi és új írók. 4-rét. 132. sz. h jegy alatt. és 59 sz. 9.

Végre is elveszted érzékenységedet,
Nintszen anyád a' ki formálja szívedet.
Boldognak majd kéne egy jó embert tenni,
Anyád nem készített, Anya nem tudsz lenni.«

A költemény végéhez csatlakozik az epitaphium, melyet erőteljesen csendülő rythmusa, kerek egysége s gyöngéd érzelme a hosszú költeménynél becsebbé tesz. Ime négy sora :

»Szép vala a' test is, de még szebb az elme,
Szép a' külső forma, szebb belső kegyelme.
Babonától tiszta szive kegyessége,
Milyen tsendes élte, olyan ditső vége.«

A hosszú költemény értékesebb és érdekesebb részét a francziás gondolatok teszik, melyek azonban sehova sem illenek kevésbé, mint épen ide. A franczia raison-költészet hatása ez, mely szülőföldjén nagy érzésekkel párosult, s melynek hozzánk csak bölcséleti elemei s alaki sajátosságai jutottak el. Hívei a fősúlyt a gondolatra helyezik, keveset törődnek a forma szabatoságával, nem bánják, ha versük ellapul, csak hirdethessék örökölt, avulásnak indult eszméiket.

Ily francziás eszméket penget Teleki e költeményében is.

Az asszonyok talám a' köz Társaságnak
Éppen oly tagjai, mint a' nagy Világnak,
Sőt ha olvastatunk köz Történeteket
Nagy Poltzokon látunk Asszonyembereket
'S Akként megfelelni a' felsőbb czéloknek
Többet köszönhetünk hogy sokszor azoknak,
Mint nagy Férfiaknak

A asszonyok gyakran vezetnek bennünket,
Nyájassággal sokra vehetik szívünket,
Azért ezen Nemnek jó Neveltetése
A köz Társaságnak igaz épülése.
Nem kell hát megvetni, hanem jobbitani,
Indulatit mindig jó uton tartani,
Belé kell önteni jó polgári szívet,
Tudjuk, hogy sok izben a' mennyi hasznot tett.
Azt kell véghez vinni, hogy ők Hazájokat
Szeressék és ehhez kössék Királyokat. . . .

Szól neje családjáról, aztán elbucszúztatja a halottat gyermekeitől, rokonaitól, testvérétől, végre férjétől is. (E versek a jegyzet szerint szóról-szóra Mária szavait követik.) A költemény azzal

végződik, hogy Mária halála után leszáll egy felhőcsoport, melyben egy angyal ül, ki kézen fogva elvezeti Máriát. Mária megszólal s azt mondja, hogy férjét a halál után magához várja. Teleki látja, a mint Mária Isten trónusa elé száll, hol

. . fénylő korona tétetek fejére
S énekszó kezdődék a tiszteletére.

Teleki annak a vágyának ad még kifejezést, hogy neje mellé vágyik a sírban, ő mellé az égben.

Teleki e versének egész története van.

Mátyási azt írja Cziprusában, gróf Fekete Jánosra czélozva :

Hát Pest Horáttzának hattyúját mi lelte?
Mely Eszterházinét akként énekelte,
Hogy míg magyar nyelven olvasnak és irnak,
Hírén diadalma nem lehet a sírnak.

A szél azt feleli, hogy senki sincsen, a ki szebben énekelne, mint a megholt férje, a ki

A felett hogy Fia magyar Boálónak;
Atyjánál jobban ül nyergén a' szent Lónak.

Fekete János generalis azonban nem maradt hallgatag, bár Teleki most bizonyára szívesebben vette volna, ha meg nem szólal. Fekete is a francziások közé tartozott, de valamivel több érzéke volt a forma, több ízlése, s nagyobb hajlékonysága a hangulatok iránt. Különösen Voltairenak volt nagy tisztelője, kinek egyszer verseit is megküldte néhány üveg jó bor kíséretében. Voltaire válaszolt a küldeményre s azt felelte, hogy bora jobb volt, mint versei. Egy poetikai szabály is maradt ránk Feketétől. Azt tanította, hogy a vers nyer szépségben az által, ha oly verspár után, melynek rythmusa consonansban végződött, vocalisba végződő verspár következik.

Úgy látszik, a generalis ismerte Máriát. Költeményeinek második kötetében mondott is neki néhány kedveskedő bókot. Most fölháborodott Teleki hosszas és izléstelen versein, s nemes hévvel, bár szintoly fogyatékos versekkel meg is támadja az özvegyen maradt férjet.

Test bontássá váltak halottas verseink,
Élők unalmával ditsérjük híveink,
Legkisebb tagjaik külön rajzoltatnak
S Fabula, történet értők pusztítottatnak.

Azt mondja, hogy a kálvinisták halottsirató éneke azért lett ily módfelett hosszú, mert a katolikusoké rövid volt, s az írók ez által is ki akarták emelni a két vallás közti különbséget.

Nagy gyöngédséggel ír Máriáról, s többek közt egész Voltaire szellemében azt mondja:

Érdemes asszonyság, kimondom sirodnál,
 Hogy majd minden vallás csak babonából áll.
 'S azért midőn arra rózsákat hinteni
 Kivánok, hazámat így mertem inteni.
 Tudván, hogy ez által felható lelkednek
 Kedvesebb oszlopok tőlem emelkednek
 Mintha Tagjaidat külön ditséretre
 Venném s ereklyéül Bálványtiszteletre.

A vershez egy »Küldés-«t is csatolt, mely így hangzik:

Ha mertem e versben rossz izlést kárpálni,
 Azzal nem kívánlak, barátom, rostálni.
 Tudván, hogy vallásnak hódolsz, nem eszednek,
 Midőn ezerekre nő száma versednek,
 Melyet Máriádnak irtál halálára
 Kálvin Magyar Nyája komor szokására,
 De tán a Satyra, mert nevetni szeret,
 Azt mondná, hogy azért irhattál ezeret,
 Mert érte szívedet nem igen rongálta
 Fájdalom 's tsak szokás Versidet dictálta.
 'S minthogy Mindeneket, hogy zokogni láttzál,
 Felkeresni kívánsz, versed Tomussá vál.

Elképzelhetjük, mily rosszul esett Telekinek e támadás. Méltán sérthette, hogy a generalis ily hangon szól Mária emlékééről, s a feleség sirjánál oktatja a férjet — a mi megint a raison-költészet hagyománya; — sértette a mód is, melyen barátja a vallásról irt; még jobban bántotta, hogy Fekete, a ki csak nem rég azt irta neki »Eltöréd lantomat, mert felyül haladtál,« most elhidegült tőle, s ily gyöngédtelenül ront neki. De legjobban az fájt, hogy a gróf e verset, mielőtt neki megküldte, másoknak mutogatta. Ez sértette leginkább Teleki hiúságát. Összeszedi hát magát, s fegyverkezik a generalis ellen. Versére ő is versben felel,¹ de megjegyzi, hogy feleletét csak azok érthetik tökéletesen, »a' kik a' Mlgs G. Fekete János Úr gondolkodása s élete módját közelebből

¹ Akadémia. Vegyes. 4-rét. 15 sz. 7. Teljesebben M. Irod. Régi és új írók. 4-rét. 133. sz. k jegy alatt.

esmérik. « Megköszöni, hogy nejről megemlékezett, kritikáját is eltűri, mondja, mert barátaitól mindig is eltűrte; de mélyen fájlalja, hogy e verset a gróf előbb másoknak mutogatta. Hosszasan ír a vallásról, melyet védelmébe fogad. Türelmes, nem szándékozik gúnynyal fordulni a hűtelen barát ellen, sőt inkább igazat ad neki Elismeri, hogy versei hosszasak s máskor javítgatni fogja őket. Ebben írja ez érdekes sorokat:

Azt sem értem, hidd el, a vallás mit tégyen
 Vers módjánál 's hozzá hogy mi köze légyen.
 Ama belső vallást szívemből szeretem,
 De azért a' külsőt soha meg nem vetem.
 'S ha fogyatkozását sokban által látom,
 Mégis gúnyolója nem lehet Barátom.
 Okos vallás szükség, 's ki ezt sértegeti,
 Az több kötelét is könnyen megvetheti.
 Ki pedig a' Virtust lábbal tapodhattya,
 Köz-Társaságunknak az tsupán tsak fattya.
 A' ki tsak tréfálgat az ártatlansággal
 Barom az, nem ember, Tigris valósággal.
 A ki gyengébbeknél a' virtust megbontya,
 'S Ámító okokkal gyökerit felrontya,
 Ki úgy él, hogy másut nem várja jutalmát,
 Ki fő valóságnak nem féli hatalmát;
 Nintsen semmi czélja annak életében,
 Istenét keresi maga személyében . . .

Teleki e versében van némi költői. Fekete támadása mélyen hatott reá, s hevesebb érzést keltett benne, mint minőket költészetében általában találhatunk. Talán sohasem jött neki vers igazábban és könnyebben, mint épen ez, sohasem maradt annyira a tárgynál, mint ebben midőn a vádakát visszaszórja ellenfelére, tűzbe jön, nem ér rá okoskodni, szenvedélye gyorsan ragadja, s utjában egyszerűs mind eszmék felé viszi. A költő védelmébe veheti a vallást és megholt feleségét, őszintén és mélyen felindul, s felindulását egy hűtellenek hitt barátira öntheti ki, — mind oly elemek, melyek élt és életet adnak a költeménynek.

De Feketének csaknem igaza volt, mikor azzal vádolta barátját, hogy nem érzi a fájdalmat, melyről ír. Teleki csakugyan hamar vigasztalódott, s a gyászév letelte után újra házasodott, elvéve báró Mészáros János tábornoknak Diószeghy Máriaival való házasságából született leányát, Johannát. Johanna jobban illett Telekihez, mint a gyöngéd, szenvelgő Mária. Sokat forgott az

udvarnál, csillagkeresztes hölgy is volt, erélyes és férfias, mint a katonatisztek leányai rendesen.¹

Teleki új hitvesének is szentel néhány verset. Még jegyben járnak, midőn »*Egy szép Dámának, mikor Tréfa között eltörtem a holyozó kosarát*« cz. versét írja.² Később megrajzolja »*A jó Asszony*« képét s ehhez Johannát veszi mintának.³

Szerinte a hitves legszükségesebb tulajdonai a kegyesség és a jó szív. Ebbe is bele vegyíti eszméit.

Sokan azt állítják, hogy a' sok tudomány
 Az Asszonyi nemben tsak zavar 's egybe hány.
 Hogy az Asszony ember természeti esze
 Elegendő néki, 's nem vihetvén messze
 Elméjének vidám képzelődéseit
 Jól elébe adja Fő Házi Tisztyeit:
 És hogy ennél többre ki őket vezeti
 Az igaz tzélyokat nállok eltemeti.
 De én ám ezekkel meg nem egyezhetem,
 Mert én érdemeit ily le nem tehetem.
 Az Asszonyi Nemnek oly szép tehetsége,
 Hogy a' férfi Nemmel egy a' tzélja vége.

Szól benne a nők elcsábításáról, a feldult házaselet boldogtalanságáról, s a boldog családi élet üdvéről; majd megrajzolja a jó asszonyt a ház és család körében.

S nem minden komikum nélkül így folytatja:

Ez a' jó Feleség, ennek megszerzése
 E világi fő jó igaz meg Nyerése,
 A ki ilyen társra valaha akadhat,
 A' Teremtőjének méltán hálát adhat.
 A' ki pedig kétszer e' jót érezhette,
 Az érdeme felett jutalmát elvette.
 Kétszer valék házas, bátran elmondhatom,
 Hogy mindkétszer meg volt áldva gondolatom.
 Első társam el ment helyet készíteni,
 A másik Nállam ált helyét kitölteni.

Dicséri Johannát, kiről képét vette, s igaz szeretetet ígér neki.

De nemcsak családi élete változott meg Telekinek, hanem külső életmódja is. Még 1799-ben odahagyja Erdélyt, lemond hiva-

¹ E házasságból három gyermek született: Dénes, László, a »Kegyencz« szerzője, 1811–61. Auguszt. (1813—) Dégenfeld Ottóné, később Bozó Pálné.

² Akad. M. Irod. Régi és új írók. 51 sz.

³ U. ott. 3-ik számú darab.

taláról, s Magyarországra jó lakni. Nincs okunk kételkedni, hogy a buzgó főurat hazafias kötelességeinek erős érzése hívta ide, hol azt remélte, többet tehet a vérbefojtott eszmények föltámasztására.

Mindjárt hivatalt is vállal. 1802-ben a Dunamelléki egyházkerület világi főcuratora, egy év múlva a királyi tábla bárója, 1811-ben Somogy administratora, 1819-ben pedig a hétszemélyes tábla bírója lesz. Gondjai mindjobban elvonják a verseléstől. Ez időszakból csak két nagyobb verse maradt, egyik a »*Val-lás-Babona és Hitetlenség*«¹ a másik »*A magam menyországa*« vagy hosszabb czímén: »*A magam menyországa ha álom is, mégis valami.*«² Egy látomását írja le az Apokalypsis és Dante modorában. Elképzeli, hogy meghal, s lelke egy angyallal fölemelkedik az égbe, s onnan néz alá kihült testére. Az Úr elé vezetik, ki egy aranszálon függő mérleg serpenyőibe veti jó és rossz cselekedeteit. A rossz több, de két csepp vér, mely a másikba hull, lenyomja a jót. (A Megváltó vére. Teleki ezt nem mondja ki.) Az angyal elmondja, hogy e vérről semmit sem tudhatunk, de minden bűnösön segít. A menny kapuján belépve, roppant fényességben magára marad a lélek. Egy barátját látja jönni, megölelné, de nincsenek karjai. A szeretet érzését azonban jobban érzi, mint eddig bármikor. Szeme erősbödik, s lassankint másokat is észrevesz. Érdekes a kép, melyet a mennyei társaságról rajzol.

Socrates Szent Pállal együtt társalkodott,
A rejtett dolgokról együtt okoskodott;
'S ha hibázott Soerat, szent Pál tanította,
Járatlan utakon az eszét hordotta.

Socin Szent Péterrel, Kálvin Servetussal békén társalkodott.

Egy volt itt a' Hite a' Cálvinistának,
Egy a' Protestánsnak, egy a' Pápistának
És ha különbözött valahol érzelme,
Egyben kapcsolgatá az Urnak félelme.

Leopold és József császárok Friedrichchel és Catharinával beszélgettek, Achilles és Hannibal Laudonnal, Scipio s Eugen a nagy

¹ Akad. M. Irod. Régi és új irók. 4-rét, 51. sz. és u. e. csoportczím alatt 132. szám is.

² Impuruma: Akadémia. M. Irod. Régi és új irók. 4-rét 133 sz. c jegy alatt. Tisztázata: M. Irod. Régi és új irók. 4-rét 132. szám. l jegy alatt. U. ott. i jegy alatt a jegyzetekkel együtt. Negyedik példányban: M. Irod. Régi és új irók. 4-rét 51 szám. I. db.

Tamerlánnal álltak egy csoportban. A nemet nem lehet a lelkeken megkülönböztetni: az asszonyi lelkek a férfiakéval egyenlő erővel bírnak. — Látja a jövődő könyvét is, melyet, bár szabadna, senki sem nyit fel. Egy helytt a menny falán kárpit alatt nagy tükör van, melyben a halandók látszanak. Megnézi övéit, de erre fölébred. Maga mellett látja barátját, kinek rögtön elmondja az álmot.

Mondám, hogy már régen ezeket képzeltem,
De egyben is eddig örömöm nem leltem,
Ha szinte ez álmod sokban hibáztatott,
Mégis egy részében talám megnyugtattott.

E sorokkal végzi versét Teleki. Magyarázatul egy második verset fűz ehhez »*Védelme a' Menyországomnak*« czímen.¹ Megtámadták-e versét, hogy az védelemre szorult, nem világlik ki ránk maradt irataiból. Valószínűbbnek látszik, hogy csak abból kimaradt gondolatait akarta egy újabb költeményben elmondani. Ebben hitvallást is tesz, magasztalja a megváltás nagy művét, de hozzá teszi:

Jól tudom, hogy ehez oly sokfélét tettek,
És azzal szentségén olyan erőt vettek,
Hogy a' józan elme szinte nem hiheti,
És a' tsúfolódó rossz szív nevetheti.
De nem vesztheti el azért igazságát,
Tsak vissza kell adni régi valóságát.

Majd így folytatja:

Azok a' sok régi mérges Doctoraink,
Kik lehettek volna igaz Oszlopaink,
Oly vastag színekkel festik az egeket,
S a' pokolról tesznek oly ijesztéseket,
Hogy egyfelől látszik jól balgatagságok,
Másfelől ki tettzik titkolt ravaszságok.

Érzi, mondja, hogy versét nem fogják kinyomatni hagyni, de reméli, hogy eljön az idő holta után, midőn nemzetsége kezébe veheti, s az ő gondolatát megérti belőle.

A költemény nem nagyszabásu mű, de egyik sikerültebb alkotása Telekinek. Kedvelt formáját, a látomást, itt emeli legjobban érvényre. A világirodalom, ily képzeleti költeményekből két remeket mutathat fel, János jelenéseit és Dante Divina Commediáját. Teleki bármily messze maradjon is azok mögött, tisztességes mun-

¹ Mindenütt meg van, a hol a Menyország, de czíme csak a Régi és új írók 51. sz.-ban van.

kát végzett. Elmondja gondolatait a földön túlról, s felvilágosultsága tiszteletet érdemel. Ez eszmék nem egyenesen s nem egyedül az övéi. Az egész kor telve azokkal. A magyar szellemi élet az erős idegen elnyomás ellen újra az egyesülésben keres erőt, mint egykor a török ellen Zrinyi idejében. Ujra semmibe sem veszi a valláskülönbséget, s a mint akkor Zrinyi hirdette, hogy »bár én más valláson vagyok, de a kegyetek szabadsága az én szabadságom, a kegyeteken ejtett sérelem rajtam ejtett sérelem. Bár volna százezer pápista mellett százezer lutheranus, százezer kálvinista vitéze a fejedelemnek, ők megmentenék együtt a hazát;« — úgy hirdetik most újra: »Magyarok vagyunk, nem pedig pápisták, kálvinisták és lutheranusok.« — »Előbb vagyunk magyarok, aztán katolikusok.« A rendek felbuzdulnak a jobbság érdekében, s a szabadságot meg akarják velük osztani. Nemzeti ügyet látnak a közoktatásban, s a zsidó vallásnak is egyenjogúságát hirdetik. A bajban mindenkin erőt vesz az együvértartozás érzete s semmibe sem veszik a korlátokat. Innen az egész nemzetben a vallási türelem, innen jut az be Teleki műveibe.

E műhöz »Jegyzés az elébbeni Munkára« című értekezést csatol a szerző.

E nagyobb művek mellett Teleki kisebb verseket is ír. Felköszönti lakodalmat ülő barátját, kritikát ír barátainak irodalmi dolgozatairól; így megbírálja Dessewffynek »A' Lisbon veszedelme Voltaireből lett Fordítását«; versben felel leveleikre; ír névnap-i köszöntőket (Bánffy Susánna és Teleki Polyxénához); kedvvel fordul a tréfás tárgyakhoz, epitaphiumot készít egy ezüst servicere, levágott »czoff«-jára, — de az ily versek még kevésbé sikerülnek neki, mint a komolyak. Kedélye nem elég vidám, nyelve merev, nincs benne semmi hajlékonyság, s nincs elég költői tehetsége, mely a kis tárgyat is érdekessé tehetné. — Teleki alkalmi költő. Egy-egy halálozást s más nagyobb eseményt versekbe foglal, de tárgyát nem tudja költőivé emelni; nem igen van leleménye, s általánvéve igen keveset merithet magából. Valami tényről csekély gondnal, nagy hirtelenséggel összeüti nehézkes verseit, ebben áll költészete, melynek javarésztét a gondolatok teszik. Néha fölbuzdul, de fölbuzdulása kevés költői ihlettel jár. Így írja verseit a nádor fogadására, (»mikor a' Palatinus Budára lett megérkezésekor az uraságok az ő tiszteletére a' Magyar Földön lakó Nemzetek Nationalis ruhájok szerint készült Maskarával megtisztelték, ekkor adattak által ezen

versek.«) A vers mellé odacsatolja annak francia fordítását is, s midőn a nádor ezt fölöslegesnek mondja, új kis verset ír hazafiságáról.

Ime ez Teleki költészete. Legfontosabb mindenesetre eszmei része. Láttuk gondolatait a vallásról, felvilágosultak s helyesek azok, láttuk a hazáról és királyról. E kettőt szorosán összekapcsolja, s érdekeiket közöseknek tartja. A harmadik eszmecsoport a családra s ennek kapcsán a nőkre irányul; itt úgy látjuk, mint a nők egyenjogusításáról szóló tanok magvetőjét; vetése épen napjainkban van kelőben. Ugyancsak a család kapcsán jut a neveléshez. Parainesis s atyai intéseket ír fiaihoz.

Legerősebb oldala mindenesetre a próza. Nyelve a költőségnél híjával van ugyan, s erőteljesnek sem mondható, de értelmes, s magyarság tekintetében szinte kifogástalan. Eszméit is itt fejtheti ki legjobban, hol a mérték és rím nem köti. Kár, hogy előadásukban itt is terjengős, bőbeszédű. Prózái is nagyrészt alkalmi művek. Egyforma biztossággal kezeli a német és magyar nyelvet. Azon írja gyászbeszédét gróf Teleki István fölött, s később véleményét az akadémiáról. Atyjáról írt prózai műveit, — legalább cím szerint — már említettük. 1812-ben nyomtatásban is megjelent megyei beszéde nem tartozik ide, ép úgy theologiai nagy műve sem, mely kéziratban van meg az Akademiában.¹

Messze vinne, ha felsorolnánk tanácsait, melyeket Parainesisben fiaihoz intéz. Az irodalom emelésére czélzó munkáin kívül itt csak egy erkölcstani tekintetben érdekes művét ismertetjük, melynek rövidre fogott címe: »A valóságos Nagy Embernek Képe«,² melyet Mészáros János halálára (1801) írt. Apósa feddhetlen jellemű férfi volt, nagy híve az uralkodó-családnak, miért tábornagy, egy huszárezred tulajdonosa s a Mária Theresia rend vitéze is lett. Teleki maga »halotti emlékeztető beszéd (Panegyris)«-nek nevezi művét, melynek jeligeje: Fortius est, qui se . . . etc. Teleki nem keveset foglalkozhatott bölcsészettel, minden sora elárulja ezt. El a következtetések biztossága, szabatos gondolkodása, s mélyrelátó tekintete. Fő erkölcsi elve: »Mindenkor egyformának maradni«. Főhíborodik azon, hogy »nagynak lenni és embernek lenni, közönségesen két különböző értelemben vétetik«. E hibás felfogás maig uralkodik. Nagy embernek mondjuk a nagy író, tudóst, hadvezért,

¹ Egyház és bölcselem. 4-rét 1. szám.

² Akad. Vegyes. 4-rét. 15. sz. I. Három példányban egymás mellett. Az első kettő tisztázat, teljes; a harmadik az első fogalmazás, hiányos.

ki gyöngé jellem mellett nagy tehetséggel van megáldva; pedig ez esetben nem az ember nagy, csak az író, tudós, vezér, holott a nagy embert a nagy jellem, a szív és ész összhangja teszi.

Aztán elősorolja, hogy mit kíván a nagy embertől. Legyen abban okos vallásosság, jóság, önzetlenség, rettenthetlen bátorság, szókimondó egyenesség, s hűség a fejedelem és a haza iránt. De »mindezen jó tulajdonságok a' nagy emberben majd semmit sem érnek magokra, hanem ha az a tökéletesség is meg vagyon benne, hogy mindenkor egyforma, mindenkor magához hasonló legyen«. Az igazi nagyságot tehát annak állandóságába helyezi, és igen helyesen. Ki ne lágyulna el néha-néha, ki ne tenne elvéve némi jót, ki ne ragadtatná magát egy elszánt pillanatban hősi tette? De mily kevesen vannak, a kik ezt állandóan s így természetükből folyólag cselekszik. Ép az állandóság a nagyság jegye. A nagy író győzi le a változó divatok szeszélyét, vagy a szeszélyek divatát s marad állandóan nagynek. Hány író nem kap fel a közönség, ki aztán — a megszokott kifejezés szerint — kírja magát, míg a nagy költő századok után is hat, ha kevésbé is, mint saját korában. Ép a hatás állandósága nagyságának mértéke.

Teleki háromféle erkölcsi cselekedetet ismer, jót, nemest, és fényeset. A jó »szorosán az erköltsi tudomány Regulái szerint való; a' nemes ennél több, önmegtagadással jár, a' fényes külső színnel nagynek és váratlannak látszik.« Az elsőre példa Cicero; a Curiatiusoké nemes cselekedet, de hogy Cato azért magát megölte, s Scaevola kezét elhamvasztá, az fényes tett vala. Erős meggyőződése, hogy a jó ember csak jó, a nagy ember ellenben nemes cselekedeteket visz véghez.

Ei kell ismernünk, hogy ha példái nem minden részben találók is, a megkülönböztetés három neme eléggé sikerült. A további Mészáros magasztalása és bucsúztatója lévén, ide nem tartozik.

Másik, fontosabb prózai műve a Menyországához csatolt Jegyzés. Ez részben közvetlenül a versre vonatkozik, másrészt távolabb, a költészet mezejére tekint. Hogy nem a vers után szóltunk róla, fontossága és terjedelme okozza. Az első részben a versre tesz jelentéktelen megjegyzéseket. Sokkal fontosabb a második rész. Legelőször is két részre osztja a poesist, s ezzel azt a hűrt pendíti meg, mely később Erdélyi János keze alatt adott tisztább és erősebb hangot. Arra a szétválasztásra törekszik,

melynek alapján később Greguss verstan és költészettan közt különbséget tett költészettanában.

»Szükséges, — mondja Teleki — a' Poesist két részekre elosztanom; az egyik a' gondolatok megválasztása, felsősége és tisztasága; a' másik az a' szóbeli köntös, a' melyben gondolatokat fel öltöztetjük, fel ruházzuk, és fel tzipfrázzuk; az első az a' tágasabb értelemben vett Poesis, a' másik pedig a' Versificatio, vagy verselés mestersége. E' kettő hogy nem egy, az a' vagy tsak abból is ki tetszik, hogy sok Poémáink vagynak, a' melyek nintsenek versbe öltöztetve, és a' melyek mégis a' magok Nemekben elfelejthetetlen Munkáknak maradnak«. Ilyennek tartja Fénélon Télémachját, Young Éjszakáit, Milton Elveszett paradicsomát.

»A Poesisra megkívántatik a' szép gondolat és Inventio, a' Versificatióra pedig a' szép tiszta Stylus és annak bizonyos Regulák vagy Metrum és Rithmus alá való szorítása. A' gondolatokra vagy Obiectumra nézve elosztatnak a' Poémák az Epicumokra és Lyricumokra etc. . . . A' verselés módjára nézve pedig a' Hexameterekre, Distichonokra, Stróphákra, Zaphicusokra etc.« — — »Magát a' Poésist senki se adhattya másnak, arra születik az ember, a' Verselés Mesterségére pedig meg lehet akár kit is taníttani; amarra a' Természet ad ajándékot, erre készíteni lehet az Ifiat«. Nem tudja feltenni olyanról, hogy költő, a' ki nem a' gondolatokban, hanem egyedül a' külső köntösben keresi a' »Poésis Mesterségét«.

Szól az egyes műfajok tartalmi követelményeiről, hogy az epicum »fenhéjázó gondolatokat« kíván, a' lyra inkább a' furcsát kedveli; de kiemeli, hogy »a' gondolatok tisztasága és igazsága mindenkor megkívántatik«.

A stilustól tisztaságot, érthetőséget és felemelkedést kíván. Azt kívánná, hogy az író mindent magyar szóval tegyen ki. Uj szót csak az csinálhat, ki a' nyelvet igen jól érti. Ő maga nem hiszi ezt oly szűknek, hogy minden lépten-nyomon új szóra szorulna. »Nem állítom én azt, — írja — hogy az embernek a' versben olykor szabad ne légyen némely apróbb constructio reguláját el mellőzni, Szókat, Syllabákat, Betűket kihagyni vagy által tenni, csak az ember ezzel a' nyelv (Geniusán) természetén erőt ne vegyen«. Ilyeneket maga is sűrűn használ, leggyakrabban s nem épen kifogástalanul a' metathesist.

A szavak megválasztásával nem sokat bajlódik. Eligazítja

azzal, hogy ezt inkább lehet érezni, mint leírni. A verselésnek három nemét ismeri: először: »a' hol tsak a' Metrumra vagyon vigyázat;« másodsor »a' hol tsak a' Syllabák számára és a' Cadentiákra vagyon figyelmezés«, harmadszor olyan, »a' hol mind a kettőt követni kell«.

A metrumos magyar és német versen erőltetést érez. Okát abban találja, hogy az éneklés és metrum egy kútfőből veszi leeredetét, s mivel a német nyelv a sok consonans miatt az éneklésre nem alkalmas, azért nem alkalmas a metrumos verselésre sem. De a magyar nyelv az énekre alkalmas, így itt más okot keres, s ezt abban találja, hogy hosszú szavaink nehezen illeszkednek a szigorú mérték bilincseibe. Másfél syllabányi rímet kíván s ezt úgy értelmezi, hogy »az utolsó előtt való syllabának is a vocalissa meg egyezzen; p. o. szüksége, vége, ege«. Nem tart Bacsányival, ki háromféle *a*, *e*, *i*-t ismer, s ezeknek egymás közt pontos megegyezését kívánja.

Az assonanciáról oly helyesen szól, mint Arany előtt talán senki más. Mivel b—p, d—t, k—g. között kevés a különbség, azért ha ezek egyező magánhangzók közt egy kis különbséggel fordulnak elő, nem hiba; pl. szépségében — épen; néked — téged. Gyakran megesik, »hogy a két utolsó Syllaba vocalissai között két, sőt három Consonans is vagyon, azért ha ezek nem egyeznek, vagy az egyik Cadentiába az egyik betű elhagyatik, nagy hibának nem esmérhetem.« p. o. Istent — mindent, másnak — Marsnak. — Szól gróf Fekete említett tanácsáról s gróf Desöffy-éről, hogy a végszók ne egyenlő számú syllabákból álljanak, s hogy különböző beszédrészek rímeljének össze, mint atyjától tanulta.

Művét nem szándékozott kiadni, s csak holta után várt elismerést. Nem hitte, hogy életében oszlathassa szét soraival a sok balvéleményt, de remélte, hogy »Késő Maradékja« megtalálván, elolvassa, s »világ elibe is terjeszti, ő pedig már akkor mindazt, a mit e soraiban irt, tisztán és világosan látja, s áldani fogja sorsát, hogy földön laktában a maga emberi nyomán túl mert tekinteni.

Igy írta ezt Teleki e század első éveiben, de művét még sem hagyta rejtve, hanem némi változtatással maga kiadta a Tudományos gyűjtemény 1819. évi I. füzetében.

Szűkebb látkörű, mert csak a nyelvet tekinti, Teleki másik prózai műve: »A magyar nyelv előmozdításáról buzgó esdeklései,«

hatása mégis nagyobb volt, mert mindjárt megiratása után nyomtatásban is megjelent, más két pályairattal együtt, s épen oly időben, midőn a nemzeti nyelv általános figyelem tárgya volt.

A magyarság csak II. József idejében kezdte megbecsülni nemzeti nyelvét. Ezzel is úgy járt, mint sok más kincsével, melyek becsét csak akkor ismerte fel, midőn meg akarták tőle fosztani. A nyelv fontosságát is előbb látta be Bécs, mint a nemzet, s ez csak azért irányozta rá figyelmét, mert megszokta az alkotmány erős bástyájának tekinteni azt, mi ellen az udvar támadást intézett. Eddig a közélet és a tudomány nyelve a latin volt, a társaságból hol a franczia, hol a német szorította ki a magyart, s a költészet forrása, mely egyedül táplálhatta volna, épen csak hogy ki nem apadt. Hajtott e nyelv egy pár ékes virágot Gyöngyösi István, Mikes és Faludi gondozása alatt, de a nyelv előmozdítására irányuló törekvések öntudatosakká csak Kazinczyval lettek. Ő hatalmas nyelvújítást indít, mely csakhamar átcsap az irodalomból a közéletbe. Az 1790-iki országgyűlés már nemzeti kincsnek tekinti a nyelvet s szélesbíteni igyekszik használatát. A fejlődő nyelv geniusza oltárt és menhelyet keres magának, s a nyelv fejlesztésének eszméjével csakhamar a magyar színészet gondolata társul. Az 1805-iki országgyűlés minden téren megkezdi a magyar nyelv használatát, mely bevonul az iskolába, a törvénykezésbe s a nyilvános életbe. A megyék törvénykezési szólások gyűjteményéről gondoskodnak, bármint törekszik is a kormány ezt megakadályozni.

Ily körülmények közt tűzi pályakérdésül a magyar nyelv tudományos vizsgálatát Kulcsár István, a *Hazai Tudósítások* érdemes szerkesztője. Az első e nemű pályázat-hirdetés a Görög és Kerekesé volt hazánkban, kiknek húsz aranyához Nunkovits György pécsi nagyprépost még harminczat csatolt. E pályázat szülötte Gyarmathy Sámuel »Nyelvemester« e. Kulcsár pályázata sem maradt eredmény nélkül. Huszonegy felelet érkezett, köztük három kiváló, melyek mindegyike megérdemelte s meg is kapta a jutalmat, bár Kulcsár eredetileg csak két díjat tűzött ki.¹ Az elsőt Kiss János, a másodikat Pántzél Pál nyerte el, a harmadikat Pucz Antal »Nagy-

¹ Kulcsár 50 frtot tűzött ki jutalmul, mihez b. Prónay László még 100 frtot adott. Így lett ez első, amaz második jutalom, míg a harmadik mű számára Prónay Sándor, László fia, ajánlott fel 50 frtot. L. Szász Károly: Gr. Széchenyi István és az Academia megalapítása. 27 lapon.

Bajtsi Plébános Ur jeles tudománnyal és fontos ékesen szólással készített¹ műve, mely soha sem jelent meg nyomtatásban, hanem kéziratban letétezt a Múzeumban, s így hatása nem lévén, nem is foglalkoztak vele. Készült negyedik mű is, mely a pályázaton részt nem vett, s így jutalmat ugyan nem nyert, de borostyánt igen, s a közvélemény ebben a műben látta a pályázat valódi sikerét. Teleki László »Buzgó esdeklései« e mű, mely 1806-ban külön, s u. ez évben Pántzél és Kiss művével egybekötve is megjelent.

Pántzél és Kiss a pályakérdés hármas felosztását a czimben is kitüntetik: »A magyar nyelvnek állapotjáról, kimiveltehető módjairól, eszközeiről.« Jellemző Pántzél művére, hogy »a nyelv természetének és belső mivoltának« vizsgálatát kifejedte, s csak a birák kívánságára vette fel később *Toldalékul*. Vannak benne jó gondolatok, de nagyon is szívesen foglalkozik anecdotákkal, zavaros és bőbeszédű. A mi jó van benne, azt nagyrészt Kiss Jánosnál is megtaláljuk. A dömölki prédikátor először is azt vizsgálja, mikor tökéletes a nyelv? Ha gazdag, értelmes és kellemes. A gazdagság maga három dologban áll: a kifejezések sokaságában, elvont szókkal való bővelkedésben és új szóknak könnyen való formálhatóságában. Visszatekintve nyelvünk fejlődésére, a gazdagság fővirágoztatóját a szabadságban látja. Nálunk eddig két kor kedvezett a nyelvnek, a reformatio és II. József kora.

Azt mondja, hogy a szószármaztatásban gazdag a magyar nyelv, de szegény »velős és hathatós összetett szóokban.« Sajnálja, hogy sem a szóknak, sem a visszamutató névmásoknak nincs a nemek szerint külön alakjuk. A nyelvet gazdagítanunk kell, és pedig szélesbítsük elavult szólások és tájszók föltámasztása s az irodalomba vezetése által, más nyelvből való fordítások s végül új szólások alkotása által. Tegyük hathatóssá és kellemessé a gyakori hiatusok és hangtorlódások kiküszöbölésével, hosszas szavaink megvagdolásával, s a szórendbe vitt változatossággal. Beszéljünk azért magyar nyelven, azt és azon tanítsanak az iskolában s több magyar adja magát mesterségre és kereskedésre. Írásban pedig javítsa és terjeszsze az írók gondja s a fordítók művészete. De mindennek úgy lesz igazán fogamatja, ha a fejlődő nyelvet felkarolja az udvar és a főváros, hova az írók és tudósok a nagyobb dicsőség kedvéért vágyódnak. Tudós társaság kutassa a nyelv törvé-

¹ Lásd Hazai Tudósítások. 1807. V. füzet. 40 lap. »A Magyar Nyelvről« czím alatt.

nyeit, fejlődését hirdesse a színház, vizsgálására jutalmak csábítsák a nyelvmívelőket. Mindezekhez még az írók, olvasók és könyv-árusok kiművelése szükséges.

Kiss János művét azért ismertettük, hogy értekezése az *Esdeklések* mértéke legyen. Sok jó oldala van, melyek közt nem utolsó rövidege, világos elrendezése s az, hogy két nagy intézetet is említ, mely a nyelvet szolgálja, Társaságot és színházat. E kettőt Teleki is említi, s ő már szervezetükre is kiterjeszkedik, ebben áll elsőse társai fölött. De viszont zavarosabb azoknál, elrendezése sem oly világos, s figyelmét sokszor egész mellékes dolgokra is kiterjeszti, mi által terjengőssé lesz.

Teleki műve a legterjedelmesebb. A többiek csak három részre oszták az anyagot, ő az öt részt is 22 §-ból álló *Toldalékkal* kíséri. Az első rész a nyelv eredetét keresi, s azért történetünkön tekint át. Az örök hadakozás nem engedte a nyelv pallérozását, melyet stüledéséből csak a reformatio emelt ki. A második rész a nyelv természetével foglalkozik, s bővítését a régi szók felujtításán, provincialismusok elfogadásán s új szók képzésén kívül abban keresi, hogy fogadjunk be idegen szókat, mint a hogy a latin átvett ilyeneket a görögtől. Majd (28—35. §.) egész kis nyelvtant ad, hogy kitűnjék, mily nagy jövő vár nyelvünkre, melyet (III.) eddig csak a theologia művelt, míg a törvénytudományra sokkal csekélyebb befolyása volt a nyelvnek, mint Erdélyben.

Tulajdonképeni tárgyára a IV. részben tér, s előszámlálja, mi köti meg a nyelvet. Ilyen a fogyatékos cultura is, melyet a folytonos harc akadályozott fejlődésében. A bevándorlók eléggé eltanulják a nyelvet, az alkotmány sem akadályozza, de igen az, hogy a király nem él köztünk, s főuraink sem laknak itthonn. A gyakorlati étellel sincs semmi köze; a közéletből kiszorítja a deák. Nagy baj a nyelvmívelő társaságok hiánya, az iskolák hibás szervezete s a paedagogia elhanyagolása, továbbá hogy tudósaink nem irhatnak szabadon, s elhanyagolják a fordításokat. Kevesen is tanulják nyelvünket, mert »egyéb élő nyelvekhez majd semmiben sem hasonlatos,« azaz »leány nélkül való anya.«

Hogy nyelvünk legalább magában fejlődhessék, írassunk grammatikákat, lexikonokat, s álljanak fel nyelvmívelő társaságok. Becsüljük meg a tudóst, adjunk neki kenyeret, tűzzünk ki jutalmakat, pártoljuk a folyóiratokat. Beszéljünk a közéletben magyarul, s építsünk magyar szinpadot. Fordítsunk szindarabokat, képezteszük

színészeinket, biztosítsuk mindeniköknek külön szerepkörét, s építsünk művészetünknek állandó csarnokot.

Legfontosabb a *Toldalék*. Magasztaló szavakkal emlékezik meg az országgyűlésről, mely kimondta a magyar nyelv használatát. Azt hiszi, ezzel a társnemzeteket magunkba kell olvasztani, mint Szent István ajánlja. Legyen egy nyelvünk, mint egy alkotmányunk és egy nemességünk van. — Ha valamit nem bírnánk eleinte kifejezni, arra való a Tudós Társaság, próbálgassa az igaz magyarsággal kimondani.

A nemzeti nyelv viszi előre a nemzeti kulturát. De azért őrizzük a deák, s tanuljuk az élő nyelveket. Mindenek előtt pedig álljon fel Tudós-Társaság, melynek elnöke lenne a nádor; tagjai minden tudományt képviseljenek, — a theológián kívül. Fő cél: az irodalom művelése és emelése, pályadíjak kitűzése, könyvek kiadása által (*censura nélkül!*). A Társaságnak lennének dirigens, munkás és becsületbeli tagjai. Ennyiben állna a Tudós-Társaság, melynek rajzában lehetetlen Bessenyei »*Jámbor Szándék*«-ára nem ismernünk.

Van e műben sok fogyatkozás (pl. midőn a magyar nyelvet a zsidóhoz és a laphoz hasonlítja), sok kitérés és ismétlés, de van sok jó gondolat is. Mindenesetre megvan az az érdeme, hogy két határozott intézményt ajánl a nyelv istápolására, egyet az élet, egyet az irodalom számára: színházat és akadémiát.

Az Akadémia eszméje nem volt egészen új. Már Mátyás korában vannak nyomai. (Celtés Konrád. I. László K. idézett művében 10. lap.) Gyöngye és sikertelen kísérletek után Bessenyei kezdte szőni-fonni ez eszme zászlaját, melyet aztán Révai emelt magasabbra. E lobogónak Széchenyi előtt nem volt lelkesebb híve Telekinél. Nem elégedett meg pályaművével. A nyelvmívelő társaság mindinkább beolvad egy nagyobb intézetbe, mi nem lenne más, mint a tudományok magyar akadémiaja. A nyelv önczélből lassanként a nemzeti műveltség s a magyar tudományosság eszközüvé válik. A gond megoszlik a nyelv és a között, a mit ez a nyelv hirdessen. Már Bessenyei azt tanítja: »Az ország boldogságának legfőbb eszköze a tudomány,« a nyelv pedig csak »a tudománynak kulcsa.« Teleki figyelme is egyre jobban ez intézetre fordul s 1806. júliusában az épp akkor meginduló »Hazai Tudósítások« első számában pályázatot hirdet, hallani kívánván »a Tudós és nagy tapasztalatú Férfiaknak javallásaikat.« A pályázat

egyenesen a Tudós Társaság szervezetére vonatkozik, mi a *Buzgó Esdeklésekben* még csak Toldalékul szerepelhetett, így hangzik: »Mitsoda Intézet szerint lehetne Magyarországban oly Tudós Társaságot legkönnyebben felállítani, és leghelyesebben elrendelni, a mely nem csak a Magyar Nyelvet és literaturát gyarapítaná: hanem a' külföldi tudós dolgoknak is megkivántatható ismeretét is az Országban a' Nemzet javára elterjesztené.«

Még a pályázat határidejének (1807. jun. 8.) lejárta előtt az országgyűlés is foglalkozott a kérdéssel, de eredménytelenül. A beérkezett 13 felelet, köztük első a Fejér György — nem elégitette ki Telekit; csakhamar maga lát hozzá, s a feltett kérdés tárgyát — a beérkezett művek felhasználásával — részletesen kidolgozza, és pedig német nyelven, hogy minél nagyobb körben hasson főuraink között.

A munka 1810-ben jelent meg Trattnernél. Címe: »Über die Einrichtung einer Gelehrten Gesellschaft in Ungarn. — Un-massgebliche Meinung des Gr. Ladislaus Teleki.«

Külföldi társaságokra hivatkozik, melyeket ifjúkori utjában tanulmányozott. Az intézet felállítását csak a kormány segedelmével remélheti. Vegye gondjai alá az uralkodó, mint külföldön szokás. A Társaság tekintélyének növelésére, protectora az uralkodóház egy közkedveltségű s értelmes tagja legyen, pl. József fmg nádor. Ezen kívül a Társulat senkitől se függjön. Hiba volna, ha valamely társadalmi osztály nagyobb befolyást gyakorolna. Kivált a papoktól fél, mi megint Bessenyeire mutat. Szeretné a Társaságot felszabadítani a censura alól.

A második részben a protector és a tisztviselők jogait szabja meg. Kiváló gondot fordít a titkárokra. A tagokat 3 csoportba osztja, lennének igazgató, dolgozó és tiszteleti tagok. A működők szaktudósok, a többiek az irodalom barátai. Szól a választásokról, mely alól csak a protectort és az elnököt veszi ki, kik között hasonló viszonyt óhajt, minő a nádor és Pest-megye administratora közt van. A tagok becsületének emelésére jó volna, ha ezek mind valami érdemrend-félét viselnének.

Hat osztályt tervezett, melyek mindegyike évenként legalább egy-egy pályázatot hirdetne, felváltva elméleti és gyakorlati irányút. Minthogy pedig sokan csak a dicsőségért versenyeznének, a nyertes kérdeztessék meg, pénzt kíván-e, vagy egy akkora értékű érmet. A nyelv már szinte mellékes előtte, a pályaműveket latinul és magyarul is elfogadja.

A tagok kisebb dolgozatait a társaság időnként összegyűjtve kinyomatná. Még is bizhat valakit valamely mű megírásával. Felkarolja a fordításokat is (nyomtatott ivenként 6—8 frt!), sőt lapot is adhatna ki, melyben igazságos kritikát gyakorol, s melyhez a művelt olvasók számára mellékletet is csatol.

Először valamely magánházban vonulnának meg, s lassan terjeszkednének, könyvtárt, természettudományi gyűjteményt, sőt physikai eszközöket szereztetve.

Nyomdára is szükség volna, mire 120,000, s nagy nemzeti könyvkereskedésre, mire 100,000 frtot szán, míg az évi kiadás 26,000 frtot tenne ki.

Az ehhez szükséges alapot közadakozásból, a tanulmányi alap tőkéjéből és az eltörölt rendek birtokaiból vennék, míg az évi jövedelem nagyobbításához az állam s a kincstári birtokok is hozzájárulhatnának. E pénz nem volna haszontalan kiadás. Árán a nemzeti műveltség emelkednék, a »nemzet energiája nőne«, mint Teleki kifejezni szokta. A mellett fejleszti a nemzeti nyelvet, mi önállásunk egyik alapja, emeli s irányozza a nemzeti irodalmat, ismerteti a külföldit, emeli a tudósok társadalmi állását s magát a tudományt, fölszabadítja a közönség eddig elfogult gondolkodását, magyarázza a politika viszonyait, népszerűsíti eszméit, s harczol az előítéletek és balvélemények ellen. Ebben állana a Társaság célja, ennek elérésében sikere.

Ő maga nem kíván elismerést. Neki elég jutalom önérzete, s a remény, hogy e Társaság felállítását valaha megérheti.

Fájdalom, nem érhetette meg. A nemzet csak lassan barátkozott meg az új intézet gondolatával, bármennyire javát czélozta is az. 1808-ban az országgyűlés is kimondta ugyan (VIII t. cz.) hogy egy felállítandó Tudós Társaságnak szükségét látja, de még 1811-ben sem foglalkozott azzal. A nemzet mulasztását most is magánosok pótolták. Széchenyi Ferencz a Nemzeti Múzeum alapját veti meg, a nyelvújítás kérdésének tudományos vizsgálására Marczibányi István tűz ki jutalmat, melyet most Teleki József, László fia, nyer el. Marczibányi költői művek jutalmazására is tűzött ki díjakat, s a bírálat jogát a Nemzeti Múzeumra bízta. E bizottság elnökségével József nádor az Academiáért buzgó főurat, Teleki Lászlót tisztelte meg. Ennyi hálát nyert törekvéseiért, ő adhatta át a jutalmat a fejlődő magyar költészet bajnokainak. Így ha el nem érhetette is, legalább megpillantotta az ígéret-földét.

1821. martius 24-én meghalt, alig néhány nappal azután, hogy Kolozsvártt a nemzeti színészet állandó csarnokát felszentelték, mivel egyik reménye sok viszontagság után teljesült. Másik álma, az Académia, halála után is tapasztalta jótékonyágát. A család az elhúnytak 30,000 kötetből álló könyvtárát a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta, honnan az Académia birtokába jutott, s ez intézet könyvtárának első alapja lett. Az Académia már nem róhatta le háláját, de kegyelettel emlékezett meg a halotról. A könyvtár megújításakor Bajza mondott róla beszédet, s a megalkult Academia fiát, Józsefet választotta Széchenyi mellé elnökül, a fiúban tisztelvén meg az atya érdemét is.

Szelleme örökségül szállott flaira, s ha a Telekiek nevével e század történetében és irodalmában találkozunk, az az ő nevelésének érdeme.

Irodalmi pályája nem hagyott mélyebb nyomot maga után. Szépirodalmi művei nem nagy értékűek. Drámái és költeményei Bessenyei nyomán s a francziák hatása alatt készültek. Műveit Voltaire mintájára önmaga bírálgatja, de jóakarata és aprólékos kodó figyelme nem pótolhatják a tehetség hiányát.

Élete gazdagabb volt törekvésekben, mint sikerekben, de a halál nem szüntette meg egészen. Törekvései mind beteljesültek, eszméi nagyrészt el is avultak. A nyelv, melyért buzgólkodott, kifejlődve cseng, költészetünk, melyen szeretettel csüngött, világgraszoló költőkkel dicsekszik. A könyvtár, melynek alapját vetette, nagy nyilvános könyvtárrá fejlődött, az intézetek, melyekről álmódott, virágzanak s mi kegyelettel és hálával tekintünk a korra, mely érettünk küzdött, s csüggedetlen lelkesedéssel munkált nemzetünk felvirágoztatásán. Teleki a buzgó harczosok egyike, ki hiven teljesíté emberi és hazafiai kötelességeit.

Nemzeti művelődésünk körül főérdeme mindenesetre a színház és az Académia gondolatának hangoztatásában van. Később kizárólag az Académiával foglalkozott, mert a színészet egy kiváló főurban, Wesselényiben, már pártolóra talált. Mindkét intézet létesülése tulajdonkép Széchenyi nevéhez fűződik. S ha ezek nagygyá teheték Széchenyi nevét, koszorujából egy levél illeti azt is, ki kevésbé szerencsés korban élve, ha építője nem lehetett is a magyarság e két bástyájának, tervezője és javallója volt.

VOINOVICH GÉZA.

A HORÁNYI ELEK TERVEZETE.

(Második és befejező közlemény.)

Nyomósbitó bizonyítékul szolgálhat a föntebbi állításra a »*hazafiui magyar társaság törvényei*«-nek latin szövege is.

Ennek azonban csakis első substratumát lelhettem föl mind-
eddig, vagyis *Horányi* fogalmazványának azt a sebtiben papirra
vetett vázlatát, mely hézagaival, számos törlesztéseivel s kiigazító
módosításaival, pótlásaival meg befejezetlenségével bizonyítja a
szerkesztés első hevenyészétét.

Abban a hiedelemben, hogy ennek az egyelőre csakis nagyjá-
ból s hamarosan ejtett fogalmazványnak valamely teljesen bevég-
zett és az alakító gyűlés elé tisztázottan beterjesztett példánya
is előkerülhet valahonnan, mely szintűgy, mint a belőle eredt
magyar szöveg, az előkelő tagok aláírásával vallja elfogadtatását,
számos ízben megkisértettem végette a behatóbb nyomozást, vala-
mint az előbbi években, ugy még imént is, de sikertelenül. Pedig
igen szítogatta reményemet különösen az is, hogy a szintén
Horányi fogalmazta folyamodványnak eredeti példányán kívül
még egy más kézzel írt tisztázata is előkerült, mely arra mutat,
hogy Horányinak gondja volt ezeknek többszörösítésére.

E reményemnek mindeddig meghiusultán való sajnálkozás-
omat azonban nem kevésbé enyhítheté az, hogy az eredetileg
latinul szerkesztett »*Statutum*«-oknak éppen ez az eleve kelt
alaprajza adja meg a biztos tanúságot a kezdeményezés első
mozzanatairól és különösen az ügy főmozgatójáról. Ugyanis minden
kétséget kizáró bizonyossággal láttatja ez, hogy az egyébként
latinul nagy könnyűséggel író és szónokló *Horányi* e mélyebb
meggondolásba került feladattal mintegy tépelődve küzködik, latol-
gatván a kifejezéseket is, nehogy azok valamiképen kifogásolhatók
legyenek.

Midőn a néhány napon is összetorlódott pótlások miatt itt-ott
bajosán olvasható compositiót híven átírva, közlöm, bizvást az
érdeklődő olvasónak engedhetem át annak figyelmes egybevetését
a föntebb közlött magyar szöveggel, melyből eléggé kiviláglik,

hogy, mint vele lényegében egyező, ennek utóbb gondosabban készült szerkezetéből lőn magyarítva. A különbözős leginkább némely pontoknak máskép elhelyezésében ötlük fel.

Statuta Patriae Hungaricae et Transilvanicae Societatis.

1. Quisquis nostrae Societatis membris communi consensione adscribitur, noverit obligari se sponsione, ut horum membrorum pro viribus suis existimationem, fortunas provehat ac tueatur.

2. Singula Societatis membra in eo, in quo ab ineunte aetate profecerunt, scientiae genere luculentum dabunt specimen, ut hac ratione et de Patria sua ac universim de re publica bene merendi studium patefaciant.

3. Qui in Theologia, Philosophia, Juris prudentia, Ethica, Physica, Geometria, interiori linguae Hungaricae cognitione, Universali Historia, Poësi alios antecellens, aliisque scientiis se notum reddidit, inter Societatis membra referri potest.

4. Homo proeactae conscientiae, aut invidia, livore, in familiari consuetudine, sive in scriptis maledicentia, obscenitate armatus et ad turbendam tranquillitatem et aliis nocendum vel quadam infami indole praeditus, quantumvis summa ingenii vi pollens, tamquam Patriae nostrae probum et literarum pestis, omnem sibi aditum sciat ad nostram societatem esse interclusum.

5. Cum huius Societatis conatus eo referantur, ut ethica Humanae societatis officia exponantur, et cum Hungaricae linguae cultura elegantiores litterae coniungantur, cuilibet, cuiuscunque sit instituti ac religionis, aditus patebit.

6. Cautum igitur erit quam maxime, ne quis imprudenter, odio temerario alienae religionis ductus (fervore) atque ausu controversias, in Theologia doctrinae capita odiosa scripto sannis scurrilibus, calumniis mordacibus et aculeatis verbis a se dissentientes oppugnet, et traducat aut diris devoveat. Nihil enim magis est ab humanitate, virtute, ac vera scientia alienum, quam rationum et argumentorum loco (adhibere) scommata, aut calumniis disputationem suam velle illustrare. — — —

7. Nulli fas erit inscia vel invita Societate nostra aliquid publici iuris facere.

8. Etsi cuilibet concessum sit (in nostra Societate) quacunquē lingua scientiae specimen dare, sed maximi meriti erit, si id culta Patriae lingua praestiterit; cum ad huius elegantiam provehendam et maiestatem ampliandam maximum decus ac ornamentum sibi polliceatur.¹

11. Quadruplex classis constituit Societatem nostram. I^{am} efficiunt *Protectores* et *Patroni*, alteram *Ordinaria*, sequentem *Extra-Ordinaria* membra; postremam — — —

Patroni elaborandis industria, aut perficiendis ingenio litterariis

¹ Itt az ivrétű kézirat első oldalát bevégezve, a másikon legott a 11. ponttal kezdi folytatását, s a kihagyott 9. és 10. pontnak nem is jelzi valamely pótlását. Ebből is látható, hogy sebtiben írta. — A zárjel közé vett szavak Horányi kéziratában áthuzvák.

conatibus minime obstringuntur, cum horum auctoritate, praesidio ac beneficio praeclara aliorum molimina promoveantur. Conventui non assident, nisi etiam inter membra ordinaria referantur. *Ordinaria* solum membra habent ius considendi, suffragia voce ferendi, qua occasione et de propriis atque aliorum scriptis iudicium ferent, et (nefors ea suppriment) communi consensione vel prelo subiiciunt.

12. *Extraordinaria* membra intelliguntur illa, quae quidem scriptis editis nondum inclaruerunt, sed litterarum amantes industrii, praestantis indolis, genuini Hungari deprehenduntur. Sed iure considendi vel suffragia ferendi circa edenda ingenii monumenta carent.

Interea ad communem, qui semel in anno celebrabitur, consessum admittentur.

13. Societatis interna membra Praeside gaudent, qui consessus destinatis temporibus indicabit.

14. Duos habebit perpetuos a Secretis suis Viros, quorum unus *primarius*, alter *secundarius Secretarius* appellabitur. Ad priorem quilibet sua (sive in Hung. sive in Transilv.) ingenii monumenta cum Societate communicaturus, sive demum illius membrum censeatur, sive non, dirigere ac mittere debet, cuius officium erit argumenta operum indicare et communi membrorum censurae subiicere.

15. Habebit praeterea Societas actorum litterariorum et monumentorum suorum Custodem, qui (ea) in Bibliotheca R. R. P. P. Paulinorum, ad quam membris aditus patet, collocabit.

16. Membra in Consessu honorum titulis abstinebunt, nec nisi Fratrum Sociorum nomine se se compellabunt.

17. Nullam rem silentio premit Societas, vel arcano velamine obtegit (quod molitur). Acta enim sua prelo subiicienda publici iuris facit. Nam ea solum tacite praetereuntur, quae humani intellectus vires exsuperant. Cum vero Societatis conatus circa res adspectabiles versetur, mysterio nullus locus relinquitur.

18. Societatis insigne constituit: Soli, radios per sudum coelum uberrime diffundenti, Aquila sublimes volatu opposita, sub qua colli insidens Bubo conspicitur. *Sol* candorem et veritatem, *Aquila* doctrinam, *Bubo* curas, industriam solitudinem indicabunt. Limbo superiori verba haec conspicua erunt: *Deo, Regi, et Patriae*. Inferiorem Limbum haec compendia verborum occupabunt: *Sigillum Soc. Patr. Hung. et Transilv*

19. Opus igitur qualecunque nomine Societatis publica luce donandum sit, frons illius hoc signo exornabitur, ac distinguetur, quod semper apud *primarium Secretarium* conservabitur.

20. Ad hunc quoque pertinet, cum dissertationes hungarico idiomate praeleguntur, errores adversus Syntaxim Hung. vel linguae integritatem admissos indicare, quos si minus animadverteret, cuilibet membro liberum est eundem detegere. Quem si *primarius Secretarius* minus recte tueretur, aut excusaret, plurimum vota emendabunt.

21. Ratio et modus Societatis nostrae membris adscribendi hic servabitur: Novitii socii nomen in consessu vulgabitur, et post plura

ingenii et doctrinae pericula facta membrum communibus suffragiis dignum declaratur.

Leges et Conditiones Societatis a Secretario praelegentur, quibus ita respondere obligatur: Promitto (Coram Deo) quod legum a Societate latarum auctoritatem parendi promptitudine atque amore venerari velim. Atque ideo si unquam his data opera pertinax adversarer, consentiam in eo, ut indignus esse hominum honestissimorum consortio a Societate pronuncietur et talis ubique diffamer et tamquam (dedecus) improbus eiciar.

22. Ad hanc sponsonem Protectores et Patroni ac Extraordinaria membra minime tenentur, sed tantum Ordinaria obligata esse intelliguntur.

23. Ordinaria membra solummodo 12 numerabuntur, ex quibus si senis pauciores consessum instituunt, consultare de rebus occurrentibus possunt, sed nihil legis statuere et rogare.

24. Consessus ordinariorum membrorum vel *Pestini* vel *Budae* tantum habebuntur.

25. In consessu definiendum est, quale argumentum a singulo membrorum ordinariorum elaborari debeat.

26. Patria haec Societas Filia erit universalis Societatis Hassiae-Hamburgicae, cuius fama cultiores orbis provincias pervasit, et in dies maiora sumit incrementa.

Ezzel végződik e rögtönzöttnek látszó fogalmazat az iv negyedik oldalának derekán fölül, a hol így még kifért volna néhány pont, t. i. mind az, a mi ezentúl a magyar szövegben olvasható. De a máskorra hagyott folytatás helyett az egészzet más alakba öntötte, és pedig abba, a melyből aztán az Ányos kezével írt s valószínűleg általa készült magyarított szöveg előkerült. Ebből már jó móddal kiegészíthető az az egy-két nem is igen lényeges pont, mely a latin szövegből hiányzik.

III.

6. Egyedül magában véve s csak úgy futó pillantással áttekintve, csekélyesnek látszhatik ugyan az ezekben nyilatkozó kísérlet, különösen ahhoz a nagyszabásúlag fogalmazott s »*Akademia Augusta*« névvel alkotandó tudományos társaság tervezetéhez mérve, a melyet Toldy a föntebb jelzett előadása VII fejezetében részletesen ismertet, tán nagyon is gyarló mivoltúnak mutatkozik; mégis akkoron, midőn az a föntebb említett Bessenyei-dicsőítés élenkbb érdeklődést keltett volt a múlt századi újráföléledés tényezői iránt, kellemesen meglepő leletként tűnhetett elem ily magában véve is nem jelentéktelen bizonságú irat. Sőt eléggé kínálkozó vala ez arra, hogy a benne kifejezett hazafias célzatot illeték szerint kiemelve legott teljes szövegével nyilvánosságra juttassam, mint éppen alkalmas időben előkerült érdekes tanúságot.

Az idétt ugyanis a koronázás óta közel egy lustrumon át már mindinkább enyhülő közviszonyaink, ama másfél évtizedi

nehéz megpróbáltatás után, eléggé rászolgáltak volt arra, hogy üdvös okulás végett elevebben emlékeztessünk vissza azokra az iméntiekkel több tekintetben analog mivoltu századelőtti lelkendezésekre.

Mint valamely lidércnyomás alól szabadultan kezdte is azonnal az újabb lendületnek eredt tudományos búvárkodás jóval behatóbban fölkatolni s lehetőleg megszívleltetni egyebek közt különösen annak a múlt századi felocsúdásnak éppen akkoriban igen tanulságossá vált küzdelmeit.

Hisz erre már előbb is meglehetősen buzdító jeladást villantott föl a *Kazinczy* F. születésének százados évfordulója alkalmával támadt hazafias tüntetés. Alkalmasint feltűzelőbb hatású volt pedig aztán évtized múlva a *Bessenyei* György epochalis fölléptének százados emlékére rendezett akadémiai ünnepség (1872. decz. 15.).

Ennek indítványozója *Toldy* F., habár a megünneplés alkalmi igénye szerint a testőrirodalom vezérének özszerű hatását dicsőítette magasztaló szónoklatával, de az Akadémia kegyeletét leginkább emlékeztette különösen az »*egy magyar társaság iránt való jámbor szándék*« messzeható s magasabb célzatú eszméjére, úgymint a mely aztán *Révai* M. »*Planum*«-ával együtt, mintegy szellemi alapvetését képezte a mostoha viszonyok miatt elég bajosan s csakis évtizedek múlva létesülhetett m. t. akadémiának.

Hogy pedig ennek a nagy feladatú nemzeti intézetnek oly hosszas vajudozásba került megszülemlésére is hathatósabban emlékeztesse az újabb nemzedéket, mint látszik, annak az indítványának nyomósbitásaul tárgyalta mintegy prodromusként már az előbbi év elején (1871. jan. 23.) az akadémiai eszmének előbbi küzdelmeit.

Amily korszerű, oly hatásosan eszméltető volt mindez akkoron, a huzamos levertségből újra föléledező időszakban.

7. Ily szellemi pezsdület folytán, mondhatni, eléggé alkalomszerűen lehetett volna kiemelni amazok járulékaul ezt a szerény okiratot is annak tanúságaként, hogy minő aspiratiók gerjedeztek éppen száz évvel az előtt, különösen itt a központi ikervárosban olyatén célzatra, még mielőtt *Bessenyei* az »*egy magyar tudományos társaság alkotása iránti jámbor szándékát*« megírta volna.

Mert hisz e tekintetben jelentős előnye is látható ennek amaz óhajtasok, tervezetek, indítványok és kísérletek fölött, melyeket *Toldy* Ferencz abban az előadásában felsorol.

Azok ugyanis jobbára Pozsonyban, mint az országnak akkori fővárosában kívánták az ily tudományos egyesületnek székhelyét,¹ minthogy akkoriban még ott volt a főkormányshékek, a helytartó

¹ Így látjuk azt jelezve különösen a II. IV. és VII.-nél, míg a többinél a székhely megnevezése hiányzik. L. *Toldy* F. Összegyűjtött munkái VII. k. 1873. 354—94. l.

tanács, az udvari kamara s a hadi kormányzók működési helye, s ezért a magyar nemesség nagy része, vagy legalább a királyság legelőkelőbbjei is ott tartották az év nagyobb részén át lakásaikat.¹ Meg amúgy is Bécs közelében számos kedvező körülmény ajánlkozott arra, hogy ott nagyobb sikerrel működhessék az ily sokféle segédeszközt igénylő tud. társulati intézmény.

Ez a központi csendes mozgalom pedig már az újraébredés hajnalán bizton megsejtven az utóbb bekövetkezendő átalakulást, legott oda irányult, hogy az egész nemzetre kihatandó közművelődési tevékenységnek gócpontját sajátképen az ország közepén szükséges okvetlenül létesíteni,² hogy így arányosabb szertesúgarzással árasztgassa az fölvillanyozó hatását, főleg a magyarság alföldi zömét képezvén első sorban minél alkalmasabban közvetítő közege az erdélyi fajrokonsággal való összetartásnak erősítése végett.³ Érezte ennek szükségét az a szilárdabb nemzeti érzület, melyet az erdélyi székely magyarság hagyományos szívóssággal megóvott.

Ily előnye s egyéb különlegességei is eléggé érdekesnek láttaták azt a hazafiúi célzatot akkoriban a két okirat egész szövege szerint a nyilvánosság elé juttatni, mint amazoknak közeli utódát, az utolsónak szinte egykorúját és a »*Jámbor Szándék*«-nak megelőzőjét. Valóban időszerű lehetett volna nyomban egybevetőleg előtűntetni, hogy annak a központi társulásnak szándéka mennyiben rokon az előbbiekével s mennyiben különböző attól sajátos irányzatával.

De éppen a szabatosabb egybevetés biztossága okáért tanácsosabbnak látszott közétevéésének elhalasztása mindaddig, amíg majd remélhetőleg tán még nyomósabb s részletesebb adatok merülhetnek föl kutatásaim közben annak többoldalú és alaposabb kiderítésére.

E remény jóideig meddőnek bizonyult. Azért kívánatosnak mutatkozott annak valamely tudományos körben való bemutatása. Meg is történt ez a Történelmi társulat egyik havi ülésében, a végett, hogy ennek szélesbedő kutatási buzgalma lenne szíves figyelmét olyan adatok nyomozására is kiterjeszteni, aminők az

¹ U. o. 373. l.

² Ennek az irányzatnak kissé behatóbb méltatása alkalmasint meggyöngíti némiképen annak az emphatikus mondásnak szőrejét, mely Kármán József jeles tevékenysége érdemeit evvel a ráadással magasbítja: »Ő mondta ki először azt az eszmét, hogy Pestet irodalmi központtá kell tenni. . . « (I. Szinnyei J. »Magyar írók élete és munkái« V. 1053. l.) Habár ő azt két évtizeddel utóbb nyiltabban vallotta és föltetszőbb sikerrel kezdte is érvényre juttatni, mint látjuk, a »hazafiúi magyar társaság« e szándék tekintetében jóval megelőzte. De meg az alakulási viszonyok is nagyon arra utalók voltak már a múlt század utolsó évtizede kezdetén.

³ Nyíltan rámutat erre a célzatra a »hazafiúi magyar társaság törvényeinek« latin szövege ily címével: »Statuta patriae Hungaricae et Transilvanicae societatis.«

ebben jelzett szövetkezési viszonyokra bővebb világot ömleszthetnek.

Igen óhajtandónak látszott különösen annak körülményesebb kiderítése, hogy sajátképen *mikor, hogyan*, kiknek ösztönzésére s készséges hozzájárulásával indult meg itt a haza szívében ez a fenkölt czélatú, de szerény óvatossággal fejledező művelődési mozgalom, mely amint a szabályzat aláírása mutatja, leginkább a *paulinusok* könyvtárában tarthatta bizalmas összejöveteleit, ki tudja mióta, vagy egyébként a társak valamelyikénél más és más helyen, talán az aféle gyanúnak kikerülése okáért, aminő akkoriban könnyen érhető az ilyen nem szabadalmazott gyülekezéseket.

Már csak azoknak a többé-kevésbé kiváló hazafiaknak nevei is, kik a szabályzatot alájegyezték, táplálhatták azt a reményt, hogy valahol a róluk szóló életrajzi adatokban előbb-utóbb merülhet föl egy és más tanúság ennek a szövetkezetnek kellőbb megvilágítására.

De ilyesmi még azután sem jelentkezett, midőn irodalmi törekvéseink némely balsikerei *Révai Miklós* életének kimerítőbb s megokoltabb földerítésére készítették. S így ennek folyamában eléggé kinálkozott az alkalom arra, hogy midőn a nemzeti genius múlt századi lelkenedését s különösen ily czélatú sóvárgását tárgyalám, e közben fölemlítsem egyebek közt azt a buzgó igyekvést is, melynek érdekes bizonyosságát adja az itt szóban forgó két okmány. Kiváltképen Révainak szintén ily czélú bátor felléptéről szólván, alkalmasan oda illőnek véltem azt is, hogy némi mutatványkép egy kis szakaszt (24 sornyit) közöljek ott a folyamodvány szövegéből,¹ biztatóbb buzdításul az óhajtott részleteknek nyomozására.

Meleg óhajtásom azonban így sem nyert kívánatos sikert. Csakis az volt következménye, hogy abból a közlésből aztán itt-ott fölemlítették némely sebtiben írók a Horányi keltette *»hazafiúi magyar társaságot,*« még pedig olyképen, mintha ennek szabályzati törvényei is közzétették volna már és ami meglepőbb, nyomban azok megállapítása után.

Sajátszerűleg ilyképen van az előadva a *Pallas Nagy Lexikonának Horányit* röviden ismertető cikkében²: »Ő volt az első, ki egy Pesten alakítandó magyar irodalmi társaság létesítésén komolyan fáradozott. Ányossal és Bessenyeivel titkos gyűléseket is tartott Pesten ez ügyben.³ 1779-ben már az alapszabályok is napvilágot láttak: »A hazafiúi magyar társaságnak törvényei« címén. A nehézségekkel azonban Horányi sem tudott megküzdeni.«

¹ Révai M. élete II. 14—15.

² L. Pallas Nagy Lexicon IX. 356. l.

³ Hogy Bessenyei személyesen is részt vett volna a titkos gyűléseken Pesten, erről szóló adatot nem leltem. Miért van még is neve alájegyezve, megérthető az odább említendőkből.

Jóhiszeműleg átvette ezt id. Szinnyei József is a Horányiról írt életrajzi vázlatában.¹

Hogy hol láttak napvilágot azok az alapszabályok, egyikben sincs jelezzve s arról mindeddig sehonnét sem értesülhettem.

8. Most, hogy a »Jámbor Szándék«-nak újra kiadása forog szóban, az ezt sajtó alá rendező Gyulai Ágost úgy értesít, hogy ama közlések íróitól sem tudhatta meg közleményök forrását, sem egyébképpen nem szerezhette arról tudomást. Ezért kívánta tőlem a kézirat használhatóságát a »Jámbor Szándék« tartalmával teendő egybevetés végett.

Készséggel teljesítettem kívánatát, hű másolatban használatra engedvén azt át. De egyszersmind eléggé fölhívónak láttam e körülményt arra, hogy lehető felderítéssel közzétégyem valahára ezt a nem lényegtelen tanuságú szellemi hagyatékat.

Legyen így legalább utólag igazolva, amit a fönnebb érintett közlések, habár tévesen, előlegezve állítottak és különösen az ujlag megjelenő Bessenyei-féle »jámbor szándék« figyelmesebb olvasóinak álljon módjukban ezt az előző kísérletet teljes szövege szerint összevetetni, valamint Bessenyei tervjavaslatával, úgy az előbbi efféle kísérletekkel is.

Hisz valamely termékenyítő eszmeszemerékkel hozzájárult ez is a 100 év előtti szellemi zsendüléshez.

S miért ne remélhetnők, hogy tán fölvetődhetik némely még homályban lappangó kézirati maradvány, mely vagy ebből nyerhet, vagy erre ömleszthet teljesebb világosságot.

Midőn e régi tartozásomat² immár a körülmények nógatása által is szorgalmazva, ezúttal némileg leróni igyekszem, legalább melleleg megjegyezhetem, hogy a huzamos halasztás mégsem hagyta egészen cserben reményemet. Mert ha a kérdéses »hazafini társaság« alakulási módozatairól s tagjainak szám- és minőségi viszonyairól, meg ezeknek kifejtett tevékenységéről körülményesebb ismerethez nem juttatott is, de legalább a szándék keletkezési indító okaira, kezdeményezésére s kiváltkép a főtenyezőnek szellemi viszonylataira nézve sok becses tanuságnak birtokába segített, a lelet óta folyt irodalom-történeti tanulmányaim közben.

Ezekből holmit, habár egyelőre csak röviden érintve, talán egy kissé fokozhatom is ennek a szellemi ereklyének jelentőségét, hogy midőn a »Jámbor Szándék«-nak ujonnan megjelenítése tán némi viszonylagos érdeklődést kelthet iránta, különösen az irodalom-történeti emlékek kutatói szívesebben reflectáljanak a reá vonatkozó megfigyelésére.

9. Első sorban jeleznem kell némely a szövegben érintettekhez közelebről tartozó megjegyzéseket, aztán az azokhoz fűződő észleleteket, melyek legalább hozzávetőleg jóformán rámutatnak

¹ L. Szinnyei J. »Magyar írók élete s munkái« IV. 1072. l.

² V. ö. Révai M. élete II. 14. l. 2. jegyzet.

az indítványnak genetikus fejlődésére vagy valamelyes magyarázatot adhatnak az arra nyomósan készetű, de meg aztán a nyilvánosságra való kilépést merőben gátoló coniuncturák felfogására.

Ami ez iratokban első pillantatra is figyelmet gerjeszt, az kiváltképen a szabályzat alá jegyzett nevek jelentősége, s különösen az, hogy a társaság elnökeül br. *Orczy Lőrincz*, Abauj vm. főispánját választotta.

Mindez már magában is biztos kezességül vehető arra nézve, hogy amit a szövetkezet célzataul vall, a felé komoly eltökéléssel, jóhiteű szándékkal kívánt igyekezni. Még nyomósabb bizonyítéka ennek az, hogy szabályzata mily óvatos és valóban megszívlelésre méltó erkölcsi fegyelmetséget követelt leendő tagjaitól, valamint az is, hogy az anyagi támogatás igényét mellőzve s jutalmi ígéretekem sem említve, csakis szellem-erkölcsi motivumokra, hazafiúi kötelességérzetre alapítja tisztán szellemi érdekek felé törekvő célzatát.

10. Egészen rávall ez Horányi nagylelkű irányelvére, melyet ő az idétt kiadott »*Memoria Hungarorum*« palmaris munkája című lapján jelez, hol a tengeren úszó gálya, mint emblema fölött lebegő szalagon ez a fenséges jelmondat olvasható: »*Provehimur non praemio, sed patrio amore.*« — Mennyire elűtő ez napjaink jutalomsóvár törekvéseitől!

S ugyanez látható e műve három vaskos kötetének mind-egyike elején; az elsőén pedig hazafias tisztelőinek kívánatára oda illesztve az ő akkori martialis tekintetű képe is, mely alatt nevéhez a »*Hungarus Budensis*« nyomós oknál fogva van hozzájegyezve.

Jóformán gyaníttatja ez is, hogy az a »*provehimur*« nem csupán az ő külön törekvéseit jelezi, hanem alkalmasint valamely lelkes phalanxét is, melyet ő toborzott volt, kiváltképen e műve tartalmának gyarapítása végett s melyet aztán consolidálni a szervezendő társulat által mindinkább iparkodott. Tehát a hullámokkal küzdő hajónak ő a valódi navarchusa.

Az meg épen kétségtelen bizonyosságot nyújt Horányinak főtenyezőségéről, hogy a szabályok (»*Statuta*«) latin szövegét és a fensőbb jóváhagyást kérő folyamodványt valóban ő irta sajátkezűleg, s ő is fogalmazta, amint ezt különösen emebben világosan láthatja mindaz, aki az ő stílusát és gondolatmenetét ismeri.

Erre nézve legalkalmasabb összevetnünk evvel az ekkoron megjelent »*Memoria Hungarorum*« köteteinek praefatióit, hogy a szellem azonosságát tüstént fölismerjük.

Sőt ezekből meglehetősen kiviláglik az ő messzeágazó irodalmi összeköttetése is s elképzelhető, mily bizton számíthatott így a tagok tetemes mennyiségére.

Ezek egybevetéséből sejthetjük azt is, hogy minő feladatokra s mily érvekkel buzdíthatott *Horányi* e társasági körben. Egyébként is bőven tájékozunk az iránt akkori sürgőldései, melyekkel

kiváltképen a hazai irodalom történelmének teljesebb megvilágítását czélozta, a mióta különösen az 1770-ben Velenczében közzétett »*Prodromus*«-ával a hazai művelődés-történelem terén kifejtendő munkásságának mintegy programját adta.¹

S amit ennek valóra váltása czéljából azután ez évtized folytában fáradhatlan serénykedésével tön, mindaz kétségen fölül arra mutat, hogy ennek a solidaritásra buzdító társulási eszmének is sajátképen ő volt a fő »vis motrix«-e, de úgy, hogy ezt minél kevésbbé éreztesse.

11. Sarkalva készítette őt erre a sürgölődésre egyebek közt a »*Memoria Hungarorum*« teljesbítésére igyekvése is. Bizonyítékul vehető a »*Nova Memoria*« I. kötete. Ez ugyan a terhes viszontagságok miatt csak jóval későbbben jelenhetett meg,² és evvel a kiadás folytatása végleg abbamaradt; de a hozzá kellő anyag gyűjtése odább is folyton szükségessé tette az irodalmi tényezőkkel való bizalmas és lehetőleg gyakori érintkezést.

Tudnivaló, hogy az irodalmi közlönyök és a közlekedési eszközök akkori fogyatékosága mennyire megnehezíté az ily szellemi készlet gyarapítását. Ami méh-szorgalmú Szinnyeink tudhatja ezt leginkább méltatni, holott neki már a gőzerővel való munkásság sokkal inkább állhat rendelkezésére, mint az ő múlt századi elődének. Azért Horányi messzeágazó munkásságának eredménye, — noha éppen a szerfölötti tárgymennyiségnek fogyatékos segédeszközökkel ugyan, de a körülmények zaklatása folytán mégis sürgőssé késztetett feldolgozása miatt számos kiigazítani és pótolni való találkozik benne, — ma is, de még ezután is méltán megérdemli a hálás elismerést, sőt a viszonyok aggályos fejlődése szerint a belsőbb megszívlelést is.

Helmeczy-nek a *Horányi* névből csinált anagrammája: a »*Hány író*« nemcsak elmés, hanem találóan jelentős is; akár ezt gondoljuk rá: Hány író emléke fűződik nevéhez, már úgymint kiket leginkább az ő buzgalma emelt ki a homályból vagy képezett vagy csak lelkesített az irodalmi munkásságra, akár pedig ezt: Hány író teendőjét teljesítette a derék *Horányi*, ki mint különféle dolgozatainak hosszú sora is mutatja, ugyan csak tetemes részt vállalt magára az akkori hazafias feladatokból, még pedig avval az igazán fensőbb érdekű, eszményies czéltudatú lelkesedéssel, melynek sajnos gyérültét ma már oly keserűen panaszolják a jobb érzésűek, amint hogy annak valódibb példányait többnyire a viszontagságos multból kell visszaidéznünk.

Ezért velős oknál fogva keresgéli föl kegyeletünk azoknak a jeles szellemi hősöknek elhalaványított emlékét, kik mint fajunk

¹ Jelezte ezt már előre is a *Dalham* Floriannak »de ratione recte cogitandi, loquendi et intelligendi« cz. műve elé írt előbeszéde végéhez csatolt jegyzetben; l. a XL. lapon.

² Nehezítettnek láttatja ennek kiadását az is, hogy az előbeszéd már 1792-ben kelt, a könyv pedig csak 1795-ben került ki a sajtó alól.

újra föléledésének ápolói, s emelkedőbb haladásának úttörői oly nemes odaadással, mondhatni, önfeláldozással küzdöttek, daczolva a legnyomasztóbb viszontagságokkal, hogy ily erényeik immár mindegyre magasbodó becsüekként tündöklenek ki letűnt koruk homályából.

12. Ámde az ily nemes érdemeknek igazságos méltatása végett már valahogy bátrabban felül kell emelkednünk azon a huzamos idő óta mindegyre hátrányosabban lábra kapó elfogultságon, mely csupán csak a magyar nyelven szólaltatott hazafiás érzelmek sugallóit tartja a nemzeti genius igazi ihletettjeinek s így az utókor bensőbb kegyeletére méltóknak.

Amily igazságtalan, egyszersmind oly korlátolt felfogásra vall az efféle exclusiv hazafiság, ha különösen hazánk múltjára nézve meggondoljuk, hogy olykor épen azok a hőkeblű hazafiak, kik a nemzeti művelődés érdekének kiváló javára szolgálendő műveket alkottak, valának kénytelenek nagyobb szabású munkáikat nem magyar nyelven írni, még csak egy századdal is ezelőtt,¹ midőn az oly munkáknak magyar nyelven való kiadása vagy lehetetlen vagy épen céljtévesztő vállalat lett volna, míg amúgy latin vagy más nyelven írva a tudományos külföld előtt is nem kevésbé emelték nemzetünk reputációját, de még hazai tanultjaink közt is szívesebb fogadtatást nyerve, sikeresebb eredményt vívhattak ki irataikkal.

A ki ezt nem így hiszi, valóban távol van a múlt századi hazai irodalmi viszonyok ismeretétől.

Tudjuk, mily katastróphák okozták azt a nagy válságot, mely egyebűtt is, de nálunk tán különösebben is elidegenítette az elméket a múlt század szellemi tevékenységének azon tudományos termékeitől, melyek amaz előbbi kényszer-viszonyok követelménye szerint leginkább latin nyelven adták a tudósabb honfiak eszméinek és érzelmeinek kifejezését, minthogy ez a nyelv akkor még Európaszerte a magasabb értelmiség organumául tartatott, s így a tudományos eszmék érvényesítésére legalkalmasabb közegül szolgálhatott.

Annak a szellemi meghasonlásnak következménye lett az a mostoha érzület, mely nem egy korábbi időszakbeli jelesünket épen azon érdemeiért lakoltatá homályba sülyesztéssel, a melyekért tán fokozott hálával illenek adóznunk emléküknak. Mert, hogy a nemzeti művelődés emelése és hazánk érdekeinek a külföldi tudományos világ előtti tolmáclása végett latin vagy más műveltebb nyelven értékesítették eszméiket s ezáltal becsülést is szereztek

¹ Hogy ez a praxis még napjainkban sem múlta idejét, több más jeles példa közt szíves elismeréssel említhető tanúság rá a gr. *Kunn Géza* becses műve: »Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima.« 1895. Claudiopoli; vagy *Bartal György* jeles »Commentariusai.« Pozsony 1847., vagy *Somsich Pálnak* »Das legitime Recht Ungarns und seines Königs« becses műve 1850. stb. eff.

nemzetünknek, sőt itthon is több olvasót nyerve, alkalmasabban bővíthették a szellemi gyarapodást, ez nagyobb érdemükül vehető, mintha csakis a fiókjaikba rejtendő magyar tudományos műveket irtak volna. Hogy tehettek volna ily megdöglöttségűt a nagy munkásságu Bél Mátyásék, Deseritzky, Horányi, Pray, Katonáék és több más fáklavivői a hazánkbeli múlt századi tudományosságunknak?

Nemzeti művelődésünk történetének pragmaticus itélettel való higgadt felfogása szerint mondhatni, nem éppen méltányosan bélyegezte a magyarságért lángoló buzgalom »hanyatlás korszak«-ának azt a múlt századi (1711—72.) fellábadó időszakot, mely többnyire latinul írt tudományos művekben adta jelentősebb tanúságát a feltörekvő nemzeti művelődésnek. Ily egyoldalú jellemzés ellen már jól érvelt nyilatkozatok is tiltakoztak. Újabban pedig többrendbeli igyekvések is tapasztalhatók annak a küzdelmes kornak illőbb méltatására.

E tekintetben is különös elismerést érdemel id. *Szimyei* József fáradhatlan munkássága, melylyel folyton útját egyengeti annak, hogy minél concretebb ismeretet nyerjünk a hazánkbeli szellemi művelődés összerű irodalmi tényezőiről.

A mily érdekes, úgy nem is kevésből álló feladat volna annak kellőbb kimutatása, hogy csak a múlt századi latinul írt művek is mily hathatósan járultak a valódi hazafiság s nemzeti érzelem ápolásához. Szándékunk is erről annak idején és helyén némely eddig figyelemre nem méltatott adatokat érdemleg kiemelni.

13. Ezennel tárgyunk érdeke főleg *Horányinak*, mint a »*hazafiúi magyar társaság*« serény »*πρόμαχος*«-ának szellemképét ajánlja lehetőleg megvilágítanunk.

Mennyire előkelő koryphaeusa volt *Horányi* is a kényszer viszonyok miatt szintén latinul nyilatkozó tudományosságunk, bőven bizonyítják irodalmi hagyatékai, különösen, a melyeket közzétennie sikerülhetett.

Történeti nyomozásainak tetemes részben való hasznavehetőségét láttatja az, hogy nem gyéren történik azokra hivatkozás napjainkban is, sőt elég sűrűen az oly művekben, melyek az irodalom-történeti kútfőkre utalnak, míg ellenben azoknak fogyatékos részei annyival is inkább késztetnek a behatóbb nyomozásra.

Nem csekély tanulság volna meríthető még azokból is, melyek olvasását már az újabb nemzedék merőben feleslegesnek véli, holott pedig bizony nagyon ráférne abból busásan is akárhány adag s nem csekély javára is válhatnék, különösen ha

⁹ *Toldy* F. ildomos megkülönböztetéssel enyhítve alkalmazta ezt az alább ejtő jellemzést irodalomtörténetében s tapintatosan így jelezte méltatva mellékesen a latin irodalomnak nemzeti szellemét: »Azonban e téli állapot egy új tavaszt hordott méhében. Ez a deák irodalom szerencsésen közvetítette s általánosította az európai tudományos műveltséget, szellemében pedig hazafias volt.« (L. »A magyar nemz. irodalomtörténete.« 4 kiadás. Budapest. 1878 113. l.)

tisztult kritikai felfogásra tudna szert tenni azok lényeges értéke felől. Mert tudnivaló, hogy nem csupán azok tartalmi anyagában rejlik kiváló becsők, hanem ezenfölül különösen szellemirányzó elveikben. Mondhatnók, főleg ezek képezik elévülhetetlen érdemét. Ámde ilyesekre annál kevésbé reflectál az újabb tudomány, minél nyomósabb indító okok javallják azt. Rája olvasható ama régebbi szálló ige némi módosítással: »non leguntur, nam graeca sunt« s mailag már: »quoniam latina sunt.« A kivételesek inkább csak »rari nantes in gurgite vasto«.

Kegyeletünknek pedig a tapasztalt káros szakítás történelmi multunkkal jóval sarkalóbb ösztönt ad arra, hogy az elődök iránt tartozó hálának leróvásaért buzgózkodjunk, annál serényebben, minél komolyabban intenek erre már aggasztó viszonyaink.

S vajjon a jobb méltatásra érdemes egykori bajnokok közt nem az elsőrendű triariusok egyike-e az, ki a lethargikus álomba sülyedező múlt századi nemzedék fölébresztésére épen a leghatóságosabbnak bizonyult élesztő szert vette foganatba?

Föltárta a korábbi dicsőség mohosult sírjait, kiemelte belőlük számos elhunyt jelesünk emlékét, szellemi bajnokokat idézett vissza, hogy fölelevenítsék a dermeteg kebleket s lelkesült küzdelemre gyúlaszszak a zsidbadt érzelmeket.¹

Oly számos cselekvési pályát tüntetett kora tespeteg nemzedéke elé, hogy minden jobbra való tehetség föllelhette azok közül a neki valót, a folytatásra hívót.

Hogy pedig a készsleges munkaerőket a kor igényelte teendők végett szervezetes egybefűződésre buzdítsa, e célra való törekvéseit im e társasító kísérlete tünteti elénk, melyet, ha a mostoha viszonyok nem engedtek is zöld ágra vergődni, szorgalmazása nem volt éppen sikertelen. Sarjasztott az csemetéket s némely dúsan termő képességeket is.

Igy róla mint számosakra üdvös befolyással volt férfiúról nem ritkán lelhető érdemleges elismerések, többnyire ugyan inkább csak részszerinti méltatások, de néhutt összefoglaltabban is.

Illeték szerint emelte ki őt már *Kováchich* Márton a hazai tudományosságot és tanügyet tárgyaló közlönyében² 1786-ban, tehát még élte folyamában. Elhunytakor pedig nagyra becsülő barátja, *Schedius* Lajos a »Scriptores Scholarum Piarum« II. kötete elején áldozott emlékének szép latinsággal írt életrajzi vázlatot. Ugy szintén *Horvát* István lelkes tisztelője méltatta érdemeit meleg érzelmű nekrológgal.³

Oly kidomborító élet és jellemrajz azonban, mely őt teljes mivolta szerint ismertetné, tudunkra még eddig nem került a

¹ Erre vallanak minden alkalmas helyen közbeszótt emlékeztetései s mint látható a folyamodványba is belefűzött hivatkozása a nemzeti ősök intelmeire, még pedig hatályos kifejezéssel szóaltatva.

² L. Merkur von Ungarn. I. évfolyam 967—993 p.

³ Hazai és külföldi tudósítások. 1809. II. 24—27. sz.

nyilvánosság elé. S ha a műveiből merített hasznos tanulság számos évek óta ösztönöz is arra, hogy szellem-alakját minden rá vonatkozó adatoknak arányos összeillesztésével kiegészítve igyekezzünk feltüntetni, még mindig elégtelennek véljük az e célra kellő tanuságok gyűjtelmét.

Azonban így is hadd járuljunk alkalmilag ezúttal valamelyes kegyeleti adózással emlékének felüdítéséhez, s ez által egyszersmind némi contingenssel az ő korának megvilágításához is.

14. Ismeretes, mily sanyarú állapotba sülyedt volt hazánk és nemzetünk a két századon át többször ismétlődött keleti inváziók és vallási s politikai villongások következtében.

Fölöttébb búsítá ez a romlatlan honfíui kebleket, de alkalmasint több másnál mélyebben elszomorodva szemlélte ezt a csenevészdedést *Horányi* már akkor, midőn négy évi távollét után a külföldről hazatérve és a számos előkelő városban tapasztalt magas műveltség alkotásaira emlékezve, kiváltképen a Rómában gyűjtött igen becses ismereteit kívánta a hazai művelődés javára hasznosítani.

Azzal a mélyreható megfigyeléssel, melyet oly bő tanulmány és a világvárosokban nyert dús tapasztalatok élesbítettek volt, s az ő fokozott érdeklődésével szemlélve a hazai gyarló állapotot, fölöttébb lehangolóan látta azt, főleg midőn megújultak emlékezetében az ott künn nem ritkán hallott megszólások, melyek többnyire azt hánytorgatták, hogy hazánkban a hagyományosan folytatott Mars cultusa mögött az ars Minervae még mindig szánandó pangásban sinylődik, mert trespeteg ázsiai lomhaság, léha fényűzés, délczeg hivalkodás vesz erőt a magasabb feladatú főbbeken is.

Buzgó magyar létére Horányi is, szintűgy mint évtizeddel azelőtt *Desericzky* Incze kitünő rendtársa s utánna mások a szerzet ifjabb nemzedékéből, kik Rómában és más olasz városokban is gyarapították ismereteiket, minden tőle kitelhető érveléssel igyekezett ott künn e féle becsméléseket megczáfolni, főleg pedig kitünő tehetségeinek feszült szorgalom általi érvényesítésével. De annál erősebben érezte magát sarkalva arra is, hogy aztán honosait szintén az ily nemes megczáfolás módjára ösztönözze, mely tényleg bizonyítsa, hogy a béke áldásait nyerve fajunk is palladiumául tekintí Pallas mesterséget.

Példás nyomokat látott e tekintetben több másón kívül nevezetesen azok lelkes tevékenységében is, kik Rómában előzői valának s visszatértükkor ugyancsak jeles tanuságot tőnek ott nyert czélszerű képeztetésükről. Így *Bajtay* Antal, *Cörver* Elek és János testvérek már akkoriban föltetsző lendületet keltettek volt a hazai közoktatásnak okszerű javítása érdekében úgy, hogy ez valóban átalakulási áramlatot indított meg.¹ Készségesen igye-

¹ Erről már körülményesebben is emlékeztem Révai M. élete I. kötetében.

kezett ezt Horányi is tőle telhető buzgalommal elősegíteni. De ezentúl neki még nagyobb czélzatok is lebegtek szemei előtt, hogy tudniillik kora nemzedékében hathatósabban fölbresszse a nemzetének dicső multja iránti lelkesedést.

E tekintetben is az ő ifjúkori példánya *Desericzky* Incze nemcsak történeti nagy munkájával, hanem vele laktakor 1759. és 1760-ban személyes érintkezései alkalmával közvetlenebb módon is élesbítette benne a hazai történelem iránti érzéket.

15. Mikor, hogyan s mily befolyások által keltve s növelve gyarapult *Horányi* lelkében az a nagyobb horderejű eszme, mely őt, ki zsenge kora óta fennköltebb irányzatok felé törekvő vala, élte delén már oly merészebb vállalkozásokra is sarkalta, hogy szándékai teljesbítése végett a tudományos igyekvéseket szerveztes csatlakozással kívánta egyesíteni; — mindennek pragmatikus fejtegetése, amely jelentős adalék lehet mult századi művelődésünk történelméhez, úgy alaposan megokolt előadása a szerte ágazó vonatkozások miatt jóval messzebbre terjedő, semmint hogy itt e tárgyalás keretébe eléggé alkalmasan be lehetne illeszteni. Ott lesz az majd inkább helyén, ahol e kiváló szellemi tényezőnek nagyszabású tudományos munkásságát s ezt előző tanulmányait, sőt egész pályaképét illetékes mivolta szerint előadni tüzetes feladatúl veendjük.

Amint az ő czélzatai nagy fának mozgatására irányultak, úgy az ő kitartó munkássága is mondhatni terepélyes fává nőtte ki magát egy félszázadon át, melynek alapos méltatása végett kutatásunknak is minél mélyebbre kell lenyúlnia, hogy szerteágazó gyökszálaait teljesebben kinyomozhassa, meg azt is helyesen fölismerhesse, vajjon minő elemekből táplálkozva izmosult az olyanná.

Mert ránézve is áll a régi közmondás: »Nagy fa, nagy gyökér.« Valóban nemcsak a korabeli viszonyokkal szövődött össze sokképen az ő tevékenysége, hanem begyökerezik az mélyen az előbbi időszak rétegeibe is. Ez okból nem egy mozzanatát a korábbi időnek s nem egy elhomályosult alakját kell végette megvilágítanunk. Azonban hogy különösen az itt tárgyalás alá vont feladatunk érdekében, valamelyes pragmatikus itélettel szemléltessük az ő lendületesebb czélzatainak fokozatos fejlődését, rá kell némileg mutatnunk azon eszméknek rügyeire, melyek őt kezdettől fogva úgy irányították, hogy az alig serdülő ifjú már föltetsző jeleit láttatá a nagy feladatokra vállalkozás olyatén nemének, mely csak is a hazai közügy leglényegesebb javára kívánta fordítani egész élete tevékenységét.¹

Nyomós bizonyossága ennek főképen az, hogy előkelő származású s így akkoron fényes kilátásokra is jogosult létére abba a szerény állapotú szerzetes rendbe kívánczozott, melynek hivatási feladatával mintegy azonosnak érezte az ő eszményies hajlamát.

¹ V. ö. Kovachich Merkur v. Ungarn I. 969—70.

Annak célzatait lelkesen felkarolva, szívesen elvonatkozott minden külső kitüntetési vágytól, hogy annál szívósabb kitartással irányíthassa összes igyekvéseit a tisztán szellemi érdekű tudományos művelődés fokozására és gyarapítására. Rendjének akkori legkiválóbb díszeit szemelte ki követendő példányaivá, nemcsak a hazánkbeliakat, hanem a más országokban jeleskedőket is, kiknek számosaival volt aztán alkalma közelebbről megismerkedni sőt bizalmas baráti viszonyba fűződhetni Rómában, Bécsben, Prágában s egyebütt.¹

Ily szellemi érintkezések dús eredménye gerjeszthette föl benne egyebek közt már elég korán a szövetező összeműködésre törekvést s ennek szorgalmazását honosai között.

16. Ifjú korától következetesen így haladva életfogytáig, természetesen azon volt, hogy lankadatlan buzgalmával szintazon eszmény cultusára lelkesítse nemzetének jobb reményű sarjadékát.

Gyakorolta ezt mint tanár élőszóval, időnként írással is hova tovább mindegyre tüzetesebb feladatként. Midőn pedig főbbjeinek jóváhagyásával már teljesebben a tudományos foglalkozásnak élhetett, többnyire irodalmilag működven, főleg a hazai történelem megvilágítására szentelte erejét. E téren jóval szélesebbre terjeszthetné ki szellemképző működését. S így miután az ifjú sarjadék nevelő oktatását úgy szólva első elemeitől kezdve, fokonként folytatta s még a bölcséleti tanítást is czélszerűbb irányítással elősegítette volt, már azután a szellemképzés leghathatósabb módját karolta föl s a »*lux veritatis és vitae magistra*« tisztes szolgálataiba szegődve, mondhatni, nemzet-nevelővé emelkedett.

Alapos itéletű honfiak elismerték, hogy főleg őt illeté dús készültségénél fogva az a művelődéstörténeti nemes feladat, melyre oly bátran vállalkozott s csak az ő kiváló munkaereje és szívós kitartása képes avval lehetőleg megküzdeni. Mert a mily számos ok miatt kívánatos volt az, szintoly sok akadály állta útját a megvalósításnak; a minőkről a történelmi kutatás mostani munkásainak már tán alig lehet valódi felfogásuk. Eléggé mentheti ez buzgó fáradalmai eredményének nem kevés helyen észlelhető fogyatékoságát.

Hogy ő az adott viszonyok s olykor nehéz körülmények közt annyit birt kivívni, annak a kiváló szellemi és physikai erejének s ernyedetlen buzgalmának tulajdoníták ismerői, melylyel már ifjú korában feltűnést, sőt bámulatot is keltett még a római pályatársakban is. Épen ezért különösen kiemelhető az a követeléstől tartózkodó igénytelensége és a szerényebb helyzetekbe is készséges bele illeszkedése, melylyel hivatása iránti hűségét igazolá.²

¹ U. o. 970—1.

² Életírónak följegyzéseiből ismeretes, mily diszes tanári állásokra tehetett volna szert azonnal, midőn felsőbb tanulmányait bevégezte, előbb Nápolyban s aztán Bécsben is, ha csak némileg igénybe vette volna a tekintélyes ajánlók szíves felszólításait. De őt a honfi érzet erősebben vonzotta a hazai teendőkhöz, jöllehet ezek egyelőre az ő képzettségéhez képest eléggé alárendelt működési

Horányinak szakadatlan munkásságú pályáján végig tekintve, valamint tanítási, úgy irodalmi tevékenysége terén is különös figyelmet érdemlő, hogy bár nagy feladatokat tűzött volt maga elé, még alig zsendülésnek eredt ifjúkorában; birt mégis annyi önmérsékléssel, hogy inkább szerény kezdeménnyel s jól meg-gondolt fokozatos haladással kívánt közeledni a huzamosan érlett nagyobb czélszatok felé, sem mint rohamos túlkapással.

Irodalmilag is előbb a hivatási köréhez tartozó alsóbb rendű oktatási segédeszközök készíttetésével foglalkozott, csakis holmi csekélyebb alapvető kísérletekkel kívánt a tanügy javára munkálni, majd aztán az okszerűbb bölcseleti tanok egyes szakmaiba bevilágító értelmezésekre fordította igyekvését.

De már az ilyenén progymnasma-féle előzmény folytán is serény szorgalommal gyarapítá készletét oly nagyobb szerű vállalatokra, melyekkel a hazai tudományosságnak és közművelődésnek hathatósabb lendületét eszközölhesse és pedig szintén az ő kiváló példányainak, habár külön irányba lépő követésével, főképen a nemzeti művelődés történelmének megvilágítására terelte összes tevékenységét.

Mily czéltudatos szándékkal s minő mélyreható alapvetéssel fogott e vállalatához, kiviláglik abból a törekvéséből, melylyel első sorban lehetőleg föleleveníteni óhajtotta mindazok emlékét, kik szellemi tehetségeik érvényesítésével fajunkat az európai műveltebb nemzetek figyelmére érdemesekké iparkodtak képezni. Kiváltképen oda czélozott, hogy a hatásosabb szellemi hősöknek visszaidézett lelkei által mintegy megfenyítve készítse az elfajuló nemzedéket az önmagába térésre, az elődöktől öröklött igaz mivolta felismerésére s hivatása követelményeinek teljesítésére.

Ily magasztos eszmétől gyulasztva buzgólkodott a nemzeti nagy multak emlékét fölűdíteni a végett, hogy azok által fölélesztesse a satnyulásnak eredt korabeli sarjadékot.

Igen természetes, hogy ezért több más ily czélszatú föltételei között legelőbb a hazai tudományosság s irodalom érdemesültjeinek pályaképét kívánta méltóbb vonásokkal ismertetni. Ezt vélte legeszméletöbbsen szóló intelemnek, legserkentőbb jeladásnak arra, hogy a serdülő nemzedék mindannyi példából üdvösen okulva, kiki ahhoz fogjon, amire legalkalmasabb s ott folytassa a nemzeti nagy feladatokhoz járuló munkásságot, ahol azt a derekas elődök félbeszakítani kénytelenültek.

Valóban jeles példázat volt az a »*Memoria Hungarorum*« a tekintetben, hogy a tehetséges elméket az összerűbb, concretebb szellemi munkálkodásra és a nemzeti cultura solidarisabb felkarolására gerjeszse.

kört juttattak feladatául. Ennek azonban mint nevelői oktatás tekintetében üdvös praxisnak nagyon sikeres eredményét tapasztalta s hasznosította is a paedagogico-didactikai elméleteiben. (I. Schedius a Horányiról írt életrajzban: »Scriptores Schol. Piar II. k. XII.—XV. I.).

17. Midőn *Horányi* ezt a szándékát már 1770-ben, a Velenzében kiadott *Prodromus*-ában jelezte, jóformán érezte, hogy egyszersmind az együttes nagyobb mérvű szellemi munkálkodásra sarkaló irányzatát.

De ha ily szövetkeztető kísérletei előbbed kevésbé lehettek eredményesek, biztatóbbnak látszott arra utóbb már az a föltetsző elismerés, melynél fogva őt a »*Memoria Hungarorum*« kijötte után nemcsak a hazai tanultabbak, hanem még inkább a külföldi tudomány emberei is szívesen megtisztelték.

Meglepetést, szinte csodálkozást kelthetett hazánk fiaiban, kik a »foris doctus«-ságra magában véve is jóval fontosabb súlyt helyeztek akkoriban, mint manapság, hogy *Horányit*, az igénytelen szerzetest ama specialis hazai érdekű művéért mily kitüntető elismerésekkel tisztelte meg több külföldi és pedig sajátságosan éppen német tudományos egyesület.

Érdemes erre vonatkozólag ide iktatnunk *Horvát* Istvánnak, az ő hálás tisztelőjének 1809-ben, t. i. *Horányi* elhunytja után írt biogr. vázlatából e sorait:

»A *Memoria Hungarorum*... most is haszonvehető, s ha a tudós Pray... egykor becsmérelte is *Horányi* törekedéseit... tisztelték még is, és pedig forrón tisztelték azokat mind a hideg vérrel ítélő Hazafiak, mind a külföldi számos tudós társaságok, melyek vetekedten vetekedtek *Horányinkat* vagy díszes érdemeihez képest magasztalni, vagy nevezetes gyülekezeteikbe társnak felvenni. Az előbbienek közé számláltathatnak a *berlini*, *lipsiai* és *iénei* tudósok; az utóbbiak közé tartozhatnak a *hessen-homburgi*, *sveciai* és *bavariai* tudós társaságoknak jeles férfiak«.¹

A »*Merkur von Ungarn*« két mutatványt idéz azokból a külföldi tudományos folyóiratokból, melyek *Horányit* akkoron a »*Memoria Hungarorum*«-ért dicsérő elismeréssel tüntették ki. Ezek egyike az »*Acta eruditorum Lipsiensium*« — u. m. — ily méltó dicséretet (verdienstes Lob) mond róla:

»*Perfectam Biographi (Plutarchi) imaginem immortalis operis egregie expressit Alexius Horányi e CC. RR. Scholarum Piarum Vir Cl. atque doctissimus Gentis suae Plutarchus, qui in componenda et exornanda eruditorum Hungarorum, itemque Provincialium Biographia, nihil cupiditati, nihil odio, quod dicitur, religionis caeco, sed omnia veritati tribuit, eiusque rei insignia prostant hinc inde sparsa specimina... vel obiter tantum facta comparatio egregii huius laboriosissimi operis cum monumentis eorum, qui eodem historiae campo industriam suam exercuere, aperte docet Horanyium longo intervallo post se omnes reliquisse, quamvis, qua est sentiendū de se modestia, fateatur se summum fastigium attingere non potuisse, sed quis hominum potest? praestitit unus pertinaci labore atque industria, quod a plurium societate (ingenue fatemur)*

¹ 1. Hazai és külföldi tudósítások 1809. II. 26. f. 202. 1.

² 1. *Merkur von Ungarn*. 1786. I. 984.

vix sperare licebat. Patriae communis et litterarum causa vehementer optamus, ut contingat eruditissimo atquo laboriosissimo Viro aetas longaeva omnibus et animi et corporis bonis comitata.

Horányi szerénységének egyik nem csekély bizonyosságát vehető, hogy ezen akkoriban jelentősekként tekintett címekkel való megtiszteltetését szivesebben elhalgatta, holott azokkal legott népszerűsködhetett volna. Csakis több év mulva és csupán egy helyen illesztette azokat nevéhez, amit bizonyára fontos okoknál fogva cselekedhetett; t. i. egyedül *Kéza* Simon »Chronicon Hungaricum«-jának czimlapján látjuk kitéve.

Erről szóló jegyzetében *Kovachich* azt az észrevételt teszi, hogy e kiadásában *Horányi* először csatolta nevéhez valamennyi akadémia címzeit, egyebütt pedig azokat alkalmasint szerénységből mellőzte.¹

Szintígy nem említi ezután sem nemcsak e címzeit, hanem egyéb bármily előkelőktől és tudományos nevezetességektől nyer megtiszteltetéseit. De azért köztudomású lett az még is, ha más-kép nem, a külföldi tudományos közlönyökből.

Feltűnő s alkalmasint eszméltető is lehetett az a külföldről oly bokrosan jött megtisztelés a nemzeti dicsőséget még mindig szivesen emlegető magyarokra s tán kissé tünődésbe is ejthette a gondolkodóbb honfiakat az iránt, hogy hát nálunk mikor létesülhet valahára szintoly tudományos társaság, mely a hazai jeles tudósokat díszes koszorúba fűzze, meg a külföld nevezetességeit is viszont ilykép megtisztelhesse. De tán némi pironkodást is keltetett az az érzékenyebb hazafiakban, kik azonfelül szívökre veték azt is, hogy annak a külföldi tudományosság részéről oly nagyra becsült »*Memoria Hungarorum*«-nak kiadására is saját-képen német ember vállalkozott, természetesen üzér léteire némi számíttással, még ha úgy vesszük is, amint *Horányi* írja az I. kötet praefatiójában, hogy ezzel halhatatlan érdemet szerezzen az

¹ M. Simonis de *Keza*, Presbyteri Hungari Scriptoris seculi XIII., Chronicon Hungaricum, quod ex codice membranaceo nunc primum et ad fidem Apographi Vindobonensis et Budensis Chronici sparsis quibusdam notis ac variantibus lectionibus excitat Alexius Horányi, Hungarus Budensis, de Clericis Regularibus Scholarum Piarum AA. LL. et Philosophiae Doctor et Historiarum Professor, Societatum Hasso-Homburgensis et Regiae Suevicæ, ac Electoratus Boicæ Membrium honorarium. Viennæ typis Kurtzböckianis 1782, nnd in dem nämlichen Jahre korrekter zu Ofen bey Catharina Landererin. 8.

Zu wünschen ist es, dass alle ungarische Geschichtsschreiber, die noch irgend in Bibliotheken ungedruckt stecken, in so gute Hände der Herausgeber gerathen möchten.

Wir bemerken, dass sich unser Horányi bey dieser Ausgabe zuerst aller seiner akademischen Titeln bedient habe, da er sonst vermuthlich aus Bescheidenheit immer nur seinen religiosen Stand seinem Namen beygesetzt hatte. Die redlichen Klostermänner denken oft auch bey ihren unlaugbaren Vorzügen mit dem Apostel Paul: *si gloriari oportet, sed non expedit.*

ő másik hazája iránt,¹ mely neki módot nyujt jóléte előmozdítására.²

18. Mindez egybevetve eléggé hathatós indító okul szolgálhatott különösen a Horányival közelebbi tudományos összeköttetésben működő hazai tudósoknak arra, hogy az ő bizalmas magán-szerű egyesületeket mentül előbb felsőbb jóváhagyás útján nyilvános jellegű tudományos társulattá növezzék, sőt biztosra vehető, hogy már ekkor sürgetőleg nógatták is az ilykép európai tudóssá tekintélyesült Horányit a közvetítő lépések megtevésére s az ügynek minden lehető módon szorgalmazására.

Ily szorgalmazásnak következményeül vehető a föntebb bemutatott szabályzat összeállítására s a szentesítést kérelmező föliratnak fogalmazványára.

Erre mutat egyebek közt az is, hogy mint a szabályzat 29. pontjában említve látjuk, már Maecenas is ajánkozott a munkálkodás leendő eredményének nyomtatás általi közzétévésére (Beleznay Miklós generalis).³ Ez is érves tanuság a szándék komolyságának igazolására.

De meg azt látva, hogy mily hálás elismeréssel említ fel a »*Memoria Hungarorum*« I. kötete praefatiójában egyes főrendűeket,⁴ kik e nagy művének összeállításában részint tudományos segédeszközökkel, részint költségadással is támogatták, bizvást feltehető, hogy a tudományos társaságnak felsőbb jóváhagyással való életbeléptetése után annak munkálkodása terményeit is jóformán értékesíteni iparkodtak volna a közrebocsátás által. Az akkori fölpezsdülés hogyan is hagyhatta volna cserbe a kezdetleg szerény vállalkozásokat?

Ily biztató körülményekhez sajátságosan hozzájárult akkoriiban már a hazai közviszonyoknak efféle célzatokra kedvezőbb s úgy szólva fölbuzdítóbb átalakulása.

Köztudomású, mennyire rajta volt Mária Theresia, főleg ural-

¹ Editionem mei operis — úgy mond — sumtibus suis excudendam suscepit Antonius Loewe Germanus, Bibliopola Pisoniensis, ut bene de Hungaria, altera patria sua, quae ipsius fortunis sedem praebet, immortaliter mereatur.

² Erre vallnak ezen kívül más több rendbeli kiadványai is.

³ Beleznay Miklós tábornok † 1787. bátyja B. Mihálynak, alezredesnek, kit Horányi szintén hálás elismeréssel említ föl a *Memoria Hungarorum* ügyét elősegítő fautorai között.

⁴ Így említi föl hálásan a tolnai *Festetic* Pált, *Kollár* Ádámot, *Rádai* Gedeont, gr. *Balthiany* József kalocsai érseket, *Guszlányi* János nyitrai püspököt, gr. *Fekete* György kuriai bírót, gr. *Károlyi* Antalt, *Ortzy* Lőrincz bárót, *Álmási* Pált, *Majthényi* Károlyt és *Beleznay* Mihályt, ki testvére *Beleznay* Miklós generalisnak, ez meg, mint föntebb említők, a társaság munkáinak kiadására pénzt ajánlott fel. Érdemes fölemlítenünk, hogy e tábornok özvegye, b. *Podmaniczky* Anna is nevezetessé lett, mint buzgó honleány, ki utóbb a *Kármán Uraniáját* pártfogásával életbeléptetése s az akkori magyar tudományos körnek gyülekezeti helyeül az első magyar salont nyitotta meg házában (l. *Toldy* T.: Irodalmi társas köreink emlékezete. Kisf. társ. Évlapjai, Bpest, 1875. 211. l.).

kodása utolsó évtizedében, hogy a magyar nemzet iránti érzett hálás elismerésének minél jelentősebb tanúságait éreztesse.

Minthogy különösen a hétéves háború lezajlása után gondjait főleg a béke nemesebb gyümölcseinek tenyésztésére fordítá, nemzetünknek is tágabb mezőt kívánt nyújtani a fensőbb művelődésre.

Mondhatni új korszak előidézésére irányultak azon intézkedései, melyekkel a közoktatás és nevelés korszerűbb lendítését nálunk is célbavette.

Fennem hirdeti ezt a nemes szándékát kiváltképen a huzamos megfontolás és előkészület nyomán összeállított új tanrendszer, mely a »*Ratio Educationis*«-ban van összefoglalva.

Erről az epochalis átalakításról biztos alapú történelmi művek s egyéb hiteles adatok nyomán lehetőleg részletesen szólottam már két évtizeddel ezelőtt, alkalmilag jelezvén annak némely nevezetesebb mozzanatait, valamint előzményeit is.¹ Ezeket aztán időnként s helyenkint mások is emlegették többé kevésbé illetékes felfogással. Ezuttal csak is arra szándékom emlékeztetni, hogy mily hatást keltett az akkoron az érzékenyebb hazafias keblekben, amiből aztán gyanítható az is, hogy mily remények fűződhetek ahhoz a lendületes kezdeményhez.

Igen érdekesen adja elő kiváltképen Révai Miklós abban a szép latin parentatiójában, melyet 1780. december 22-ikén mondott a nagyváradi akadémiának Mária Theresiáért tartott gyász-ünnepén, különösen a nemzet kegyelte királynőnek azt a buzgózkodását, a melylyel a közoktatás teljesebb átalakításával egyszerűsmind a nemzeti ujhodás hajnalodását kezdé előidézni. Elérzékenyült kegyelettel mondja el ugyanott, minő hatást gyakorolt rá az, hogy Bécsben a »*Ratio Educationis*« kéziratát láthatta, sőt olvasgatta is, melyben örömkönnyező szemekkel és elragadtatással bámulta a gondos királynőnek saját kézzel írt jegyzeteit.²

Ugyanő már 1777-ben két lelkes versszettel is üdvözölte ezt az új aerát.³

De kivüle még több más költői elmét is örvendező dalokra lelkesített ez a korszakias jelenség.

Azonban, minthogy a teljes berendezés, sőt némely egyéb lényeges kellékek ezen évre el nem készülhettek s így az ünnepélyes megnyitása az egyetemnek csak 1780-ban történhetett,⁴ az azt dicsőítő költők e fényes ünnepségre tartották fenn hála ömle-

¹ L. Révai M. Élete IV. 66—68.

² L. u. o. és »*Latina*« 182—3. l.

³ U. m. »A szebb tudományoknak újonabb fel emeltetések, innepes örömnapjára Nitráról« 1777-ből és ugyanazon évben egy sapphói ódában, melynek czíme »Örömnapp, melylyen a főtudományok Budára által költözöködek.« L. Révai M. Elegyes Versei 26—29. és 152—155. l.

⁴ L. A budapesti magyar kir. tudomány-egyetem története, Bpest, 1880. I. 122—5.

dezéseik kiadását, melyekről *Pauler* Tivadar a bpesti magyar kir. tud. egyetem történetében ezt írja: »Ezen korszakot alkotó országos ünnepély emlékezetére számos költemény jelent meg, melyek közül *Makó Pálé*, *Hanulík Jánosé*, *Szerdahelyi Györgyé*, *Anyos Pálé*, *Sebastianovich* Ferenczé a legnevezetesebbek. Az egyetemi magistratus pedig a királyi tanács hozzájárulásával a beiktatás emléknapját évenként ünnepélyesen megünnepelendőnek határozá. Ez volt a nagy királynő utolsó műve.¹

Az ünnepélyes megnyitás és beiktatás főbb mozzanatait tárgyalván fölemlíti *Pauler* T. mindazokat a tudományos és művészeti productumokat, melyek a dicsőítő szónoklatokon kívül ecsettel és vésővel is hozzájárultak a korszakias esemény megörökítéséhez.²

Tudomány és művészet szoló és alakító képességeinek nemes vetélkedésével igyekezett ezt megdicsőíteni s emlékét a késő századoknak átadni.

Valóban megaranyozta mindez a nagy fejedelem asszony élte alkonyát s mintegy glóriát vont egész pályájára, melyből elhalaványulhatatlan fényvel fog átragyogni az idők messzeségébe az a kölcsönös szeretet és hálaérzés, melynek oly megható kifejezései nyilatkoztak úgy a nemzet mint a 40 éven át uralkodó királynő érzékeny kebléből.³

Meleg érdeklődéssel olvasva ama hő érzelmek áradzásait, igen természetesnek láthatjuk az öt hó múlva bekövetkezett gyászos elválásnak fájdalmas nyilatkozatait, de meg azt az erős reményt is, hogy a nagylelkű anyának nagy képességű fia valóban pótolni fogja a nemzet mélyen megsiratott veszteségét, hiven követvén végső tanácsát is, melylyel fejedelmi jó akaratába ajánlá a magyar nemzetet.⁴ Mily nehezen birtak megválni némely buzgó honfiak is e reménytől, míg aztán ugyancsak válságos jelenségek meg nem czáfolták azt.⁵

De azok más rovat alá tartoznak, sem mint hogy itt behatóan tárgyalhassuk.

19. Ily örvendetes inauguratiója lévén a haza szívébe költöztetett főiskolának, egyebek közt jelentős eseményként vétetett az is, hogy kik nyertek Budán legelőbb doctori borostyánt a fensőbb tudományok mindegyik szakában. Említést érdemel csakugyan, hogy mily hathatós buzdulatot gerjesztett ez a nagy mozzanat a fensőbb tanulmányok felkarolására törekvőkben. Különösen a bölcséleti doctoratusra oly számosan versenyeztek azonnal, hogy az 1778-ban arra érdemesítettek sora legalább is háromszor annyi, mint az 1771—1784 közti évek bármelyikében.⁶

¹ U. o. 134.

² U. o. 132—4.

³ U. o. 134.

⁴ U. o.

⁵ Ezekről elég részletesen szólott Révai Miklós életének III. kötete.

⁶ Ugyanis azon kimutatás szerint, melyet a »*Mercur von Ungarn*« című

Az 1778-ban bölcséleti doctorokká avatott 31 közül hatan a bölcséleti kar bekebelezett tagjaivá lettek, és pedig hárman a kegyestanítórendből, u. m.: *Schaffrath* Leopold, *Benyák* Bernát és *Henyei* Vincze, hárman pedig egykori Jézus társasági tagok, u. m. *Mitterpacher* Lajos, *Püspöky* Ferencz és *Schönwisner* István.

Hogy *Horányi* az ingremiatusok közé nem jutott, kétségkívül szerénységének tudható be. Ez nem vitte rá, hogy oly czímet arrogáljon, melynek lényegesebb hasznát nem érezhette.

A doctoratust is csak annyiban látta alkalmas kelléknek, minthogy a piaristák pesti intézetében éppen ekkor philosophiai cursus nyílt meg négy tanárral, és a történelem előadására legott őt szemelte ki a rend kormánya.

A mily erős hajlamot érzett erre, oly buzgalommal s dús eredménnyel teljesítette is azt azon 4 éven át, a míg ez a lyceum főnnállott, t. i. az egyetemnek Pestre átköltözéig. S így kiváló része volt abban a jeles sikerben is, melyet ott e rövid tartamú bölcséleti oktatás kivívott s melyért az előkelő hazafiak részéről oly szép elismerést nyertek a czélszerűbb tanításmódot követő tényezők.

Lettt volna bizony ennek messzebbre elható sikere is, ha a nagy királyné elhunytá után nem zavartatott volna ki sodrából az a nemes buzdulat, melynek felocsudását az ő utóbbi intézményei hathatósan fölwillanyozták.

20. Az a plausibilis eredmény, melyet különösen itt a központban növekvő sikerrel mutattak be a piarista tanárok, kik a *Bajtay* és *Cörverék* által Rómából és a művelt nyugat egyéb intézeteiből elsajátított tanelvek szerint intézték az ifjuság oktatását, nyomatékos bizonyosága volt az azok szerint javított tanmódszerök helyességének.

S ennek sikeres eredményeit szíves elismeréssel javallták nemcsak hazánk előkelői, hanem figyelemre méltatták az ország főbb hatóságai, sőt maga a kir. felség is. Mennyire helyeselte ezt az ő korszerűbb tanításukat Maria Theresia, bizonyítá avval, hogy nem egy rendtagnak vélekedését kívánta azok által fölhasználásra is méltatni, kik a Ratio Educationis összeállításával voltak megbízva.

A rendtagok ezen serénykedésének lényeges ismertetését szintén közlöttem már Révai Miklós élete I. kötetében,¹ honnét

folyóiratban e tizennégy évbeli bölcséleti graduáltak számáról lelünk, az 1778-ban philosophiae doctorokká avatottak száma összesen 31-re emelkedett. Neveik sorozatában az első *Schaffrath* Leopold, a második *Horányi* Elek s nyomban utánok még 10 piarista rendbeli tag, azután 5 a felosztatott Jézus társaság tagjai közül való és két paulinus szerzetbeli, meg végül Illésházy István gróf trencsén- és lipótvármegyei örökös főispán.

A föntebb jelzett időszak többi 13 évében csak négy évben volt 10—10 bölcséleti graduált, a többiben pedig csak 3—9. L. Merkur v. Ungarn I. p. 78. »Series eorum, qui ab anno 1771—84 penes reg. Univ. Ungar. Philosophiae doctoratum legitime consecuti sunt.«

¹ Révai M. élete I. 183—196.

azóta mások is emlegették azt, időnként többé-kevésbé helyes méltatással visszhangoztatva. Itt annyiban lehet helyén arra emlékeztetnem, a mennyiben azok az 1777-ben inaugurált »Ratio Educationis« szerinti tanszervezetnek már közel három évtizeden át útját egyengették s így mintegy átmeneti stádiumát képezték a hazai közoktatásnak. Horányira vonatkozólag pedig főlemlítendő az a jeles érdeme, hogy az előbb említett jeles kezdeményezők alapvetéseit az ő kitűnő tehetsége és munkabíró képessége hathatósan elősegítette. Egyéb dolgozatain kívül, melyek a középoktatás föllendítésére szolgáltak, kiváltképen a komolyabb tudományosság propylaeumaiba bevezető philosophiai ismereteknek okszerűbb s a korigények kívánalma szerint realisabb tanítása végett, a bölcseleti tanfolyam egynémely szakmáira jelentősebb segédkönyvek kiadásával szerzett annak hasznos gyarapodást. Ilyenek különösen a *Leibniz*-féle »Rationis sufficientis principium«-ról szóló bölcseleti értekezésnek, melyet *Fassoni* Liberatus olasz piarista irt vala, jegyzetekkel kísért kiadása, azután *Dalham* Flórián művének, mely a helyesen gondolkodás, beszélés és értelemről szól, szintén javítottan és bővítetten kiadása. Ebben a logika, kritika és a hermeneutika főbb fejezetei nyerne megvilágítást. Továbbá *Beccaria* János művének a Franklin-féle elmélet szerint a mesterséges villamosságról szóló tárgyalását adta ki. De e mellett *Politus* Alexander jeles latin beszédeinek kiadása, meg egyebek is nyomós bizonyítást tőnek róla, hogy mily serényen igyekezett a hazai közoktatás javítása végett mindazokat az elősegítő módozatokat megismertetni, melyeknek sikert eredményező voltáról elégséges meggyőződést szerezhetett a külföldi nevezetes tanintézetekben.

Ismerve ily irányzatú munkásságának több rendbeli tanúságait, velős oknál fogva mondhatjuk, hogy amit e nemben közvetlenül vagy közvetve művelt, az valóban tisztos megemlékezést érdemel a hazai közoktatás történetében.

21. Valamint határozott álláspontot foglalt el Horányi az előbbi, szörszálhasogatásig elfajult scholastica philosophiával szemben, úgy gondosan óvakodott az ujabbi bölcselet egyes túlkapó elméleteit készségesen elfogadni,¹ aminők akkoriban már némely balirányzatokat igyekeztek érvényesíteni a közoktatás terén is.

Kisebb-nagyobb terjedelmű irodalmi dolgozataiban, sőt egyes bizalmas levelezéseiben is nem gyéren lelhetők illetén igyekvései-

¹ Bölcseleti elveinek mérsékeltségét és valamint az irodalomban, szintúgy a gyakorlati életben is egyiránt komoly alkalmazását tekintve, eléggé ráillenek Tacitusnak Agricólára vonatkozó e szavai: »retinuitque quod est difficillimum, ex sapientia modum.« Számos tanúság közül elég legyen e tekintetben Kovachichnak e megjegyzését idéznünk: »Man bemerkte, dass er sich weder durch die Cartesischen Luftwirbel noch die hakichten Theilchen des Gaisendus, oder die von Boscovich sinnreich erdachte Krummlinie der Anziehungskraft in die damals noch bis zum Vorurtheil herrschenden Meinungen hinreissen lassen; dieses erweckte bey vielen von seinen Einsichten eine sehr vortheilhafte Meinung, aber auch bey vielen den Hasz wider ihn. . . . 1. Merkur von Ungarn I. 978. 1.

nek tanuságai. Különösen a jelentősebb munkásságú írókról és tanfériakról szóló biographiai vázlataiban elég gyakran érezteti, mily igen szíven hordja ez ügyet. Ennek bizonyosságul emlékeztetünk különösen a »*Nova Memoria*« praefatiójára, melyben szinte terjengős részletességgel mondja el paedagogiai intelmeit.

22. A mily örvendetes jelenségül fogadták a lelkesültebb honfiak a hazai tanulmányügynek az új tanszervezet általi egyöntetű rendezését, úgy egyszersmind komolyan fölhívónak látták azt a tekintetben, hogy a műveltebb európai nemzetek példáját követve, serényen buzgólkodjanak immár a nemzeti nyelvnek is a közoktatásban fokenkénti érvényesítésére s e célból annak lehetőleg sürgős haladással fejlesztésére, hogy az minél-előbb méltó helyét foglalja el nemcsak az alsóbb és középkutatásban, hanem a felsőbb rendű tudományok előadásában is.

Minthogy pedig e tekintetben a »*Ratio Educationis*« még úgyszólván csak mostoha módon gondoskodott, a más anyanyelvekkel egyenlősítvén a magyart, mondhatni hiányosan intézkedett; a buzgóbb honfiak éber ellenőrzést kívántak kifejteni, nehogy különösen a német nyelv bitorolja idővel a közoktatásbeli elsőbbséget.

Voltak, kik vérmesebb reményekkel legott biztos kilátásba helyezték a magyar nyelvnek olyatén lendületét, melynél fogva az akár a közelebbi időben is elfoglalhatja jogosult szerepét a felsőbb oktatásban is, sőt találkoztak tüstént vállalkozók is, hogy azonnal tényleg bizonyítsák annak arra alkalmas voltát. Így különösen *Benyák Bernát* a piarista rendház pesti intézetében akkoron nyilvánossági joggal megindított bölcseleti tanítást azonnal magyarul is kezdette tárgyalni,¹ s abból az akkori szokás szerinti nyilvános vitatkozások alkalmával magyarul folyt tanításának eredményét is olyképp mutatta be az előkelő férfiakból álló hallgatóságnak, hogy részökről igen helyeslő elismerést nyert.²

Mások pedig szintén erősen felbuzdulva legott hozzáfogtak némely tantárgyaknak magyar nyelven szóló kézikönyvekben való bemutatására. Így különösen *Dugonics* András a matematikai elemi oktatást igyekezett magyarul tolmácsolni. Ez az igyekevése azonban az idők fordulta miatt csak később juthatott napvilágra. Mert a mi baljóslatúként már akkoriban előre vetette árnyékát, alig egy pár év múlva be is következett s ugyancsak gyorsan elhomályosítá azt a biztatólag derengő hajnalodást, mely a *Mária Theresia* uralkodásának alkonyán oly szép reményeket keltett volt.

Egyebek között a leghathatósabb impulsus lehetett volna az arra, hogy a hazai tudósok immár szorosabb egybekapcsolódás által tömörülve fejtsenek ki sikeresebb tevékenységet, sőt mindenkép törekedjenek oly szervezetes testületet alkotni, mely a hazai

¹ Toldy F. »A magyar nemz. irod. története.« IV. kiad. Bpest, 1878. 162. 1 — »Révai M. élete« I. 196. és 252. 1.

² L. Toldy F. Magy. Nemz. Irod. Tört. 1878. IV. kiadás 162. 1.

viszonyok igényelte tudományos művelődést serényebben lendítse és különösen a specialis magyar nemzeti cultura előnyösítését vegye célba.

Ha nem éppen ez a pezsdítőbb időszak keltette is őket illetően éberebb ellenőrzésre, de kétségkívül ez gyulaszhatta lán-golóbb óhajtására annak a biztosítéknak, melynek szükségét már égetően éreztették a haladó kor visszautasíthatlan követelése.

Bizonyosságai ennek a főntebb jelzett szövetkezési kísérletek.

23. Az a buzdulat, melynek forrongását Toldy is nem egyszer említi, akkoriban tán nem csekély áramlatot is kelthetett volna, már úgymint ha felsőbb jóváhagyás által szentesítve indulhatott volna nyilvánosság elé.

Tagokban legalább nem lett volna hiány. Hisz csak azokat véve, kikkel Horányi bizalmas lábon állott, amint ez jóformán kitetszik műveiből és leveleiből, nem csekély számmal sorolhatók föl oly jelentős tehetségek. Különösen az egyetemi s rendi tanárok és több más tudományos intézetben működő tanférfiak soraiból akár válogatva is telhetett volna annyi irodalmi képesség, amennyit az a mérsékelt igény kívánt, mely a szabályzat 26. pontja szerint a belső tagoknak számát csakis 24-re szabta. Hisz sem a nyelvi, sem a vallásfelekezeti különbség nem állt akadályul.¹ Különösen a latin irodalmi képzettségű egyének jelentős mennyiségben valának akkoriban. Mindezek azon új epochát nyitó kezdemények által lelkesülten fogtak volna némileg értékesíthető szellemi munkás-sághoz, kiváltképen biztatva egyszersmind a fensőbb jóváhagyás kedvezménye által. Ámde e nélkül kényes dolognak vélték a bátor csatlakozást.

Úgy látszik azonban, hogy legalább föltételesen mégis számosznak ígérését birta már *Horányi* s mintegy bizonyosra vehető, hogy ezek a szentesítés végett folyamodó kérelem fölterjesztését épen ezen új aera küszöbén már sürgették is, abban a reményben, hogy ez mint az akkori lendülethez lényegesen hozzá-tartozó járulék már bizvást megnyerhető lesz.

E szerint úgy rémlik, hogy leginkább akkoriban kelt ez a *Horányi* fogalmazta folyamodvány. Erre mutatnak a szöveg epilógusának im e szavai is: »..... digneris ad cumulum sum-morum beneficiorum in nos collatorum² illud adiicere ut

Az is lehet, hogy ez tán az akkori viszonyok szerinti módo-sítása egy már előbb készített fogalmazványnak.

A főntebb érintett körülmények ily sajátyszerű összetalálko-zása hármas bizonyosságot nyújt arra nézve, hogy minő buzdulatot, sőt biztatást meríthetett abból az akkorig csak privata sodalitas-ként lappangó bizalmas szövetkezet, hogy végre mint tudományos társulat már a nyilvánosabb kihatásra is utat nyisson, és pedig:

¹ L. Szabályzat 7. és 9. pontját.

² V. ö. Pauler T. i. m. 122–134, hol a »cumulus summorum beneficiorum« specificálva van.

I. hogy immár azok a tanügyi átalakítások is eléggé utalók s mintegy felhívók a felsőbb jóváhagyás kérelmezésére;

II. hogy annak élére leginkább *Horányit* illő állítani, kit erre oly számos elismerés tesz méltóvá;

III. hogy valamint az őt szívesen tisztelő egyetemi tanárokból, úgy az ő rendtársaiból is elég számos tag remélhető munkás tényezőül, úgymint kik már is serény előkészítői valának az új tan-reformnak és így a kormány szándékainak is alkalmasan megfelehetnek az ily tudományos társulatba szövetkezés által. Az egyetemi hallgatók között pedig nem kevesen lesznek a társasághoz tanítványúl szegődő aspiransok.

Hisz ennek jelentős bizonyosságát érezteti Ányos, az egyetemi hallgató, ki buzgalmánál és képesütségénél fogva már a magyar irodalmi előharczosokkal áll bizalmas baráti viszonyban, s mint a szabályzat aláírójának egyike, ebben a serdülésnek eredt hazafiúi társaságban is számot tevő tényezőül tűnik elének.¹

24. A társaság szincsapata alkalmasint kitelhetett volna az iker-város akkori tudósaiból, akár az egyetemi tanerőkből is, ahogy azoknak az idétti irodalmi munkásságából gyanítható. Ennek jelentős tanuságát láttatja az egyetem történelmét tárgyaló *Fejér* György: *Historia academiae scientiarum cz. művében* és *Pauler* Tivadar idézett történelme 93—100. és 156—162. lapjain, melyeken az egyetemi karok tagjainak kiadott műveit felsorolván, azok részletes kimutatását ily epiphonemával nyomósbitja: »Tekintettel ezen és az előbbi fejezetben említett férfiak bel- és külterjű munkásságára, teljes igazsággal mondhatá ezen időszakról *Szerdahelyi*: »Paene nulla est scientiarum regio, quae lucem et accessionem non accepit ab ingenio commentationeque nostrorum eruditorum«; és azzal összhangzólag *Fejér* György: »Decennium hoc Universitatis regiae viris literisque florentissimum«;² habár honosaik részéről nem mindig részesültek fáradalmaik érdemeikhez illő elismerésiben, mint *Szerdahelyi* fájdalmasan említé: »Dolere mihi debet, aequiores nobis esse exteros, quam sint populares et cives.« (Eléggé sajnosan érezték ezt mások is különösen Révai az ő részéről is.)

Egyébként nem szorítkozva csupán a központban lakó tudósokra, sőt a főntebb jelzettekhez számítva az ingremiált tagokat és némely akadémiái vagy egyetemi tanszékekre versenyzőket is, meg a graduáltak jelesebbjeit, bizvást hihetjük, hogy válogatva is kikerült volna az a szerény mennyiség, ahányat az a tervezet belső tagokul kívánt, t. i. szám szerint 24.

¹ Minderről nyomós tanuság az, hogy költői levelezésének jó csomója a budai egyetemi theologiai tanfolyama idején keletkezett, intézve többnyire a testőr-irodalom jeleseihez; s egy Dr. Rácz Sámuel egyetemi tanárhoz, melyet ez az »*Orvosi oktatások*« című művének II. kiadása elejére tűzve kiadott 1778-ban. Hogy ennek epilógusában az egyetemi tanuló Ányos Rácz Sámuel, az egyetemi tanárt »*barátjának*« nevezi, vajjon nem a »hazafiúi magyar társaság«-beli bizalmas viszonyt jelzi-e?

² I. *Historia academiae Scientiarum Budae* 1835. 123. 1.

Ugyanis azok számát tekintve, kik mint a felsőbb tanulmányok aspiransai, már 1774-ben az egyetemen megüresedett tanszékek végleges betöltése végett october 8—23-ig tartott pályázati vizsgálatra jelentkeztek, a viszonyokhoz mérten nem mondhatjuk a komolyabb tudományosság művelését valami fogyatékosnak.¹

25. Ennek az ekkoriban fölbuzdult serényebb versenyzésnek különösen ösztönző rugója lehetett az a remény, hogy a budai egyetem föllendítését célzó kezdemények mindegyre szaporítani fogják annak tanszékeit is, vagy legalább az akademiákban és lyceumokban nyílik tér a fensőbb oktatási kathedrákba juthatni.

Némely érdekes tanuságokból úgy látjuk, hogy a piarista rend igyekvőbb tagjait szívesen ösztönözték valamint a szigorlatokra,² úgy a pályázásokra is az ő előkelőbb pártolók, kik a részökről már 3 évtized óta mind buzgóbban felkarolt korszerűbb és célirányosabb tanításmódot, mint jó sikerrel gyakoroltat, általánosítani kívánták.

E kívánalmaknak következményeül vehető, hogy az új tanszervezet életbe léptetésekor a piarista rendből többen alkalmazást kaptak a felsőbb és középoktatás oly intézeteiben, melyek a kormány által alakítottak át, habár magának a rendnek is föltöbb szükségesé volt ép akkoriban a képzettebb tagokra.³

Azonban ezek az extra gremium működő rendtagok nem kevés részben segítették elő az okszerűbb szervezetű tanügynek gyakorlati eredményeit, sőt némelyek néhutt a tudományos szövetkezésnek is részesei s előmozdítói valának. Így különösen *Koppi* Károly Kassán, aztán Erdélyben. *Simai* Kristóf szintén Kassán, *Benyák* Bernát Szekesfehérvárt és mások egyebütt. De meg az előkelő házaknál nevelökként működő rendtagok is meglehetősen elősegítették ezeket a célzatokat. Másutt inkább lesz helyén mind-ezekről körülményesebben szólhatnom.

26. Minthogy már a hétéves háború bevégezte után oda irányultak a lelkes fejedelemasszony törekvései, hogy a béke áldásait minél dúsabban tenyésztesse birodalomszerte, lépcsőnként hazánkban is fejleszteni kívánta a közművelődést és különösen az irányadó fensőbb tudományosságot is

Ily jó szándékának eleve megsejtése már előbb indította a nagyobb vállalkozású tudósokat arra, hogy értékesebb tartalmú

¹ Nem érdektelen felemlítenünk, hogy Pauler jegyzése szerint e pályázaton a hittani tanszékekre összesen 39-en, a bölcsészetiekre pedig 38-an jelentkeztek. Amazok közt 17 világi pap, 5 kegyesrendű, 15 ferenczrendű és 2 pálos, ezek közt 9 világi pap, 12 kegyesrendű, 11 ferenczrendű, 3 pálos és 3 világi pap. (L. Pauler i. m. 55. p.)

² Például *Sárváry* Ferencz, kiről mint *Révai* Miklósnak nagyra becsült barátjáról több ízben volt említés ennek élete első és második kötetében egy 1782-ben kelt levelében hálás köszönetét vallja gr. *Károlyi* Antalnak azon kegyéért, hogy őt a bölcséleti szigorlatra buzdítván, ehhez kellő költséggel is ellátta, amint ily kegyében már más rendtársait is részesítette.

³ L. *Révai* Miklós élete. I. 322. l.

műveiket néki ajánlják föl, másokat arra, hogy illetén czélzataiknak gyámolítását nyerjék tőle.

Efféle bizalom biztatóul szolgálhatott arra is, hogy más serdültebb nemzetek példájára erősebb lendítésre irányzó tudományos körök létesüljenek, melyek szintén a királynő pártfogását remélték megnyerhetni, s mint Toldynak többször idézett értekezéséből is sejthető, nem is épen rajta múlt azoknak pártoláson kívül hagyása. Ennek hijjával is próbálkoztak némelyek az eszmének nagyobb mérvű megtestesítésére.

Igy véltük bizvást föltehetni, hogy Horányinak tudományos baráti köre is már a hetvenes évek kezdete óta éledezett mint afféle privata sodalitas litteraria minden szabályzati szervezkedés nélkül, vagy csak amúgy barátságos egyezkedés útján megállapított conventionalis szövetségként.

Ezt Horányi az ő előirányzott czélzataihoz, meg a vele szövetkezettek feladataihoz képest befolyásos egyénisége által is nyomként gyarapíthatta lelkesítve olyképen, mint a hogy azok a többrendbeli társulatok sarjadoztak, a melyekről ő a »Nova Memoria« előbeszédében, XIV. l., mintegy dicsekedve emlékezik.

27. Hogy aztán ez az ilykép szerényen fejledező tudományos kör már némileg szárnyat ölteni kívánt akkor, midőn a nagy királyné élte alkonya felé a magyar nemzet iránti jóindulatának többrendbeli tanúságait adta s különösen az egyetemnek a budai kir. palotába beszállásolása által oly magas hangulatot keltett a fensőbb tudományosság aspiransaiban, igen természetes következményül vehető. Mert az eddig nesztelenül munkálkodó társak a fejedelemasszony magas szándékait ösztönzésül tekinthették arra, hogy azokhoz képest ők is fokozzák érvényesítendő feladataikat.

Ez vala indító okuk arra, hogy a főntebb közlött szabályzatot közös helyesséssel megállapítsák s erre a felsőbb jóváhagyásért kérelmező folyamodványt fölterjeszteni kívánják.

Gyaníthatólag a nagy lelkesültségű fiatal Ányosnak, mint a gárdista irodalommal már bizalmas viszonyban álló költőnek, nem csekély része lehetett ebben a sűrögésben.

28. Bármily fölbuzdítók voltak is e körülmények, sőt sikert ígérőnek is látszhatott az akkori constellatio, *Horányi*, mint a viszonyok behatóbb ismerője, mégis aligha osztozott a vérmes reményekben. Néki elégséges tudomása volt mindazoknak a kísérleteknek eredménytelenségéről, melyek ily szándékból már előbb próbálkoztak olyas célhoz jutni. Nem lehetett előtte ismeretlen a *Windisch* Károly barátjának¹ megfeneklett igyekezete, sem a *Perliczi* János

¹ Windisch-sel való baráti viszonyát ismételten is említi Horányi a »Memoria Hungarorum« cz. művében; az első kötet előszavában és a 3-ik kötet 567. s következő lapjain, hol az 569. lapon a Windisch létesítette tud. társulat sorsáról is illetékes említést tesz. — Ugyane kötet 67. lapján fölemlíti Perliczi János Dánielnek e művét: »De instituenda in Hungaria societate litteraria erudita et conferendis ad illustrationem rerum patriae Symbolis.«

törekvése, és valószínűleg az »*Academia Augusta*« nagyszabású tervezetének dugába dőlte sem.

De hát azt gondolva, hogy Propertius szavai szerint (2, 10, 6) »in magnis et voluisse sat est«, mint ez eszmének fő javallója s mozgatója készségesen vállalkozott a kísérletre, s amint ez a folyamodvány szövegéből is kivehető, a tetemes akadályok meg-gondoltával a leghódolatosabb kifejezésekkel igyekezett megokolni a szerény határok közé szorítókozó kérelmezést. Azt hívén a köz-mondás: szerint »dum calet ferrum, tundendum est«, ha elüttetik is a kérelem óhajtott sikerétől, merőben eredménytelen még sem lehet a próbálgatás. Sőt az ügynek valamelyes hasznára lesz még úgy is, ha csak némi sürgölődés által élénkítetik föl, leg-alább az eszmének ébrentartása végett. Mert erősbödni fog ez által is az óhajtás s a közérzületben meggyökeresítve utóbbad annál izmosultabban fel fog sarjadni, hogy létjogát bebizonyítsa s azt követelje is, mikelyt jobban lehet.

29. Ezzel a szentesítés végetti kísérlettel tehát első sorban leginkább a honfiak buzdulatának gyarapítását czélozhatta, de meg ezen kívül a külföldi tanultak bizalmának erősítését is.

Ezekkel ugyanis többé-kevésbé tudományos összeköttetésben lévén, rendén valónak tartotta velök éreztetni azt, hogy itt is folyamatban van olyatén kölcsönös viszonyú tudományos szervez-kedésre törekvés, mely a közművelődés általános ügyének hasznára váljék. Csakhogy a nálunk még kedvezőtlen viszonyok miatt az egyelőre mintegy előkészületi stadiumában leledzik. Mert a leküzdhetlen akadályok miatt nem tehetvén szert az óhajtott fejedelemi jóváhagyásra, szélesebbre terjedő munkásságot még nem igen fejthet ki testületileg, de azért éledez s intensive növekszik.

Bizvást föltehető azon tudományos összeköttetésnél fogva, melyben némely jelentősebb tudósaink, leginkább a »foris doctus«-ok, szintűgy mint Horányi is, azokkal a külföldi tudományos társula-tokkal állottak, hogy a nyilvánosság elé is jutott az ő közlőnyeik-ben holmi az itteni óhajtások zsendültéről, valamint azoknak akadályairól is.

30. Hogy mik lehettek ezek sajátképen, melyek miatt az időnkint fölszínre igyekvő szándék megannyiszor zátonyra jutott, annak eléggé nyitját lelhetjük abban a felsőbb helyről 1771-ben kelt leirat-ban, mely az előbbi évben kérelmezett »*Academia Augusta*« ter-vezetének jóváhagyás végetti fölterjesztésére a negatívát 5 pontba foglalt megokolással adta ki.¹

Mert habár a Horányi-féle tervezet sokkal szerényebb kívá-natot szándékozik is fölterjeszteni, de már az ebben is óhajtáskép kifejezett felségi jóváhagyás kérelme implicite magában foglalta annak fokozódható igényeit. Ugyanis a folyamodvány epilogusában

¹ L. Toldy F. »Az akadémiai eszme Magyarországon Bessenyei előtt.« Összegyűjtött munkái, VII. köt. Budapest, 1873. 390—1. l.

összefoglalt kívánat a »*favor, patrocinium, consensus, clementia és protectio regia*« megnyeréseért könyörög, hogy a felség részéről erre nézve biztosítsák.

Ámde ennek megnyerése mintegy feljogosulást vonhat maga után, hogy a pártfogási biztosíték aegise alatt a szentesítendő társulat a kormánytól időnkint gyarapodási segédeszközöket is bizvást igényelhessen s idő folytán mindegyre terjeszkedőbb előnyöket is követelhessen.

Ilyesmire meglehetősen felbátorító leendett az egyelőre csak szerényen föllépni szándékozó tudományos társulatnak királyi jóváhagyása.

Nincs ugyan egészen biztos tudomásunk arról, vajjon csakugyan tényleg is megtörtént-e a folyamodvány fölterjesztése, de minden körülmény arra mutat, hogy *nem*.

Mert volt arra Horányiéknak elég alkalmuk és módjuk, hogy megtudják hiteles forrásokból, mily kevésbé remélhető a siker.

Sőt a biztosra vehető negatíva miatt nem is igen szellőztették a résztvevők neveit, úgy hogy sajnálatunkra a szabályzat alá jegyzettekön kívül más ügytársnak hozzájárultáról nem lettünk bizonyos adatot, jöllehet hozzávetőleg többeket sejtethünk.

31. 1780-nak dereka óta *Mária Theresia* már betegeskedő vala s így a tőle várható kegyes jóváhagyás reménye annál inkább halaványult, minél föltetszőbben érvényesültek azok a tanácsadások és befolyások, melyek az ilyenmű óhajtásoknak ellenzői valának.

Ily kedvezőtlen fordulat következtében a társulat jelentősb tényezőivé leendett tanultabbak között is lohadni kezdett a bátorság; minthogy az oly hatósági resensus miatt a kormánytól függő egyénekre nézve az némileg compromittáló is lehetett. Ilyenek ezért szivesebben visszahúzódtak az ügytől, szintoly képen, mint később a *Révai »Planum«*-ának főbbrendű pártolói közül néhányan megszeppenve egy megdöbbentő incidenstől, neveiket a nyilvánosság elé juttatni ellenezték.¹

Vagy talán afféle titkos társulati gyanúságtól való óvakodás okozta, hogy oly kevésnek csatlakozása van jelezve a szabályzaton, t. i. azoké, kik tudunkra épen nem voltak töprengők. Valószínű, hogy *Ányos*nak e bátor vállalkozása s némely hivatalos részről alkalmasint megsokalt hazafias buzgólkodása ellene is némi megróvást idézett elő, annyival inkább, mivel theologiai feladatai mellett, ezeknek részben hátrányára is, oly élénk költői levelezést folytatott a testőr-irodalom előkelőivel, amint ennek épen ez időben sűrűen kelt termékei láthatók műveinek I. kiadásában is. Ha még oly óvatos volt is illetén baráti viszonyainak ápolásában, főbbjeinek s tán a kormány közegeinek meggorrolása nem maradhatott el amiatt, hogy a még fensőbb jóváhagyást nem nyert társulatnak

¹ L. Révai M. élete. III. k. 167. 200. 203—4. 256—7 l. l.

fiatal vérmességével ő volt legföltetszőbb tényezője, jóllehet sajátképen *Horányi* vala a szellemi intéző. De Horányi az ő latinul írt műveiért, mint a higgadtabb tudományosság s tárgyilagos gondolkodás embere, kevésbé eshetett censura alá. S még sem hiányoztak olyan gyanúsítói is, kik ezt a messze kiágazó s a külföldi tudós egyletekkel is viszonylatba fűződő társulati célzatot összeférhetetlennek vélték az ő tüzetes feladatú hivatásával. Sőt találkoztak, kik őt türelmesebb méltatásai s vegyes vallású tudományos összeköttetései miatt holmi nemzetközi vagy épen szabadkőmivesi tendenciákkal gyanúsíták.

Már csak az is aggodalmat keltett némelyekben, hogy valamint a »*Memoria Hungarorum*«-ban felekezeti külömség nélkül kiméletesen kívánta méltatni a tudományos és irodalmi munkásság termékeit, úgy e társulati szervezetben is szintolyképen szándékolta az elmék összeköttetését kimódolni, a mily lelkes hazafiúi buzgalomból, úgy egyszersmint komoly ethikai célzatok végett.

Annak a félreértésnek elhárítása okáért, mintha ez a vallás iránti közönyösségből eredne, ugyancsak nyomósan van hangsúlyozva a valláserkölcsei elvek iránti kiméletesség s mindannak távol tartása, a mi a jó harmóniát zavarhatná. Ez tehát villámhárító óvatosság is volt oly gyanúság kikerülése végett, mely azt a privata sodalitatást úgy is megróvás alá ejthette volna, ha csak igénytelenül lappangva éldegél.

32. Minthogy a szabályzati 27. pont szerint hat belső tagnál kevesebb törvényes végzést s határozást semmiről nem tehet s ítéletet nem hozhat, bizvást föltehető, hogy a szabályzat helybehagyásánál is (1779 május 10.) többnek kellett jelen lennie, mint amennyien aláírvák. Miért történt mégis, hogy csak őt névnek aláírásával kívánták hitelesíteni, sőt nyomósbitani a helybehagyást, annak okát oda vihetjük vissza, hogy e szabályzatnak mintegy tervjavaslatként a tagokkal közlendő példányát elégségesnek vélték csakis a társaság indítványozói és irányadói vagy már sürgetői által aláíratni.

Annak okát illetőleg, hogy a kétségkívül számosabban jelen voltak közül miért vannak csak öten, még pedig épen azok aláírva, közelebbi megokolásul kétféle nézet is ajánlkozik.

Ugyanis lehet, hogy a többiek egyelőre tartózkodó állást foglalván el, aláírókúl csak a bátrabbak vállalkoztak. Nem alap nélkül ötlük föl elménkben ily gyanítás azon tudomás szerint, melylyel birunk az alájegyzettek érületi mivoltáról.

Azokból legalább, a miket *dr. Rác* Sámuelről *Pauler T.* »Az egyetlen története« című művében¹ elszórtan említ, oly jellemző vonások állíthatók együvé róla, melyek őt buzgó magyarnak

¹ L. 154., 158., 214., 265., 331., 332., 366. lapokon. — »Hazai nyelvünket a tudományok ezen ágában (t. i. az orvostanban) réstörőleg honosította. (158. lapon.)

és az orvosi tudományokban a magyar nyelv »réstörőjének« vallják, de egyszersmind nyakas természetűnek is.

Glosiust, mint tekintélyes orvost és szintén önálló gondolkodású s független állapotú férfiút ismertetik a róla szóló adatok. S talán az akkori idők szerint az orvosoknak kiválóbb előkelősége miatt kívánták e két nevezetes aeskulápot az ügy élére koryphaeusokként állítani.

Avagy a társaságnak jelzett célzata szerint, melyet egyrészt a szellemképző, másrészt a realis tudományok egyenletes felkarolásában helyeztek, mintegy bilanxként van kiszemelve mindegyik irány képviselőjéül kettő és kettő, ötödikül pedig *Horányi* a polyhistor, mint mind a két iránynak szorgalmas művelője és történelmileg is összefoglalója.

A szépirodalmi és bölcselői irányt erős oknál fogva kívánták a hírnévre kapott *Bessenyei* György és a nagy reményekre jogosító *Ányos* Pál által képviseltetni, annak bizonyítása végett, hogy ez a »*hazafiúi magyar társaság*« melegen csatlakozik ahhoz az áramlathoz, mely a gárdista-irodalom által a 70-es évek folytán nőttön növekedett és a magyar közművelődés terén mind nagyobb hódítást tőn.

33. *Horányi*nak mindkettejük iránti szives becsülését s különösen hazafias vonzalmát éreztetik azon sorai, melyeket rólok egy pár évtized mulva is nyilvánított az 1795-ben napvilágra bocsátott »*Nova Memoria*« I. kötetében.

Nem lesz tán fölösleges azokból holmit bizonyosságul idéznünk: Így különösen a *Bessenyeiről* szólókból e zárósorokat, melyekkel munkáinak sorozatát a 13. pont így fejezi be: »Exstabat olim insigne volumen Ms. a me visum in Pestana PP. Paulinorum quondam florentium Bibliotheca, quo selecta argumenta Philosophica, Philologica, et Historica noster Georgius illustravit; quo minus in lucem prodiret, invidia obstitit, ac proinde illud, utpote amicis et popularibus suis tanquam perenne amoris argumentum in Bibliotheca servandum donavit. At fortasse alicui Harpyae in praedam cessit.« De ezeket 1839, Toldy F. Pápán a benzések könyvtárában fölfedezte.

Anyos Pálról pedig, kit »*optimae spei iuvenis*«-nek nevez, egyebek közt ezeket írja: »Tirnaviae cum studiorum Universitas floreret Anno 1776. AA. LL. et Magister Philosophiae creatus fuit. Mox Budae magno fervore Theologicas praelectiones quinque annorum spatio excepit. Et quanquam in *severioribus disciplinis egregie versaretur*, magis tamen ad Musarum amoeniorum, praesertim patriarum culturam propendebat: hinc poëmatia ab ipso publici iuris facta admirabilem ingenii vim et nativam produnt elegantiam, quibus ornamentis progressu annorum ita effloruisset, ut inter Apollinis cultores, quos patria nostra tulit, insignem sibi locum vindicasset. At *mors praeclaris conatibus invida* Virum

hunc vario morborum genere tredecim mensium spatio exagitatum tandem prostravit, et *nobis surripuit* Veszprémii.«

Vajjon nem vonatkozik-e a »*nobis*« kifejezés in specie a »hazafiúi magyar társaság«-beli baráti viszonyra?

Ezeket figyelmesen egybevetve, alkalmasint igazoltnak láthatja a szives olvasó azt, a mit e korán elhúnyt kítűnő szellemnek erkölcsi méltatására jó alapon elmondottam az 1889-ben kiadott *Elmélkedései*-hez csatolt »*Függelék*«-ben. S ha különösen szemügyre veszi azt is, ami épen *Ányos*-tól sajátkezűleg írt »hazafiúi magyar társaság törvényei«-nek 4. és 17. pontjában a feddhetlen erkölcsi kelléket hangsúlyozva fejezi ki, úgy bizonyára elfogadhatja azt a nézetet, hogy a ki ily fegyelmes szabályzat által magát kétszeresen kötelezte, evvel ellentétes életelveknek követésére aligha vetemedhetett, különösen épen azon időszakban, midőn Horányi szerint a theológiát is jelesen tanulmányozta. S így sajnálattal fogja venni azt a minden alapot nélkülöző kisebbitést, melyet egy valaki elég könnyelműen ejtett becsületén.

Hogy az előbbi zajtalan minőségében, mint tudományos szövetkezet, odább is fentartotta s ápolta e társulat hivei összetartását, annak valamelyes bizonyosságául vehető az is, hogy különösen a magyarságra nézve mind mostohábbá vált nyolczvanas évek elején *Orczy* Lőrincz »*a szabadságról*« írt verszetét,¹ *Bessenyei* György pedig már előbb némely kiadhatatlan műveit a paulinusok könyvtárába kivánták elhelyeztetni² valamely kedvezőbb időszak bekövetkeztéig, abba a könyvtárba, melyben a társaság tagjai, míg lehetett, gyülekezeteiket tartották s így azt legalkalmasabb menedékhelynek tekintették.

Gyaníttatja ez egyszersmind azt is, hogy ennek a sajátlag magyar szerzetnek tagjai közül alkalmasint több tudományos foglalkozású szerzetes volt részese e »hazafiúi magyar társaság«-nak is, úgymint *Virág* Benedek, *Kreskai* Imre,³ kikkel *Ányos* is szorosabb barátságban élt, s tán *Verseghy*, *Alexovics* Bazil meg mások is.

34. A tervezetnek életbe léptetése nem sikerülhetett ugyan a leküzdhetlen akadályok miatt, szintűgy valamint az előbbi kísérletek megvalósulásra nem juthattak, mégsem épen mondhatni róla azt, amit *Toldy* az »*Academia Augusta*« tervezetéről szomorúan hangoztat, hogy »*elpendült*.«

¹ *L. Révai Miklós Élete*. II. k. 388. 1. és *Koltai* Virgil: »*Ányos Pál élete és költészete*« 1882. 60. 1. Ez utóbbi műben egészen közölve van b. *Orczy* Lőrincz levele *Ányos*hoz.

² *L. Szinnyei József*: »*Magyar Írók Élete és Munkái*.« »*Bessenyei* György élete.« I. k. 1003. 1.

³ *Kreskai* Imre, kit utóbb *Révai* M. a Tud. társaság »*Candidatusai*« közé sorozva említ, mint ekkoron »a pesti monostorban lévő könyvháznak gondviselője« (így jelzi e hivatalát a *Révai*hoz 1778-ban írt verszetében, 1. kiadva *Révai* M. elegyes versei *Pozsony*, 1787. 233—40. 1.) már ezen állásánál fogva is egyik jelentősebb tényezője lehetett e tudományos társulatnak.

Ez a szerényebb szándék amint föl nem hangzott, úgy el sem hangzott, hanem előbbi rejtőzködő módja szerint csendben folytatta magántársulatként munkás tevékenységét, szíves baráti buzdítással és kölcsönös elősegítéssel.

Amaz pedig, amely nagyralátó s mintegy fellegvár-alkotásra számított vala, úgy ködvárként szétpárolgott, mert akkoron még épen megvalósíthatlan igényeket állított volt előtérbe. A fensőbb hatóság czáfoló okai által visszautasítva dugába dült az és sajátos balsorsral olyannyira homályba sülyedt, hogy csak esetleg egy század mulva került ki rejtekéből, de a tervező neve s ennek körülményei a történelem kárára mind maig rejtély maradt, melynek Toldy sem birt nyitjára jönni.⁴

Horányi igénytelenebb szándéka pedig a viszonyok és körülmények komoly megfigyelése miatt, úgy látszik, nem is kockáztatta a sikertelen kilépést s így annál inkább folytathatta nesztelenül buzdító s élesztő hatását; leginkább pedig ő maga példaadólag fejtett ki oly munkásságot, mely mintegy pótolta a szándékolt társulat együttleges munkásságát.

Harmincz éven túl helyt állott oly egyletért, minőt ha létesítenie sikerült volna is, a nyomban bekövetkezett mostoha időszak folytán alig lehetett volna termékenyítő kihatásúvá fejleszteni.

Révai a következő évtized elején nagy bátorsággal tön kisérletet, a visszas viszonyokkal daczolva, ily eszme megvalósítása végett, de szándékától elüttetett, s nem csekély bajok forrását nyitotta meg élete keserítésére; aztán a kissé felderült jobb idő verőfényétől biztatva nagyobb mérvű kisérletet tett szintén sikertelenül s ekkép arra érezte magát indíttatva, hogy megfeszített erejével ő is maga álljon helyt nagy szándékainak érvényesítésével.

Igy mindketten példaadólag oly irodalmi pályát folytattak véglehelletig, melylyel ugyancsak föltetsző tanúságát adták annak, hogy mit tehettek volna jobb viszonyok közt egy oly szervezett társulat élén mérvadóknak működve, mint a minőnek eszméjét, illetőleg tervezetét honfitársaiknak elég világosan bemutatták.

Figyelemre méltó, hogy, bár ők erősen hazafias czélzatukkal majdnem azonos irány felé tartottak, mégis törekvéseikben elkülönült ösvényt követve, a kölcsönös érinikezéstől meglehetősen tartózkodtak. De mindkettejüknek egyiránt buzgó tisztelőjük, megfigyelőjük és sokban követőjük volt *Horvát* István, ki terjedelmes tudományával szintén némi áramlatot, tudományos és irodalmi felekezetet támasztott ugyan, de szabályzatok által szervezett egyesületek és társulatok kötelékébe nem fűződött.

A mostoha kor többrendbeli viszontagságainak tudható be, hogy azok a buzgón serkedező irodalmi s tudományos körök¹

⁴ L. Toldy i. m. az akadémiai eszme M. O. végső jegyzetében.

¹ Érdekesen ismertet ilyeneket Toldy F. az »irodalmi társas köreink Bessenyeitől Kisfaludy Károly köréig« cz. 1875. febr. 7. feiolvasásában, I. Kisz. társ. évlapjai Uj folyam X. k. 1875.

föltetszőbb lendületre szert nem tehettek, hiányozván a melegítőbb verőfény, mely életre sóvárgó rügyeiket jótékonyan fejleszthette volna.

Hogy azonban eredménytelen mégsem maradt csöndes mozgólódásuk, annak tanúságát adta az a nagyobb mozzanat, mely több évtizedi vajudás után végre megtestesülésnek indította azt az eszmét, mely előbb többször és többféleképen, de hiába erőlködött életre vergődni.

Ugyanis az 1830-ban valahára létesült »Magyar tud. akademia« mintegy összpontosítva szítta föl magába azokat a különböző időkben és szórványosan nyilatkozott törekvéseket, mint mindmegannyi alkatelemeit, hogy belőlök az egységesített nemzeti tudományos társaságot megalkossa.

Mindemellett az újabb idő exuberans fejleményei annyi különleges társulást hoztak már létre, hogy e tekintetben mondhatni túltengő tenyészet állott be, mely ama múlt századi meddőségnek merőben ellentéteül élelmeskedik.

Vajha a nemes törekvésű Horányinak legalább e főkelt jelmondata minél élénkebb emlékezetben örököljön közöttünk:

»Provehimur non praemio, sed patrio amore!«

CSAPLÁR BENEDEK.

ADATTÁR.

IRODALOMTÖRTÉNETI TARTÓZÁSOK AZ ORSZÁGOS LEVÉLTÁRBÓL.

I.

1573 máj 3. Bécs. Miksa király Beregszászon és Munkácson két szőlőt
adományoz Göröcsöni Ambrus deáknak.

Nos Maximilianus etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis, quod nos cum ad nonnullorum fidelium nostrorum humillimam supplicationem nostrae propterea Majestati factam, tum vero attentis et consideratis fidelitate et fidelibus servitiis fidelis nostri *nobilis Ambrosii literati Georcheny de Wnghwar*, quae idem sacrae primum regni nostri Hungariae coronae et deinde Majestati nostrae pro posse suo fideliter exhibuit, exhibiturumque se imposterum pollicetur, attendentes etiam *inopiam et paupertatem, in quam idem propter injuriam temporum in senili hac aetate sua devenisse* dicitur, quandam unam sessionem alias populosam, nunc vero desertam et aedificiis carentem, ad rectoratum scilicet altaris Sanctae Dorotheae Virginis et martyris in ecclesia parochiali Omnium Sanctorum oppidi nostri Bereghzaz fundati pertinentem et ad ripam praeterfluentis ibidem fluvii adjacentem, quam alias quidam Joannes Gawa valachus occupatam tenuisse, postea vero desertam reliquisse dicitur, simulcum vinea quadam, jam ab olim deserta, *Ryho* dicta, in promontorio praefati oppidi nostri Bereghzaz, *Ryhohegie* vocato situata, ad eundem videlicet rectoratum altaris pertinenti, nec non cunctis ejusdem sessionis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, terris scilicet arabilibus cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, fenetis, silvis, nemoribus, aquis, fluviis, molendinis et eorundem locis, generaliter vero quarumlibet utilitatum et pertinentiarum suarum integritatibus, quovis nominis vocabulo vocitatis, sub suis veris metis et antiquis existentibus, ad eandem de jure et ab antiquo spectantibus et pertinere debentibus, tamdiuque duntaxat, donec praefata ecclesia parochialis, ipseque rectoratus altaris divae Dorotheae redintegrabuntur, pristinoque statui restituentur cum omni ea immunitate libertatisque praerogativa, qua illa olim ad ipsum rectoratum altaris possessa esse dinoscitur. Item aliam vineam in promontorio oppidi nostri *Munkach, Palýhegy* dicto habitam, atque alias ad rectoratum altaris

divi Michaelis Archangeli in ecclesia parochiali ejusdem oppidi fundati pertinentem a solutione quarumlibet nonarum decimarumque et juris montani de eadem nobis et ad arcem nostram Munkach quomodolibet provenire debentium usque ad beneplacitum nostrum eximentes, praefato *Ambrosio literato Georchený* ipsiusque haeredibus et posteritatibus universis dedimus, donavimus et contulimus; imo eximimusdam usque donamus et conferimus jure perpetuo et irrevocabiliter tenendas possidendas et habendas, salvo jure alieno. Quocirca vobis fidelibus nostris magnifico ac egregiis praefecto ac consiliariis camerae nostrae Cassoviensis praesentibus et futuris harum serie firmiter comittimus et mandamus, quantum a modo imposterum praefatum *Ambrosium Georchený* ejusdemque haeredes in praefatis sessione, suisque pertinentiis nec non duabus vineis, una in *Ryhohegie* et altera in *Paalyhegie* promontoriis appellatis contra formam praemissarum gratiosae donationis collationisque et exemptionis nostrarum, tempus intra praemissum nusquam et nequaquam turbare et molestare sed in his eosdem tam vos ipsi firmiter observare, quam per alios, quorum interest, vel intererit observari facere debeatis. Secus non facturi. Praesentibus perlectis exhibenti restituti. Datum Viennae tertia die mensis Maji, anno Domini, quo supra. (azaz 1573).

(Orsz. Ltár, Liber regius III. 1053.)

Görcsöni Ambrus deákról e folyóirat 1896. évi folyamában (443. l.) volt már alkalmam egy adatkát közölni. A mit ott sejtelemként fejeztem ki, azt a Szerkesztő ur megjegyzései kétségtelenné tették. Ennél fogva bizonyos, hogy az az Ambrosius literatus Georchený de Wnghwar, a ki Miksa királytól 1573 máj 3-án a beregszászi határban Rihó hegyén s a munkácsi határban Palihegyén vagy Pályihegyén egy-egy szőlőt kapott adományban, egy személy a Mátyás-krónika írójával. A most közölt adománylevélből más egyebet is megtudunk róla. Görcsöni nemes volt ugyan, azonban itt a »de Ungvár« megkülönböztetést inkább a lakóhely megjelölésére szolgálónak tekinthetjük, mint nemesi előnévnek. Megtudjuk továbbá, hogy 1573-ban már öreg volt, szegénységben élt, holott a »propter injuriam temporum«-ból következtetve, — a mi az akkori pártos háborús időkre értendő — valamikor jobb napokat láthatott.

II.

1608 jul. 9. *Marusy András hitlevele a szállósi harminczadosságról.*

Ego *Andreas Marusy* juro per Deum verum et unicum creatorem coeli et terrae hominum atque rerum omnium patrem filium et spiritum sanctum: quod ego ero fidelis, diligens et obediens in officio tricesimatus Zeőleősiensis mihi commisso Sacrae Caes. Regiaeque Matti domino mihi clementissimo fraudes quascunque intellexero in jacturam, diminutionemque

fisci tendentes minime celabo; commoda illius Mattis omni studio curabo, adjuvaboque; incommoda autem avertere conabor et ea omnia faciam, quae probum frugi et fidelem servitorem decent, instructioque mea continet. Illicito modo res et vectigalia Sacrae Caes. Reg. Mattis non contrectabo et registra mea atque rationes trimestres legitime ordinatas suis semper temporibus praesentabo, ac si ex rationibus meis legitime convictus fuero, solutionem promitto, quam si praestare non possem vel non curarem, caput, bona et haereditates meas obligo suae Matti usque ad plenariam satisfactionem, solum vigore praesentium litterarum mearum praerogativa nobilitari mea non obstante, occupatas, tenendas et possidendas. Sic me Deus adjuvet. Cassoviae, nono Julii anno MDCVIII.

Andreas Marussy.

(Eredeti; csak az aláírás a Marussyé, mely mellett czímeres gyűrűs pecsét van ostyába nyomva. Orsz. Ltár. Pozsonyi kam. iratai III sor. 53 csomó.)

III.

1619 márc. 8. Kassa. Bethlen Gáborné Károlyi Zsuzsánna fejedelemsasszony nyugtája a Marusy Andrásról fölvett 111 forintról.

Susanna Dei gratia, electa Hungariae, Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae regina etc. Transylvaniae principissa ac Sicularum comitissa.

Fatemur egregium fidelem nostrum *Andream Marusy* camerae nostrae Scepusiensis perceptorem ad oralem nostram commissionem, ad usus et necessitates diversas, nobis in paratis exposuisse hungaricos florenos centum et undecim. Super quibus memoratum perceptorem nostrum praesentium testimonio expeditum reddimus. Actum in civitate nostra regia Cassoviensi octava die mensis Martii 1619.

Susanna m. p.

(Eredeti Orsz. Ltár Pozsonyi kam. iratok III sor. 56 csomó.)

*

E két adat összehasonlításául lásd Marusyról e folyóirat 1893 évfolyamában 102. lapon közölt czikkemet.

IV.

1613 nov. 25. Nagy-Szombat. Rimay János levele Ferenczfy Lőrincz udv. titkárhoz.

Generose Domine et fautor mihi observandissime Servitiorum meorum commendatione addictissime praemissa.

Egészséges életet, boldog áldomásokat kívánok az Ur Istentől adadni kgmednek. Igyenetlenkedő igybeli pörömbre való vigyázásom itt tartóztatván Nagy-Szombat városában engemet is, közel való létemet arányozván innen kegdhez, ne kételje kgd, hogy igen ne kívánnám kgddel való szembe lételemet, egy vagy két óráig való beszélgetésemet és tekingetésemet is azokban a dolgokban s eszközökben, a kikben a kegd elméje gyönyör-

ködik, fárad, szorgalmatoskodik, mivel az én elmém sem idegen aféle dolgoknak gömbölygetésétől, csak hogy Uram ez itt való dolgoknak perplexitási s a napoknak rövidülése is, nem engedik, hogy kivánságomat effectualhassam s magamot praesentalhassam nek. Kiről bocsánatot várok kegtől. Adhatom peniglen tudására nek, hogy Baranyay Gáspár uram is, Sárközy Gáspár uram is, csak szintén szomszédságomban vadnak szálláson, kikkel holmi dolgokban együtt consultalkodván, a minemő dolgok ő ngának Balassa Imre uramnak nem kicsin reménségő hasznára a több atyjafiával itt ventillaltatnak is szorgalmatoskodunk azon, hogy azoknak a dolgoknak elővitelére jó támaszokat csináljunk, kiben a kegd promoteo segítségével is akarunk élnünk, mivel kegd nélkül el sem kezdetjük annak a módját. Im azért Uram, ő Ngok Császár urunknak ő Felségének egy supplicatit irattatván, kéreti ő Ngok kegdet, ő Felségének kegd maga praesentalja be a supplicatit s promovealja a mi szolgálatunkért ezt e dolgot mennél hamarabb lehet, az ő Felsége parancsolatja juthasson kezünkbe, hogy ő Ngát Palatinus urunkot sörkenthessük a parancsolattal a dolognak continuálásához. Im nek felküldöttük azt a parancsolatot is, a kit ő Felsége ezen dologról Thurzó Stanisztó Palatinus urunknak iratott volt ez előtt való esztendőkbén, a mely parancsolatnak kiadásában is kegd munkálódott. Ha az Ur Isten ő Ngoknak szerencsés előmenetelt ad e dologban, gratitudoval igyekezik recompensálni nek ebben való fáradozását ő Ngok. Mi is penig a mi részünkről kész szolgálatra kötelezzük magunkot éltünkiglen kegnek. Tartsa jó egészségben meg az Ur Isten kegdet. Iratott Nagy-Szombat várasában 25. Novembris 1613.

Ejusdem generosae Dominationi Vestrae

Servitor addictissimus

J. Rimay.

Kivül: Generoso Domino Laurentio Ferenczfő, Sacratissimae Carsariae et Regiae Majestatis etc. Secretario Hungarico etc. Domino et fautori mihi observandissimo. Cito. Citissime. Viennam.

(Ered. Orsz. Ltárban. Litt. privat. 1613. No. 15. Zárlatán kis piros viaszba nyomott gyűrűs-peccsét, mely a mezőben két águ horgonyt, sisakdíszűl három (strucz) tollat I. R. betűk közt ábrázol.)

V.

1682. okt. 7. Thököly Imre 300 frtot utalványoz Ladiver Illésnek.

Generosi Domini Nobis observandi. Elias Ladiver uramnak megtekintvén elejtől fogvást declarált hozzánk való devotióját, a nemes kamarárul conferaltunk ő kglmének három száz forintokat, ha mikor azért e levelünk requiralja kglmeteket, három száz forintokat a nemes kamarárul adjon ő klmének. Isten kglmeteket éltesse. Datum ex castris nostris ad Dobronyiva positis 7. 8-bris Anno 1682. Emericus Thököly.

Kivül: Generosis Dominis N. N. Incolytae Camerae Cassouiensis Consiliariis etc. nobis gratis

(Ered. Orsz. Ltár. Missiles).

VI.

1839. jan. 15. Máramaros vármegye közgyűlési határozata
Kölcsey Ferenczről.

Szatmár vármegye 1838. évi karácsony hava 10-én költ levelében azon alattomos névtelen rágalmozó ellen, ki a jelen kor egyik elhunyt legjelésebb fiát: *Kölcseyt* a Szion nevű hirlap második fél-évi 23-ik számában öldöklő geniusként megtámadta, sőt megyéjének s jegyzőkönyvének hitelességét is kétségbe hozni kívánta, — közgyűlésében tett jeles kinyilatkozást s megczáfólást e megyével, mely az érdemek eránt rokon érzsessel viseltetik, de a végett is közli, hogy az említett hirlapi czikkelyen netalán kapkodó kaján irigyek megczáfoltassanak s az országnak minden megyei törvényhatóságai előtt kijelentessen, hogy a közlő megye az említett vakmerő rágalmozó ellen a becstelenség bélyegét nyilván kimondotta.

Magyar hazánk litteraturai egéről egy csillag tűnéen le a néhai Kölcsey Ferencz ur elhunytával s ennél fogva annak érdemei a következő időkre is e megyékre nézve is édes emléken maradván, a mennyiben egy ily férfinak érdeme támadtatott meg a kaján irigység által, részvétellel veszik a megye rendei a szomszéd nemes megye fájdalmát s kedvesen közlését.

(Máramaros vmegyének 1839 Boldogasszony hava 15-én tartott közgyűlése jegyzőkönyve 163. sz. a.)

VII.

1847 decz. 26. Ajánlólevél Hugó Károly részére.

S. 49. 1847.

Freiherrn v. Rothschild in Wien.

Hochwolgeborener Freiherr!

Der Dichter *Carl Hugo* hat sich durch mehrere sowol mit Beifall aufgeführte als von der Kritik rühmlich anerkannte in ungarischen Sprache verfaszte dramen, um die vaterländische Literatur wesentlich verdient gemacht. Da er sich jetzt nach Paris begibt mir aber wohl bekannt ist Welch warmen Gönner, Talent u. Verdienst an Eures Hochwolgeborenen besitzen und wie freundlich dieselben auch (1 szó olv.) wertvollen Leistungen würdige, nehme ich Ihre Güte mit dem Ansuchen in Anspruch, *Carl Hugo* in Bezug auf seine gehaltvollen schriftstellerischen Leistungen Ihrem Herrn Bruder in Paris empfehlen, diese Belästigung aber der Theilnahme die ich naturkindischen Talenten zuwenden zu messen? glaube zu schreiben zu wollen

26/12.

(A kancellár egyik fogalmazójának — Spadának — ered. fogalmazványa az orsz. Ltár. Kancz. oszt. Miscell. officiosa fasc. 3 No. 4.)

VIII.

Czuczor Gergely elfogatási parancsa.

211/PAS. 1849.

An die Centralmilitärischen Untersuchung Commission.

Ofen, 14. Jan. 1849.

Beiliegendes hochverrätherische Gedicht von einem in Pest domicilirenden Benedictiner Mönche *Gregor Czuczor* verfasst, und in der Nummer 149 der in Pest erschienenen Zeitung »Kossuth Hirlapja« am 21-ten December v. J. abgedruckt, wird *Einer* zur Amtshandlung gegen den allsogleich zu arretierenden Verfasser uibersendet.

(Eredeti fogalm. Orsz. Ltár. helytart. oszt.)

DR. ILLÉSSY JÁNOS.

KANIZSAI PÁLFI JÁNOS LEVELESKÖNYVÉBŐL.

Kanizsai Pálfi János a dunántúli ev. reform. egyházkerületnek volt püspöke a XVII. század első felében. Nagy tudományú, ékes tollú, ügyes vitázó, kinek szava súlyos, tanácsa kedves volt a főrenden levők előtt is.

Fiatal korában sok-felé hívták az iskolák rendbe-hozására, tanító-nak, majd az egyházak kormányzására papnak; lelkipásztor-társai java férfikorában állították az egyházkerület élére: a mostoha viszonyok között azonban nem kis bajok s még nagyobb gondok széforgácsolták erejét, úgy hogy korszakos nagy alkotások nem fűződnek nevéhez.

Leveleit sajátkezűleg írta össze. Gyűjteményét többen lemásolták, sokan felhasználták. A következő két meghívót azonban tudtommal senki. Nem említi Tóth Ferencz sem a dunántúli ref. püspökök élete cz. munkájában, Fabó sem a Cod. Evangelicorum-ban. — Nem fogadta el egyik meghívást sem, hű maradt a sok üldözés daczára is kedves Dunántúljához élte fogytáig. Az első meghívót betűhűen közlöm, a másikat, a melynek vége hiányzik, átírva.

I.

Vocatio Levensis.

Az minden joknac kutfejetül, Sz. Fiáért az J. Christusert, kivannunc kdnc lelki es testi aldasokat, minden kdhez tartozockal, es az kd szep hazas tarsaval egyetemben meg adatnj.

Tízölendő Janos Uram, errül kölletec kdet levelünc által megtalalnunc: mivelhogya az boldog emlekezetü lelki tanetonkat, *Nemesnapi*

Daniel Urunkat, az Ur ő Naga Kolonicz, személyében meg nem szenvedé, az sok hamis vadolóc miat, s mi sem tarthatanc meg, ki itt közöttünc az Istennek igejet tisztan, igazan, és nagy haszonnal, minden felelem nélkül, maid nyolcz esztendeig praedikallotta: és mikor ő kme innend közzülünc el akart volna menny, nagy szepintessel kére mindniajunkt, hogy az igaz fundamentomon, es igaz vallasban meg maradnanc, es Taneto nélkül nelessenc. Mivelhogy pedig nevezet szerintis commendalta kdet: minekokáért, tiztelendő Janos Uram, az mint Püspöc Uramnac küldöt levelünkbenis, ugyan ezen dologrul bővebben irtunc, kerjüc te kdet, hogy, ha masuva kdnc igereti ninczen, kd jöne ide ez mi helyünkbe az praedicatorsagnac tisztire, es az helt, es állapototh meg latvan te kd, miis az kd tanetasat halvan, kd ha velünc meg szegödhetic, mint hogy Daniel Uramis ő kme, *Bölczej Pal* Uramis, es több tudos emberekis commendaltac te kdet, kd helyet mast nem akarunc keresnj, ha kdnc jo akarattya tartya. Im pedig Pal Uram mast ő kme az Barsi praedicator, az maga koczijan oda menven, kdnc jo modgya leszen az eljövételben. Ugyan fölötteis kerjüc kdet atyafiui szeretettel mind fejenkent, hogy kd keresünketh heaba ne hadgya. Isten soc es hoszu ideiglen tarzia es algya meg kdet, mind aszonyommal az kd hazas tarsaval egyetemben.

Datum Levae 27 Apr. Anno 1612.

Mi . . . ¹ szeretettel szolgálunc:

Soolhy Janos.

Végh Janos.

Szemerei Balinth.

Barbel Ferencz.

Velünc egyetemben az több joakaro körösztyen Atyankfiais itt az mi helünkben Levan lakozoc.

Adassec ez level az mi böczyületes Janos Urunknac etc. mastan Comaromban mulatozonac etc. nekünc pedig jo akaro Urunknac hiven.

II.

Vocatio Debreciana.

Reverende ac Clarissime Vir, Domine nobis singulari
observantia colendissime.

Salutem ac officiorum nostrorum sinceram paratamque commendationem.

Az szent Isten Kegyelmedet kedves háza népével és minden jó akaróival egyetemben jó egészséggel és minden szent áldásival látogassa s áldja meg.

Böcsületes és jóakaró Urunk! noha Isten ő szent fölsége az embereknek lakásokat az földön helyeknek külömbségével meghatározta, az

¹ Egy fél sor le van szakítva.

kiknek hol ő fölsége rendelte: mindazáltal nem kételkedünk, hogy Kegyelmed rólunk távubban való lakóhelyében is az mi városunknak és ebben lévő szép orthodoxa ecclesiának mindenkoron az egy igaz sincera religioban fundáltatott és abban mind ez üdeig virágzó állapotja, az mellett sok szenvedése felől is búséggel Kegyelmed nem hallott és nem értett volna. Melyben eleitül fogván sok tudós, bölcs főtanétók az Úrtul nekik adattatott gyra szerént nagy haszonnal, fáradhatatlanul munkálkodván, boldog munkájok után ugyan itt közöttünk boldogul kimulván ez világból, mastan az Úrban nyugosznak. Ezenképpen mastanában is egyik főtanétónkat *Zegedy Dániel* uramat az jó Isten hamar halál által közzülünk elkivánván és árva ecclesiánk tudós és bölcs tanétó nekül destituáltatván, kívántatik mindeneknek előtte főgondunknak arra lenni, holott ő kegyelme helyében idoneus successort találhassunk. Minek okáért mi magunkra szorgalmatossan circumspiciálnván, több sok jóakaró, fő tekintetes uraink tanácsából is indíttatván . . .

IFJ. TÓTH FERENCZ.

SZALÁRDI JÁNOS KIADATLAN LEVELEI ÉS REÁ VONATKOZÓ APRÓ ADATOK.

(Második közlemény.)

9.

Szalárdi János levele Teleki Mihályhoz.

Ajánlom uram szolgálatomat stb.

Kgld levelemre való választételét ez estve nyolcz óra előtt nagy böcsülettel vöttem uram kgldtől.

Asszonyunk ő Naga Mlsgs kezéhez dirigált levelek uram nem egyéb dologba valók, hanem ő Naga parancsolatjából hozatott volt Május félt tájban egy requisitoria kezünkhöz s amellet a mi levelet találhattunk; melyeket Hochmeister Naláczi uram ő kglme az mint izené, némely nap Sásvári Tamás uramtól megis küldött volt ő Nagának. Tudom alkalmas időben ő Naga méltóztatik közieni kgddel.

Isten udvarhoz vivén, uram, kgldet, ha kicsiny salariumocskánk kiszolgáltatása dolgában való supplicationkat ő Naga Méltósága előtt való törekedésével promoteálni igyekezi, kgldnek mind a hárman meg-szolgálni igyekezzük s isten is megáldja érette kgldet.

Hogy én kgld felől uram akárkitől is balul informáltattam volna, vagy magam is ugy éreznék, Isten oltalmazzon uram! Bizonynyal írom kgldnek, senki nem informált, hanem az circumstantiákhoz képest azon kgld kezéhez dirigált levelek s magunk dolgunkból való írásom alkalmatosságával az közjóhoz való indulatomból in confidentia fakadtam azon kgldnek való írásomra. Az vulgus közzé, uram, hogy az inimicus homo által megrögzött szokása szerént már is konkoly hintetett, elég szomorú lehet az jólelkű embereknek. Mert azzal is bizonynyal mind csak

az szegény haza gonoszára s kgltek között való gyűlölség és egyenetlenség szerzésre van az intantum; mely, megbocsássa kgltd, hiszem nem is csak magáról kgldről van a mint értem, hanem több böcsületes embe-
rekről is, mint tudom, nyilván van kgldnél. De abban is vékony ítéletem szerént, igen szemeteknek kell lenni kglteknek, a kiket még az ur Isten az szegény hazában gyámolul megmarasztott, ugy induljon afféle begör-
dített konkolyokból egymás ellenvaló gyanusságra, annál inkább gyűlö-
ségre, egyenetlenségre, hogy abból is az olyan konkolyhíntő szegényhaza
Aemulusinak s inimicusinak az olyan gyűlölségből várandó reménségek
lábra ne kaphosson. — Nem igaz lelkü s idvezülendő ember, uram, az
a ki az szegény romlott, nyomorodott hazának annyi passioi után is
kgltek között egyenetlenségre intendál. S annál inkább vagy egynek,
vagy másnak gonosztát, veszélyét kívánja; mert az olyan az szegény
hazának is azzal együtt ugyan akkor kívánja mind több romlását s főbb
veszélyét. Én pedig, uram, az én alázatos voltom szerént s együgyü
nyomorodott állapotomban ugy adjon az ur Isten jót, ha kglteknek,
kiket még az ur isten az szegény haza előtt megmarasztott, ha az mi
kglts urunk ő Naga méltóságos személye után, ha lehetne, az édig való
magasztaltatásokat tiszta szívből lélekből nem kívánnám, nem hogy
kgltek között való gyűlölségnek örülnék, vagy arra okot szolgáltatni
igyekezném. Megis nyugodjék pedig uram, abban kegyelmed, hogyha
kgltdnek mind hazájának s mind az mi kglts urunknak ő Nagának hűséges
szolgájának, igaz hívének keresztyén vallásunknak is egyik oszlopának
nem hittem volna, szinte ugy, a mint kgltd maga írja, az én együgyü
elmém csak annyiban is írásom által kgldnél meg nem nyitattott volna.
Kgdet bizodalmasan azon kérem, az én sinceritásból és jó véggel lött
írásomból ne magyarázzon ellenkező dolgokat, hanem inkább igaz töké-
letes sinceritást, mint a ki noha ily megromlott, nyomorodott, mindenem-
ből kifosztatott szegény bujdosó jövevény ember vagyok, mindazonáltal
az Isten dicsőségének gyarapodását, az szegény haza s nemzetünk meg-
maradását s az mi kglts urunk ő Naga méltóságának nevedekését, s
mindnyájunknak már az sok romlás, pusztulás, nyomoruság, bujdosás
után pihenésünket s gyarapodhatásunkat teljes szívbeli buzgóságos indu-
lattal kívánnám. Melyben igen nagyok ugyan uram azok az akadályok,
az melyeket egy-egy szóval illetett kgltd, de jól tudja kgltd azt is az
ur Isten az ő szent dicsőségére nézendő dolgokban, nem mindenkor
derekas eszközökkel szokott élni, néha csak kicsiny eszközöket is meg-
boldogétani, néha eszköz nélkül is cselekedni, az mint Jonathán mondja
vala az fegyverhordozójának: Nem nagy dolog az urnak vagy sok vagy
kevés által győzedelmet adni, megszabadétani. S gyakorta az hol az
emberi erő, tehetség megfogyatkozik, ott szokta az ur Isten az ő hatal-
mas erejét s dicsőségét kijelenteni. Ugy is van uram, mint kgltd írja,
az mostani állapot az szegény hazára nézve, bizony sokkal külömben
vagyon, mint Bocskai, Bethlen és Rákóczi b. emlékezetü fejedelmek ide-
jében volt. De ellenben az ott kinnvalóknak mostani állapotjukra nézve
gondolván azt állíthatja, ugy tetszik, akárki is, soha oly megszorítatott
utolsó veszedelmekhez közelebb nem forgottak. Melyhez képest talám

ellenséges oppositiojokkal az ő Naga s szegény hazánk fiai, ugymint kgltek közbenvetések által nem kezdenek szántszándékkal az utolsó veszedelmet nyakokra vonni. Kik ha a mi kglis urunk ő Naga abbeli kegyes indulatját, kglmességét nem kezdenék venni, avagy nem elég ment lehetne-é ő Naga ez egész világ előtt, csak a kezikben a végett kibocsátandó levelei által is? Mindazon által uram, én méltatlan féreg lévén, *nem hozzám illik az országos dolognak vizsgálása, tudakozása, annál inkább igazgatása.* Ő Naga az mi kglts urunk kgltekkel együtt tudván az titkos dolgokat, az hatalmas nemzetnek inclinatioja mire legyen s minden külső alkalmatosságok mire perpendeáljanak, valamit az Isten dicsősége, keresztyén vallásunk szabados folyamataja, szegény hazánk, nemzetünk megmaradása, inségiből pihenésre nézendő alkalmatossága láttatik kívánni, azt ő Naga a nemes ország statusival és keglmetekkel együtt elkövetni el nem mulatja. Mert ugyan is mindennek ideje szokott lenni, az mindenható szentisten rendelésének is bizonyos határai szoktak lenni a melyekben azoknak determináltatniok kellett, az mi dolgunk uram csak közönséges és Istennek szent nevének segítségül való hívása annak megmutatására és az ő idejében való végbenvitelére is, melyet az ő dicsőségére s népének is szabadétatására s előgyamolétatására elrendelt. Az ur isten ő felsége az ő Naga tanácsát s kgltek elméjét igazgassa mindenkben az ő szent nevének dicsőségére, anyaszentegyházának épületire, szegény maroknyi nemzetünknek is megmaradására, gyarapodására s keglmeteket is egymás között való szent szeretettel, egységgel áldja meg és ruházza fel, kinek atyai oltalmában kglidet is szerelmesivel tiszta szívből ajánlom.

Claudipoli die 20. julii ao 1664. inter horas 10 et 9. kgldek mindenkori kész, jóakaró szolgája

Szalárdi János mpr.

P. S. Az asszony ő kglme köszöntését, uram, feleségem igen nagy böcsülettel vötte, ajánlja alázatos szolgálatját ő kglmének s kíván velem együtt jó egészséges hosszú életet s minden üdvösséges áldásokat kglmeteknek.

Kivül czím: Spectabili ac Generoso Domino Michaeli Teleki de Szék etc.
(Eredetije Teleki levéltár 324. sz. a.)

10.

Szalárdi János levele Teleki Mihályhoz.

Ajánlom szolgálatomat uram kgldek!

Kglidet uram, hogy ily gyakor irással kezdém compellálni, bizodalmasan kérem, molestumnak ne tartsa s meg se ítéltessem felőle. Ugyanezt is a tegnapi kgldehez irt levelemhez tartozó dolognak itilem lenni. Hogyha az ur Isten a mi kglis urunk ő Naga és az szegény haza elméjét azon közönséges jóhoz s megmaradásához tartozó dologra felindítja s a Vezér a végett megkezdene találtatni ő Nagától s az Vezér is annak annualna: ugy az ország népének nagyobb része itthonn marad-

hatna s az végekben való tolvajkodó Német és Magyar kóborló praesidiariusok ellen vigyázhatna. — Ő Nagával csak valamely rész és szín népek kellene lenni. Az ő Naga után való oszlopok közzül mindazáltal olyanoknak kellene ő Nagával kimenni, a kik Isten után, arra kerülvén az dolog, az szegény haza megmaradására, s dolgainak helyben állatására nézendő jók promotioját is ő Naga mellett tudhatnák kormányozni és előmozdítani segíteni Isten után az ott kinn valókkal conjungálván tanácsokat és elmékedéseket. Mely kívánság obtineáltathatván az Vezérnél minek előtte ő Naga innen belől kiindulna, az manifestumokat Máramaros felől csak hová-hamarább ki kellene bocsátani mind vármegyékbe, városokra abban declarált dolgok hadd ventilalodnának közöttök s érthetnék valósággal ő Naga propositumát és intentumát s praeparálhatnák magokat. Azonban ő Naga megegyezvén ott kinn az ő Naga mellé bocsátandó hadakkal, egy-egy levele által ujabban rectificálhatná s talán ugyan a napját is elrendelhetné ő Naga a melyre és helyet is a hová az vármegyék, városok követinek kellene gyülekezni s azon ő Naga levelei mellé az Vezérnek is egy-egy assecuratoriácskái annectáltathatnának a békeséges odamehetések és vissza bocsáttatások dolgában. Ez török nemzet között lejendő confluxus avagy gyűlés nem is lenne uram újság, mert ilyen volt 1605-ben az Rákos mezején való Memhet passa fővezér praesentiajában, Bocskai fejedelemnek az Magyarországi Statusokkal oda való confluxussa, a midőn ugyanott azon b. emlékeztű fejedelem az vezértől megis koronáztatott volt. etc. Ez így meg lévén, Isten az vezérrel és portával való transactionak jó progressusát s exitussát adván. Hiszem uram ha szinte a Catholicus urak közzül találtathatnának is refractariusok s engedetlenek, de Isten kglmessége által az vármegyék és szabad városok ő Naga obsequiuma alá hajolván az ilymóddal való transactio által s ő Naga beszálván és ülven Kassára s a Major Pars ő Nagával együtt tartván, valjon az olyan keménykedők is pedetentim nem meghajoldogálnának-e ő Nagához és a Major parshoz főképpen ha valamint a hatalmas nemzetnek diadalmát is kezdenék látni s a Palatinus uram tavalyi biztatásába azok is megfogyatkozni? És így uram eziránt ő Nagának igen nagy hadi apparatusos költsége ebben nem kívántatnék ugy, mint ezelőtti fejedelmek idejében. Az praecursor avagy internuncius által pedig ő Naga mind az adó meg nem készülhetése s egyéb dolgokban, ha mikben kívántatnék, illendő helyes ratiokkal s instantiákkal még Isten kglméből még mind complacalhatná s in suae Celsitudinis partem is attrahálhatná az Vezért, főképpen ha mégis tovább való cunctalkodás és halogatás nem járulna az dologban, de ha mégis olyan lészen, igen féltő, ne ingens periculum sit in mora és utolsó excidiumis, melyet az ur Isten szent fíjárt távoztasson!

Ezen dologban 21, 22, és 23 diebus praesentis irt, kgdhez dirigalt egyigyű elmékedésim, ha uram kglđ kezéhez jutottak volna s annál inkább ha foganatot érdemelhetnének az szegény haza megmaradására s nemzet javára igen akarnám. Mindazonáltal, uram, noha én ezeket szűbeli búzgó indulatból, a haza, nemzet isteni tisztelet s a mi kglđ urunk ő Naga Méltóságára és javára nézve is cselekeszem; de ha kglđ arra érde-

metleneknek itili ezeket, hogy magától ezeket in medium publicum proferalja . . . az mi kglis urunkkal ő Nagával is communicálja, álljon a kglid jó iteletin. Csak a tovább való cunctálkodás a szegény hazára is veszélyt ne hozzon.

Kgldet kérem bizodalmason tudosétani ne nehezteljen, leveleim juthattak-e kezéhez avagy nem? Éltesse Isten kgldet sokáig Istenének, hazájának s az mi kglis urunknak ő Nagának is hasznos szolgálatjára. Datum Claudiopóli die 24 julii anno Domini 1664.

Kgldnek uram mindenkori kész jó akaró szolgája

Szalárdi János mpr.

P. S. Kovásznai uramtól ő kglmétől kgldnek az *kronica és typographia* dolgában szóval izentem uram, ne neheztelje kgd megérteni és azokról provideálni is.

Kivül czim: Spectabili ac generoso Domino Michaeli Teleki de Szék etc. Absen. fortass. S. Dne G. D. Steph. Naláczí Aulæ S. C. Mgro exhibeantur ad exhibend.

(Eredetije a Teleki levéltárban 324. sz. a.)

11:

Szalárdi János levele Teleki Mihályhoz.

Ajánlom szolgálatomat uram kgldnek sat.

Im szinte mai napon vagy on uram négy egész esztendeje, hogy az ur Istennek igaz iteletiből az Váradi Végház török kézben esék. Azolta uram azon helynek lakosi főképpen az ilyen nyomorultak imitt-amott mások falai alatt nyomorogván nyomorultul éván mindennapi kenyerünket, szívünk fakadva várjuk vala s várnok ma is az szegény haza valóságos békességének s szabadságának helyben állítását remélvén az által, hogy ha az ország derék tagjának jól lenne dolga, abból az illetén megromlottakra is elegendő haszon fordulhatna. De im keservesen szemlélhetjük uram, az ur Isten ő felsége az ő igazságos iteletiből az mi sok bűneinkért azon nálunk reménység alatt levő és fentartató jó dolgokat mely messze vitte volt tőlünk! S azonban az két világ bírő nagy Monárhák között indult hadakozás is az minémű folyamattal hallatnak, annak csak az ur Isten tudja uram, mikor és minemű kimenetele leszen s az szegény haza honnan mit remélhessen, azt nem én dolgom vizsgálnom, tudván hogy ő Nagok és ő kglmek, kiket az ur Isten az mi kglis urunk ő Naga után az szegény haza igazgatására elő állatott, arra szorgalmatos gondjok vagy on. Mindazon által az ilyen igen megromlottaknak s egyszersmind nyomorodtaknak is, a minémű magam, kinek csak mindennapi tápláltatásom is az nagy megromlás miatt alig lehet és nyavalyásul vagy on, valamely felé tekint, seholt semmie nincs; az mie volt, azt nem birhatja és semmi hasznát nem veheti, hogy ne szorgalmatoskodjék uram elméjével, alig lehet, holott amaz Magyar proverbium szerint is: Az kinek hol fáj, ott szokta tapogatni s ha foga fáj is, azon nyelvét rajta tartani.

Ez okon uram, mivel im ennyi időtől fogva jószágocskáinkat is birni s azokból semmi hasznót venni, megengedni nem akarának. Hogy az Ali Passa erős hiti és az mellett való sollicitatio is nálok avagy csak feledékenységben ne menjen, mind együtt s mind másutt való annak elhallgatásával, talám uram, ha az urak ő Nagok és ő kglmek bölcs tetszése volna, az mi kglis urunk ő Naga kglis jó akaratja után. Az szegény megromlott vármegyékbeli Nemesség és mindnyájunk, a megromlottak nevek alatt egy oly supplicatiot nem ártana az adó mellett beküldeni, melyről az urnak Cancellár uramnak irtam, mely mellett urunk ő Naga is méltoztatnék hatalmas Császárnál méltóságos levelében törekedni és ha mód volna benne, az Ali Passa assecuratoriája mellett való ígéreteknek megteljesítésére emlékeztetni és azon supplicatio is törökül meg fordítván, ha csak a Kajmechámnak és Vezéreknek is beadattván (ha Császárnak méltó nem lenne), talám a hit meg nem tartásabeli emlékeztetések és ennyi időtől fogva annak meg nem tartása is állíthatván az hadakozásokbeli inclinatiojokra is az kárt hozni, szöget ütne fejekben s az ur Istennek indításából lépnének valamire. De ha szinte az derék választ halasztának is, csak az is jó lenne, ne bocsáttatnék nálok feledékenységben azon Ali Passa erős hittel tölt igireti, sollicitáltathassék ezután is; ha pedig jószágaink birhatásit s szokott kilenczedlést megengednének, mint Várad, Jenő elfoglalása előtt volt mindenütt az hodoltságon, az székellyhidi állapotra nézve is, annál jobb volna. —

Mely kívánságoknak consequentiája, úgy tetszik, az Ali Passa hitleveléből (az hol az Erdélyi Cañonok szerént igirtetének minden jóságok birattatni, Várad csak az hozzá tartozó és az elfoglaltatásakor hozzá birattatott jóságokkal, hatalmas Császár számára birattatni).

Sőt talám Kucsuk Passát is az mi alázatos supplicatiók mellett és posta követje és levele által ő Nagának az mi kglis urunknak az székellyhidi állapotra nézve is és az mi könyörgésünkre nézve is nem volna megtalálni káros, talám valamint az hitszegés ütne szöget fejekben, valami könyörületességre indíttatni az hazához és hozzánk megromlottakhoz is Istennek indításából kezdenének; mert noha kemények hozzánk, de tudja, uram kglid: Gutta cavat lapidem non vi, sed saepe cadendo, mint szokták mondani. De ha szinte halasztának is effectuálni az kívánságot, csak arra nézve is jó volna, nem láttatnék az szegény haza hallgatván, csak az szerencse után várakozni és hogy az Ali Passa hitiről is elfeledkezett volna, hanem hogy abbéli praetensioját fenn tartván, igenis sollicitálja, ha most nem közönségesen, hanem csak némű nemű tagjaiban is, s azoknak könyörgésére az mi kglis urunk ő Naga által is. Éltesse az ur Isten kglidet sokáig kedves jó egészségben. Datum Claudio-poli, die 30 Augusti, ao 1664.

Kglidnek mindenkori készséggel való jóakaró szolgálja

Szalárdi János mpr.

Kivül cím: Spectabili ac Generoso Dno Michaeli Teleki de Szék etc.

Absente fortasse S. G. Dne, Gen. Dnus Stephanus Naláci S. Celsitudinis Aulae praefectus aperiatur.

(Eredetije a Teleki levéltárban 324. sz. a.)

12.

Szalárdi János levele Teleki Mihályhoz.

Ajánlom szolgálatomat uram kgdnek!

Az mi kglis urunk ő Naga az mint uram, ez tavaszszal kglsen méltoztatott vala káptalanságunkra való fizetésünket contractus szerént kirendelni, arról azután patens leveleken is méltoztatott vala fő Arendás uramnak s praefectus uramnak és ezen Vármegyebeli perceptornak is parancsolni, hogy mind buzánkot, borunkat, pénzfizetésünket az szerént kiszolgáltassák ő kglmek. — Ez napokban bizonyos emberünk által az ő Naga patens levelét elküldvén ő kglmekhez, kívánván az szerént kicsin Salariumocskánkat kiszolgáltatni. — Praefectus uram ő kglme az mint halljuk, az egész udvar hallattára csoda, a minemü nagy invectionioval volt ellenünk az ő Naga patens levele mellett. És noha mind fő Arendator uram s Hopmester uram ő kglmek és több becsületes emberek váltig voltak rajta, hogy az ő Naga méltóságos parancsolatja szerént deputáltassék ki salariumunk; de ő kglme Cub. nro 50 leszállított fizetésünkben, s nekünk hárman, mint a fejevári káptalan uraiméknak ketten, super Cub. minor. 40-ről iratott Commissiot ő kglme ez kolozsvármegyei dézmásra, ki a mint mondá, az ő tisztí alól az sem fogna kitelni, sem pénz, sem buza; borunkról pedig még semmi szó s dispositio nincs. Mi pedig, uram, idvezült Bethlen fejedelem kezeirásával is doceálhatjuk, ő Naga a mi kglis urunk most sem adta volt többről conventioukat, mint azelőtt szokott volt jární fizetések az itt való Conventeknek, sőt hogy pénzbeli fizetések jóval is több volt. Melyhez képest im fel kelle várnunk az ő Naga Commissiója szerént mi jöhet kezünkhöz. De kételenek leszünk ő Nagát, a mi kglis urunkat felőle ujabban is busítanunk, sőt ha ugy fog kívántatni, az nemes országot is megtalálnunk felőle. Verő marháinkért is két-két forintot deputáltatott ő kglme. De az nyomorult időt meggondolván, azzal nem annyéra gondolhatnánk! Csak akarám, hogy értse kgl, ha meg kelleik ő Nagát, a mi kglis urunkat találnunk, kgl is lehessen promotioval. Lám, uram, a kik nem országoi, rendelt fizetések nincs is, kiknek magok jóságok dézmái s azokon kívül való dézmák dupláztatva is adatnak némelyeknek, s nekünk ez alacsony hivatalocskában, hogy rendünk szerént való becsületünk ne diminuáltassék annyiban is, régen rendelt és szokott fizetésünket igazán kiszolgáltatni esztendőnként ugyan elrendelte a nemes ország. Mindazáltal im hármunkat aequiparal s teszen egyenlővé praefectus uram ő kglme a fejevári két káptalan urainkkal, kiknek böcsületek eilen mindazáltal óvjon Isten hogy szóljunk. S im uram így tapasztaljuk ő kglme által való becsületünk meg adattatását; s már tovább mint leszen s mint adja meg ő kglme ebben is főképpen a mi kglis urunk ő Naga Méltóságát az Conventioik kiadattatására nézve s mind az mi kis becsületünket, mind borunk s hátramaradandó buzánk megadattatásában, az idő megmutatja.

Az mint írtam vala uram kgdnek az Kronika dolgából 19 Augusti írt levelemben, kgl az iránt való tetszését örömet várom vala s ily

hoszas írásomról kgládtól bocsánatot várok. Éltesse Isten kgládet uram sokáig kedves jó egészségben. Datum Claudiopoli, die 18. Septbr. ao Dni 1664.

Kglmednek mindenkorí kész jóakaró szolgálája

Szalárdi János mpr.

P. S. (*Egy kis külön szalag papírra jegyezve*): Az belső titkos dolgokat uram, nem én dolgom, hogy vizsgáljam; de ha valamint az ott kinn valók az már kihirdetett és jobban-jobban exaggeraltatandó győzelmekkel szemét az szegény hazának beköthetik és az sedes bellit ez nyomorult hazára fordíthatják, mint szokások és 1595-ben is lött volt (melyen, elhiszem, nemis kevésbé munkálkodnak) igen és igen féltő: Ne actum sit de Transsylvania: tela enim praevisa minus feriant. etc.

Külczim: Spectabili ac generoso Dno Michaeli Teleki de Szék etc.

Kívül rá van még jegyezve: Udvarhoz, Hokmester Nalácsi uram kezéhez is dirigáltam volt egy kgládnak írt leveletem; ne nehezteljen tudósétani kgládet uram, adatott volt meg kgládnak, nem-é?

(Eredetije a Teleki lvtárban 324. sz. a.)

13.

Szalárdi János levele Teleki Mihályhoz.

Ajánlom szolgálatomat kegládnak uram, mint igen bizodalmas uramnak fautoromnak

Idvösséges szent áldásával áldja és látogassa az ur isten ő felsége kgládet.

Ha az ur isten adta volna uram hogy az Alý passa assecuratoriája comprehendáltatni talált volna az császárok közt való pacificatióban: kegládt kérem mint uramat tegyen intimatit ő nágok és ő keglmeknek, ha követség instituáltatnék az vezérhez azon dolgoknak effectuáltatása végett: adatnék instructioban az is, az Alý passa assecuratoriája szerént az harangok is adatnának ki, lenne megparancsolva az vezértől. Ha valahol itt az országban telepedése lehetne megromlott és széledett Ecclesiánknak, hozattathatnának el, ha hol azoknak nem kellene, hiszem az ország is azoknak hasznát vehetné. Az öregbiket a régi királyok idejebeli szép harangot le nem vétethettük vala s lövéssel megromlották volt, de jó volna a felől materiája. Ajánlom ezek után Istennek gondviselése és oltalma alá kegládt. Datum Claudiopoli die 15. Octobris Anno Domini 1664.

Kegládnak mindenkorí kész szolgálája

Szalárdi János mpr.

Külczim: Spectabili ac Generoso Domino Michaeli Teleki de Szék Arcis etc. Praesidy Keövariensis Capitaneo Supremo etc. Domino fautori mihi singulariter observandissimo Confidentissimo.

(Eredeti Miss. Tall. 324.)

Szalárdy levelére vonatkozás.

Ő felsége fő követje még husvéth pünkösöd között fog a postán megindulni, mint hogy ő felsége praesidenteris azt írta a fő követ jelenlétében leszen az adó alább szalétasa, instáljon kgd (Teleki) Rottal uramnál, írjon ő kglme is a bemenendő fő követnek adónk le szállításában valo industrialkodása felől, sőt lenne ugyan instructiójába, ne menne feledékenységbe a *határnak is az Ali passa* hit levele szerént való kimutatása. Apafi Telekinek 1664. nov. 8. Segesvár.

14.

Szalárdi János levele Teleki Mihályhoz.

Spectabilis ac generose Domine etc.

Lelki testi idvességés szent áldásival, boldog, szerencsés hosszú étellel, hogy az ur isten ő felsége, uram, megáldja kgldet szerelmesivel, szivemből kívánom.

Az ur isten ő felsége, majd mint egy ugyan magamnak is reménységem kívül kgldet támasztván és indétván fel uram, mostani romlott, nyavalyásodott állapotomban fő gyámolul és minden dolgaimban promotul, annak a mint már elégséges jeleit magamon megtapasztaltam és tapasztalom is naponkint: ugy ez alkalmatossággal is igen nagy bizodalommal confugialtam az kgd jóakarátjához, dirigálván ez alázas Supplicatiomat az kgld patrociniujma és isten ő felsége áldása után alá is, kérvén igen nagy bizodalommal uram kldet, mint uramot, fautoromat, jóakaró szolgájához elindított nagy jó akaratját továbbra is tartsa fenn és inpetráljon a mi kgls urunk ő Naga keglmessége és a nemes ország jóakarátja által kglmes választ.

Én, uram, nem tudtam, micsoda jóságocskát denominálni, hanem tudom az fiscalis jóságok most megfognak vizsgáltatni, kiknél mint legyenek s az alkalmatosság megfogja mutatni, hol találtassék arravaló. Mert tudja kgld idehozattatásomkor ugyan kgld törekedésére ő Naga, *Bogártelke* nevű falucskát, mely néhai Majténi András uramé volt, nekem adta vala oly conditioval, ha másnak nem találta volna conferalni. De hogy ő Naga Tunyogi György uramnak conferalta legyen, nyilván constál, láttam donatioját is cumjure regio. Azonban nekem, uram, egy talp-alattnyi földem, residentiam a hazában nem lévén, halomásom (= halálózásom) törtévnén, szegény feleségemnek, nevetlen gyermekemnek idegenek falai alatt való maradása gyakor való szomorúságot indét elmémben, annyival is inkább, hogy az haza szolgálatja és becsületi oltalmazása mellett im valamit gyermekségemtől fogva kerestem volt, elvesztvén boldogtalan szerencsémvel, az mások falai alatt is üres marokkal, szegényül fogyatkozottul hagyni kenszerítetem. Mert az fizető mesterség után való proventuska is már ezután a szállással együtt az contractus szerént nincs s hogy maradhat meg ez helynek állapotjához képest, már az is igen bizonytalan. Az káptalanság után való fizetésecskét a mint méltoztatott volt ő Naga kegyelmesen elrendelni, ha az ő idejében megadatott

volna és adatnék ezután is, az is jó gyamolétás volna sustentaltatásunkra. De a mennyit az elmúlt idén utána járattunk, költöttünk, sok volna irással terhelnem kgdet. Ő Nagokat az uristen megáldja, szépen elrendelték volt, honnan legyen meg mind borunk, buzánk, kicsin borfizetésünk, de azokat praefectus uram mindjárt mindenestől impediálván és turbálván s pervertálván, noha már esztendőnk eltölt 15 praentis, de 100 frt készpénz kicsiny fizetésünkben most is flor. 20; buzánkban cub. nro 30, borunkban urn. nro 106. meg nem adatott, két-két verő morhácskáinkról contentationk nem lett. Az bor, buzafelől ő kglme jövődre halaszt; az pénz megadatása felől is, hogy az ő idejében megleszen. De im Szent-György napja is elmulván az Arenda perceptora kijött az arenda szedni, maig sem parancsolt ő kglme neki, hogy nekünk megfizessen. És így csak isten tudja, mikorra értse ő kglme azt az időt, a melyen ő kglme annak megfizetését magában elrendelte. Hogy penig ő Nagokat annyiszor kellessék a végett busítani s országot is molestáln, hiszem uram emberséges embernek orczájának is kellene lenni. Melyben mindazáltal egyik Collegánk által kgldet requirálni és kgd jó tanácsával és segítségével is akarunk élni. Csak akarám obiter említenem kgldnek ezekben való gyenge remységemet. Azonban immár *Székelyhid* is oda lévén ott kinn való jószágocskáinknak is állapotjuk maig is csak kétségben forog s ha az ő Nagok kgls gondviselése nem járul alázatos, méltatlan szegény szolgáljokhoz, valóban csak meg nyomorodva lések. — Várom azért az kglmed istenes jó intercessioja és promotioja által az ő Nagok kglmességét és felőlem méltatlan hívekről alázatos szolgáljok felől való kglmes gondviselését.

Az *Cronika* dolgát is akarnám uram kgldnek eszében juttatnom; ha módját láthatná s aránozhatná kgld, hogy az is az nemes országnál s főképpen a mi kgls urunk ő Naga Mlgs személye előtt feledékenységre ne menne. Mert uram a mint, ugy tetszik jelentettem volt kgdnek, ott kinn Magyarországban találtathatott volna pátronus hozzája az ur, gróf uram mellé (gr. Rédei Feréncz). De én abban is a mi kgls urunk ő Naga és a nemes ország méltóságának akartam megfelelni s eddig is az ő Naga kglmed által tött kgls igiretitől vártam s várok mostan is. Kgdet uram kérem, ha módját láthatja, ne menjen feledékenységre s tudosétani is ne nehezteljen felőle. — Ajánlván ezek után az ur istennek atyai kegyelmes oltalmában kgldet szerelmesivel. — Datum Claudio-poli die 24 aprilis Anno Dni 1665 Spectabilis ac generosae dominationis vestrae Servitor semper addictissimus, devotissimus

Johannes Szalárdi mpr. u. i.

U. i. Az supplicatiomban uram megnem írtam, hogy noha az várból való kiüzettségünkkor mindenemet oda hagyni kénszeríttem; de az Ali Passa hitlevelét¹ kebelemben mégis kihoztam volt.

Kivül rájegyezte még Szalárdi ezt: Magam uram nem solicial-

¹ Lásd az Ali passa hitlevelét a Várad bevételekor Szalárdi által kihozott példányt kiadva »Hadtörténelmi Közlemények« V. évf. III. füzet 390—394 ll. 1892. Nagyvárad Capitulatioja 1660. czímen.

hatván magam dolgát is, Boldai uramot és Sztepán Ferencz uramot, ő keglmeket kértem, legyenek jó solicitatorim kgdnél és az nemes ország előtt is az én dolgomban is, vigyázzván ő kglmek is az alkalmatosságra és kgdnek feledni nem hagyván dolgomat.

Kivül czím: Spectabili ac Generoso Domino Domino Michaeli Teleki de Szék etc.

(Eredetije a Teleki levéltárban 324. sz. a.)

Szalárdi a maga és Váradról Erdélybe költözött kevés nemesség nevében írott kérelme Apafíhoz az Ali pasa hitlevele érvényesítése s ez által sorsok enyhítése végett.

Hajdon Váradon, Biharvármegyében lakó s mostan Erdélyben, hatalmas császár szárnyai s isten után Nagyságod gondviselése alá szorult számkivettetésben nyomorgó kevés számú nemességnek alázatos könyörgések Nagodhoz.

Kegyelmes uraink, négy egész esztendeje a miolta édes nevelt hazánk és földünk hatalmas császár szerdárja Ali passa által bizonyos okok és módok alatt elfoglaltaték, mely hatalmas császárunk fő szerdárja az nagy istenre, Mahumed szent profétára, hitire, vallására, hatalmas császárunk áldott fejére és jó szerencséjére való erős esküvéssel íratott levelét adta volt nekünk akkor a várban megmaradtaknak s mi általunk a nemes országnak is, hogy azokban az conditiokban megtartatunk. Mi most Nagod méltósága előtt csak a mireánk nézendő egy cikkelykét említünk, t. i. Hogy jóságinkat az erdélyi canonok szerént engedik birnunk az hatalmas császár Váraddá telepedendő török vitézi. Mely Ali passa erős hitlevele hogy minden részeiben megtartatik, lám kgl s urunk a mi alázatos nevünkkel portára küldetett követ, Belényesi Ferencz uram által is megigirtetett volt. Sőt az mint mi hallottuk, ugyan magának is Ali passának megparancsoltatott volt, hogy minden dolgokat az szerént állasson helyben. Ki noha a mint mi halljuk, már meghalt, de hiszem hatalmas császárunk s az fényes porta, kik által ő az szerdári méltóságra emelitetett, s kik nevekben nekünk azon erős hitlevelet adta volt, életben vannak. Sőt azoknak halálokkal is az az erős hit semmivé nem tétethetik.

Azonban kgl s urunk, im négy egész esztendőktől fogva az szegény országgal együtt im miis csak jó reménységgel tápláltatván, az ország Athnaméjának szabadságának megadattatása; adájának azon erős hit szerént való szállátatása, határnak eligazittatása felőli jóságinkat ugy elidegenítették tőlünk hatalmas császár Váradban lakó török vitézi, egy pénz hasznót tőlök vehetnünk, nem akarnak engedni; karózással, sütéssel fenyegettetnek jó örökös jobbágyink, ha nekünk engedelmeskednek, valami kis szolgálatot, adozást cselekesznek. Nem csuda azért, ha a mindenható nagy isten maga kezd kitamadni és éreztetni is nagy hitszegésért, csodálatos itéletit kezdi fordítani az hatalmas török nemzet ellen, az ki a megemlített nagy erős hit ellen im ennyi idők alatt minékünk világ csodájára olyan nevezetes nagy szerdárja igiretit meg nem teljesíté.

Nagyságodnak az élő istenért is igen alázatosan könyörgünk, mél-

toztassék mind hatalmas császárukat s közeljebb a váradi Nagyságos Kucsuk Memhet passát is megtaláltni mellettünk és az Ali passa ó Naga erős hit levelére reá emlékeztetvén, törekedni az passánál is, jóságaink birásához bocsásson mellé. Kiknek ha már mindenekből az tized hatalmas császár vitézi számára adatik is (mely ezelőtt ország jövedelmi közziben szokott volt jární az hodoltatott helyekről) az kilenczed akár csak engedessék az Magyar földes urak részére s az hozzánk való meghodolás is engedessék és ugyan parancsoltassék meg is nekik. Mert ha még is halogattatik azon erős hittel lött igiretnék megteljesítése, bizony igen félő az nagy ur isten maga ki ne kezdjen támadni és az ő nagy nevére való esküvésnek bé nem teljesítéséért csodalatos itéletit az hatalmas török nemzeten megne kezdje mutatni. Mert felhat az isten eleiben az méltatlanul megnyomorítottaknak siralmas fohászzkodások s igaztétele ugyan alá vonsza ő szent felségét, holott mi e nagy megrontatásunkra semmi okot nem adtunk volt. Az mikor Ali passa hatalmas császár tüzes fegyverével az véghely ellen jött, már akkor, jóval is az előtt mind a vár és vármegyék hatalmas császár hűségében levő fejedelem és az ország egyességében voltak s az másik Szerdár vezér Szejdi passától is két rendbeli erős hitlevelei által is assecuraltattak volt, hogyha az hűségben megmaradunk, ő hatalmasságának semmi hadaitól nem bántatunk.

Nagodat az ur Isten ő felsége is, kglis urunk megáldja érette s hatalmas császár dolgaira is ugy várattathatik áldás, ha az ő nagy nevére lött erős hit már ennyi időtől fogva megteljesitetik az mi nyomorult fejünk részéről is. etc.

15.

Szalárdi János levele Teleki Mihályhoz.

Spectabilis ac generose etc.

Hogy az ur isten kglket uram az ő dicsőségére, ez szegény hazának s az mi kglis urunknak hasznos szolgálatjára s mindnyájunknak örömkre sokáig való virágzó egészséges életben megtartsa, tiszta szívből kívánom.

Tudom uram az nemes országnak írt alázatos supplicationmmal való levelem Boldai uram és Sztepán uram ő kglmek által megadatott volt kglmednek. Írtam volt Cancellarius uramnak, Béldi uramnak, Balogh Máte s itélőmester uraméknak is, hogy ő kglmek is mind a mi kglis urunk ó Naga Mlsgs személye előtt s mind az nemes ország előtt supplicatiom mellett löttek volna gyámolsággal. De isten ő felsége áldása után biztam mindenek felett az kglld jó akaratjára s promotiojára az iránt való dolgomat is. Kérem is mint uramot, fautoromat igen bizodalmasan kglket jó akaró szegény szolgájáról ne feledkezzék.

Nagy boldogtalansággommal talált volt uram az is esni, hogy az tavalyi itt való contractuskor, noha mind magyar, német tiszték (strasamester uramékon kívül) az vice porkolábig, az asztalok tartására való bor behozatása dolgában azon contractusban befoglaltattak volt, de hogy a fizető mesteré expresse oda nem találtatott volt iratni, a mi

kevés káptalansági salarium boromban megadatott volt is, mind beho-
 zásától s mind annál inkább ususától igenis ellenzett az város. Urunk
 ő Naga alázatos supplicalamra mint méltóztatott volt elsőbben paran-
 csolni az végett az tanácsnak, im kglđnek inclusive megküldöttem. De
 azután az tanács követeket küldvén ő Nagához, hogy az Contractusban
 expresse nem találtattott ott lenni az fizető mester: Ő Naga csak requi-
 sitive igen klsen írt vala az tanácsnak alázatos méltatlan híve és szol-
 gája mellett, hogy megengednék. De uram arra semmi respectus nem
 lőn. Már uram az a Contractus és ez város állapotja is miben fogjon
 megállapodni, ugyhiszem ezen gyűlés kimeneteli megfogja mutatni! De
 in casu, quo, azon contractus is limitatis limitandis megkezdene maradni
 avagy tovább is duralni: ha valamint oly nagy káros akadék amiatt
 intervenialni nem találna s kglđ uram azt is az iránt az uraknak való
 jó svasioja által nem csak én reám, hanem az successorokra nézve is
 reformáltathatná igen dicsőségesen és istenesen is cselekedné, holott habár
 minden egyéb ratiot ebben uram hátra hagynak is, csak ez egy hogy
 ország fizető mesterének neveztetik, azomban annak, a ki mellett külöm-
 ben az a böcsületecske volna asztala tartásának alkalmatosságára nézve
 csak annyi jusnak és libertásnak is engedtetni ne kellessék, mint egy
 vice porkolábnak. Kglmed jó itéleti nem titulus sine vitulo legyen ez
 is?! Nincs is pedig uram az száz pénznél semmi egyéb fizetésem azon
 hivatalára; az is pedig nem ugy a mint az udvari fizetés de flor. 1.
 den. 2. avagy den $1\frac{1}{2}$, hanem csak egy-egy pénz minden forintból.
 Mindazon által, uram az dolgok miben állapodjanak meg, azt az idő
 hordozván magával, ha miben módot láthat uram, kglđ jovaljon. Ha
 hol pedig ő kglmeknek városok derekas privilegiumok sértődése nélkül
 nem lehetne, ám uram ottan ezután is mi szegény megnyomorodott,
 romlott emberek igyuk a jó áldott Szamos vizét, a midőn pénzünk
 fogyatkozásakor az ő kglmek drága borában nem ihatunk. Csak külöm-
 ben ő kglmeknek miattunk lehessen nyugodalmas csendességben való
 maradások és lakhatások. Az mint elhiszem az nemes ország az mi
 kglis urunkkal ő Nagával, az urakkal ő Nagokkal és kegyelmekkel együtt
 az ur isten segedelméből mindenekben annak is igyekezi útját, módját
 felkeresni. Melyre, hogy az ur isten ő felsége segítse elő is ő Nagokat
 kglket szívből kívánom. Kinek atyai kglis oltalma és gondviselése alá
 is mindenkor szívből ajánlom kglđt az aszonnyal ő kglmével és az kgltek
 szép csemetéjével együtt. Datum Claudiopoli die 8. Maj. ao. Dom. 1665.
 Spectabilis ac generosae Dominationis vestrae

Servitor semper addictissimus et devotissimus Johannes Szalárdi mpr.

(Eredetiye Teleki lvéltár 324. sz.)

Melléklet Szalárdi 1665. maj. 8. leveléhez.

Michael Apafi Dei gratia etc.

Prudentes et circumspecti fideles Nobis dilecti salutem et gratiam
 nostram.

Nemzetes Szalárdi János ottvaló Cápitan és egyszersmind fizető-

mester hívünknek alázatos informatiójából értjük, hogy tisztíhez képest tettünk élete tápláltatására rendeltetett és immár be is szállított borának ususától kglmetek tilalmazná, praetendálván privilégiumoknak abból való violáltatását, respectálván is benne az ott lakos örökséget Concivis patricius Conventeknek mivoltokat és állapotjokat, holott ha contractusok nem tangálja is explicite, de implicite jó értelemmel az megnevezett hívünknek is maga salariumával való szabados élése (tisztí is azt kívánván patricius sem lévén) épen conprehendaltatik contractusokban. Azért hűségteknek kglmesen és serio parancsoljuk, mivel egyebünnet sem várhatja sustentatiójára való commoditását megnevezett hívünk, ne contrariáljon benne, sőt engedje tőlünk salariumában rendeltetett borbeli praebendájából szabados élést hűségtek. Egyébaránt láttatik hűségtek contractusa ellen cselekedni, mert a mi ott levő tisztieink közül a legalacsonabbnak is szabadosnak ítéltetett, fizető mesterünknek annál szabadosabbnak lenni itiljük. Secus nullatenus facturi. Datum in Castro nostro Ebesfalva, die 1. februarii 1665. Michael Apafi mpr.

(Tört. Tár. 1880. évfolyam 416. lap. Eredetije kolozsvári levéltár.)

16.

Szalárdi Supplicatiója.

Ad universos dominos, Dominos inclitos status et Ordines trium Nationum regni Transilvaniae et partium Hungariae, eidem annexarum Johannis *Szalárdi humilima* supplicatio.

Nagyságtoknál s kegyelmeteknél nyilván van Váradnak oltalmazása mellett azon helynek lakosi közül sokak mely igen megromlánk, nevezet szerint Én magam, Nagtok s kglmetek méltatlan és alázatos szegény szolgálja, kinek minden javacskaím a várban lévén s onnan való költözödésemmel a város lakósinak gonosz példát adni nem akarván, a hatalmas nemzetnek csalárdsága miatt mindenemet ott vesztém, többire csak a rajtam valóban szabadítván az ur Isten ő felsége torkokból. — A helynek elveszése előtt pedig a porta contentátitójára is, Én is jóságocskáim quantitása szerint értékecskémnek jó részét vármegyénkkel együtt kiadtam volt 1659-ben, ide beszolgáltatott 26,434 forint és ötven pénzü nagy summában. Mely summáról való quietantia romlott vármegyénknek akkori becsületes vice ispánjánál, nemzetes Boldai Márton uramnál in specie exstál.

Nagtoknak s keglteknek az élő istenért is igen alázatosan könyörögök tekintse istenesen mind ifjuságottól fogva való s mind a váradi obsidio alatt praestált hűséges szolgálatomat, ki nyavalyás lábaimmal sem gondolván s magam privatumomát hátra hagyván, a beszoruláskor is mely szorgalmatoskodással igyekeztem a vár népét otthon marasztani s elsőbben is magam esküvem be s őket is éjjel-nappal eskütvén egy néhány napokon. — Hasonló képpen a deditiora szorulásunkkor minémü fellázadt zürzavaros strepitus között iratám meg utóiban Kállai András papnak ad calamum dictálván a deditioról való conditiokat Balog Máté uram

ő kglme jelenlétében, minekutána a vezér az ötszázezer frt nagy summának elengedésével való elsőszöri kiküldött conditioinkat csak rejcialta volna, megizenvén a vezér, azt kihagynók közüle, mert a bizony soha nem lészen, Maga bizonyásgot tehet ő kglme Istenesen felőle. — Mely ha nem szinte mindenekben teljesen talált volt is ugyan lenni, az akkori szoros spiczczes ügyben, mintegy oroszánok torkában lévén többire interesem et metum, mint affialtathatott a gyarló habzó elme Nagtok s kgltek istenesen meg itilheti. — Mindazáltal elég, hogyha a másik derék, kívánságinkkal való punctumink rejciáltattak volt is a vezértől: lám az uristen vezérléséből ugyan a szegény haza dolgai is nem találattak volt felejtetni mind annyi spiczczes, nyomoruságos állapotban s az ott benn levő zálag török uraknak csak nem egymást érő solicitálások közben is.

Ne hagyjon azért Nagtok és kgltek ily igen megromlott és már meg is nyomorodott szegény alázatos méltatlan szolgáját egy kis jóságocska nélkül, (könyörögvén a mi kglis urunk ő Naga méltóságos személye előtt is alázatos szolgája mellett a végett) a melyből megnyomorodott és eleső állapotomban tengethessem életemnek hátralevő kevés részecskéjét a Nagtok s kgltek istenes kegyes szegény méltatlan alázatos szolgájához mutatandó jóakaratok által.

Melyért az ur Isten ő felsége is egyen-egyen megáldja Nagtokat és kglmeteket s én is mig az ur isten életben megtart Nagtoknak s kglmeteknek alázatosan megszolgálni igyekezem.

N. K. V. V.

A kérvény utolsó lapján a rendek ajánlatának vehető e sorok állanak: »Kglis urunk! mi is alázatosan instalunk Nagodnak, méltoztassék tanács ur hiveivel igazításba venni a dolgot, mivel a nemes ország mikor a 400 kaput defalcaltá, akkor a romlott s pusztult helyekre nézve cselekedte. Universi status et Ordines regni Tranniae et partium Hungariae eidem annexarum.« *Ez azonban kihuzatott s a válasz ez:* Ha valahonnét találkozik jóság, örömet kedveskedünk. 26 maj. ao 1665.

(Eredetije a Teleki levéltárban 1634. sz. a. új rendezés.)

17.

Szalárdi Supplicatioja.

Illustrissime ac Celsissime Princeps Domine Domine mihi semper clementissime!

Nyilván levén kglis uram Nagodnak minden alázatos igaz hiveihez való fejedelmi nagy jó kglis propensioja, én is azok közül legméltatlanabb, mindazáltal ki a szegény hazának közönséges javára és böcsületire való jó igyekezetem mellett estem a nagy romlásba, utolsó fogyatkozásra jutott nyomorult állapotomban, isten ő felsége kglis gondviselése után ugyan csak a Nagod fejedelmi kgliségéhez ragaszkodhatom. Mivel a mely Bogárteleke nevű falucskát tavaly bejövetelemkor az ur kapitány Teleki uram ő kglme által kglsen adott volt Nagod, ugy ha másnak nem adta volna

Nagod, még a város obsidiojakor Tunyogi György uram megkérte volt. Már pedig kglis uram a fizető mesterség után való beneficiumocska s naponként való provisiocska is elkelvén kezemből, utolsó fogyatkozásban nagy szükségben forog nyomorult életem.

Nagodnak azért, mint kglis uramnak az élő istenért is könyörgök igen alázatosan, méltóztassék fejedelmi jó kglis természeti szerént ily méltatlan szegény alázatos szolgájáról (a kinek romlott állapota külső nyomorúsággal is Istennek iteletiből történt, hogy maga dolgai solicitálásában nem járhat-kehet, Nagtok mtszgs udvarát és fejedelmi ajtaját nem járhatja) kglmesen megemlékezni és valahol egy kis jóságocskát kglmesen szakasztni, a mely által hátra levő kevés napjaimban nyomorult életemet háznépestől tengethessem.

Az ur Isten is megáldja kglis uram Nagodat érette. Én is míg az ur isten e nyomorult életben hagy Nagtoknak igaz alázatossággal való hűséggel megszolgálni igyekezem. A Nagod fejedelmi kglmességét alázatos jó reménységgel várván és az ur istennek atyai kglis oltalmába szívből ajánlván Nagtokat.

Illustrissima Celsitudinis vestrae

humilimus ac fidelis clientulus

Johannes Szalárdi mpr.

Hátulsó lapján e válasz: Várákózzék. 28 junii Anni 1665.

(Eredetije a Teleki levéltárban 1635. sz. a. uj rendezés.)

18.

Szalárdi János levele Teleki Mihályhoz.

Szolgálók uram kgdnek, mint uramnak, igen bizodalmas fautoromnak. Szentelje meg az uristen kgd életét és sok időkre terjeszsze az ő dicsőségére s mindnyájunknak örömünkre. Kgd tegnap írt levelét böcsülettel vöttem uram az kgd jámbor jobbágyától: Értettem volt ugyan uram az nemes országnak az iránt való végezését, de még az articulások sem jöven ki s az porták számáról való regestumok sem lévén kezemben, mindkét rendbeli adót Faragó uram percipialván azon kgd szent-péteri jószágiról, a Qietantiakat is megküldöm uram kgdnek. Az napja uram, mikorra azon fl. 5 adónak az vitézlő nép fizetésére, im csak egy hét holnaputánhoz. Az itt való lovag gyalog vitézlő nép fizetését valóban várja, urunkot ő ngat supplicálni akarja. Az articulibusban pedig az vagyon, azon adó somlyai és sebesvári praesidiumoknak fizetessék, tudom ebben commissariusok által való igazításnak kell lenni s azt hiszem el is fog rendelteni, hol mennyi számu lovag és gyalog legyen, mert ugyanis különben senki ratióit is nem tarthatná jól és helyesen, melyről noha az urnak cancellarius uramnak is irni akarok uram. Mindazáltal kgdet is bizodalommal kérem, az alkalmatosság hozása szerint kgd is legyen azon, adassék bizonyos instructio tempeste, míg a fizetéshez kezdenek tudniillik: mindenik helyben külön-külön mennyi lovasnak, gyalognak, hány hétekre, és hány-hány forintjával (noha ennek tudom az szokás szerint

kell lenni) kellessék lenni? tudósítani is uram kgd ne nehezteljen, tudhasam jól kezdeni, úgy hogy valami difficultas ne kezdjen involválódni, addig is míg azon két helyekbeli praesidiumok helyben fognak állapíttatni, az articulus azokra a helyekre mutatván, azomban, ha urunk ő nga molestáltatván az itt való vitézlő néptől, ha valamint ebből az adóból találná ő nga megadatni fizetéseket, nem kezdene-e menni difficultásban? holott talám ugyanezek fognak azokban a helyekben is rendeltetni? Mert uram, a ki pénzt percipial, csak valamely becsületes privatus ember is, tudni való dolog, számadással is tartozik róla, de a mostani articulusban (mint írásban csak obiter láthatom) ugyan szorgalmasan includáltatik és parancsoltatik az nemes országtól az számadás. Kgdnek mint uramnak fautoromnak megszolgálni igyekezem.

Az én dolgomról uram, hogy kgd feledékeny nem volt s ezután sem akar lenni, az uristen áldja meg érette kgdet. Megnyugodtam uram az kgd felöllem való gondviselésében s az uristen áldása és az mi kgmes urunk s asszonyunk kglmességek után, várok is az kgd jó akarátjától. Ajánlván ezek után az ur istennek atyai kgmes oltalmába s gondviselésé alá kgdet szerelmesséivel. Datum Claudiopoli, die 29. 7-bris anno 1665.

Kgdnek mindenkori kész szolgája

Szalárdi János m. p.

P. s. Az egyik arany hiányos talált uram esni s az ember nem adta mindjárt értésemre s azomban Faragó uram lakodalomban találván menni, az czédulákat meg nem vihette, de magam kiviszem és megküldöm kgdnek, az embert nem akarván megkéslelni most az végett.

Czim: Spectabili ac Generoso Domino, Dno Michaeli Teleki de Szeék, illustrissimi ac ceisissimi principis et Domini Domini nostri clementissimi, arcis et praesidii Kővariensis, Capitaneo supremo etc.

Domino fautori mihi singulariter colendissimo.

(Eredeti: Miss. 324.)

19.

Szalárdi János levele Teleki Mihályhoz.

Ajánlom szolgálatomat uram kgdnek mint bizodalmas uramnak fautoromnak.

Idvösséges, szent áldásával áldja és látogassa az ur isten uram kgdet. Az kgd Tusoni jámbor jobbágyának, hogy a czédula nélkül kellett vala elmenni oly akadály miatt, mint kgdnek akkori levelemben megirtam volt, bántam magam is, de azon kis defectust supportalván Faragó uramtól az czédulát rolla mindjárt ki vöttem volt, az melyet im mostan uram elküldöttem kgd kezéhez.

Azon alkalmatossággal, az minémű difficultas felői irtam vala kgdnek az praesidiumoknak való fizetés dolgában, irtam ugyan az urak közöl is némelyeknek, nem tudhatván, kik legyenek a commissariusok, sőt urunknak ő nagyságának is írnom kelle kételem, mert im csak immineal az nap, melyre az vármegyékről kellene azt az öt forintos adót

administralni, azomban már az sebesváriak solicitálják fizetéseket; az itt valók is most oda vadnak Urunk ő Nagát molestálni felőle. Azok pedig még elrendelve nincsenek; kolozsvári praesidiumról pedig az Articulusban csak szó sincsen és így jó ratióval rendesen s ratióbeli difficultas nélkül, mint lehessen az fizetés, míg számok el nem rendeltetik, ordinantia róla nem adatik, kgd uram megitélheti? Éltesse az ur isten kgdet.

Datum Claudiopoli, die 5. octobris anno Domini 1665.

Kgdnek mindenkori kész jó akaró szolgálja

Szalárdi János m. p.

Azomban, ha mégis haladni kell a fizetéseknek, az unalmas vára-
kozás miatt, ki tudja az vitézlő nép mire vetemedhetik.

Az czédula tul belől.

Czím: Spectabili ac Generoso Domino, Dno Michaeli Teleki de Szeék, illustrissimi ac celsissimi principis Transsylvaniae etc. domini domini nostri clementissimi arcis et praesidii Kőváriensis Capitaneo supremo etc. Dom'no et fautori mihi singulariter colendo.

(Eredeti: Miss. 324.)

P. s. (Külön papir szeleten):

Ez levelem megpecsétlése után látám uram urunknak ő ngának az n. vármegyékre iratott egy parancsolatját, mely a vezér embere érkezése után die 28. septembris iratott. Ugy látom az szükségekhez képest meg kellett változni az országnak az iránt való dispositiójának. Melyre képest én is le hagytam levelem megküldését; melyekre legfőbbképpen az sebesváriaknak supplicatiójára adott urunk ő nga méltóságos resolutiójától, melyben az országnak ez iránt rendelt fizetésre igazítottak, indítottam vala. Die 6. octobris anno 1665.

A czédula szövege:

Anno 1665 die 29. septembris pro portiniobus, D. Simonis Péchy in Szentpéter tall. 8, Tusson tall. 4 et Domb tall. 5. Radnoton felvetett tíz forintos és az praesidium számára rendeltetett öt forintos adót, fl. 25, dr. 50 megadtak nemzetes Teleki Mihály uram ő kgme jobbágyi jó pénzü az tíz forintos adót az Articulus szerént.

Filep Faragó m. p.

Közli: KONCZ JÓZSEF.

SZENTGYÖRGYI MONDOLATA.

Szék Farkas, a debreczeni kir. tábla tanácselnöke pár évvel ezelőtt Szentgyörgyi József debreczeni lakostól a *Mondolat* egy igen nevezetes példányát szerezte meg könyvtára számára.

E példány t. i. Dr. Szentgyörgyi Józsefnek, századunk elején Debreczen híres tisztí orvosának példánya volt; tőle örökölte fia, Szentgyörgyi Elek, ki 1833-ban írta be nevét az előlapra; ettől Szentgyörgyi Kálmán s ez utóbbtól Szentgyörgyi József.

Azért nevezetes e példány, mert a 19—46. lapokon, hol az *igazi* Mondolat van lenyomatva, Dr. Szentgyörgyi József saját kezeirásával lapszéli bejegyzések és javítások találhatók benne.

Széll Farkas e példányát az 1896-iki kiállításon kiállította, de az, úgy látszik, ott nem igen tűnt föl senkinek. Heinrich Gusztáv, a Régi Magyar Könyvtár buzgó szerkesztője mégis tudomást szerzett róla s a jelen év nyarán levelet intézett Széll Farkashoz, az érdekes példány kikölcsönzését kérvén tőle, hogy a Mondolat tervbe vett új kiadásánál fölhasználható legyen.

E kérelmet Széll Farkas akkoriban nem teljesíthette, mert a Mondolat e példányát a kisebb nyomtatványokban szerfelett gazdag könyvtárban, a rendes helyéről véletlenségből rossz helyre tették vissza és csak több napi keresgélés után, a mire a tulajdonosnak akkor nem volt ideje, lett volna megtalálható. Így a Mondolat új kiadása Szentgyörgyi példányának figyelembevétele nélkül, látott napvilágot. (Régi M. Könyvtár X.)

Széll Farkas az eltévedt példányt azóta meglelte és kérésemre szíves volt megismertetés végett nekem átadni.

* * *

Tudjuk, hogy Szentgyörgyi József 1809 táján, Benedek Mihály superintendens unszolására, Mondolat czímen egy tréfás pamphletet készített, egy kis szótárral, Barczafalvi Szabó Dávid, Baróti, Folnesics, Pethe és Vandza neologismusaiból, nem azért, hogy kinyomassa, hanem csupán pro foro interno, hogy vele debreczeni barátait mulattassa. A sikerült tréfa Szentgyörgyi baráti körében nagy tetszésre talált, többen lemásolták s e másolatok másolatai útján sokfelé elterjedt az országban, mindenütt tetszést és derűtséget keltve. Egy ilyen másod- vagy harmadrendű másolat eljutott Veszpérmbe is Somogyi Gedeon kezébe, ki azt, ottani barátai és pártfogói biztatására, jegyzetekkel, ajánlással, Vezérszóval, Hireszteléssel, Függelékkel meghövitve és a szótárt kiegészítve, nyomtatásban ki is adta.

Dr. Szentgyörgyi is természetesen megvett egy példányt belőle s az ő Mondolatának többszörös másolása útján néhol eltorzított és több helyen érthetlenné is vált szövegét e példányban sajátkezü lapszéli jegyzeteivel kijavította s az ő eredeti kézírata szövegére visszaigazította.

E visszaigazított példány alapján egész bizonyossággal megállapíthatjuk Szentgyörgyi Mondolatának eredeti szövegét. Ime az alábbiakban közöljük Szentgyörgyi eredeti Mondolatát, csillag alatt hozzáfűggesztvén a veszprémi Mondolatnak nyomtatás vagy másolás okozta eltéréseit.

MONDOLAT
A' MAGYAR NYELV' KIMIVELÉSÉRŐL,
ÉS AZT TÁRGYAZÓ
KÜLÖMBFÉLE SEGÉDEKRŐL.

BÁTORHOGY a' Szájalásnak szabdáiban kevéssé vándorlott légyek;¹ sem Irományaimat az Iramat' példányaiért² kiadni ne merészeljem; mindazonáltal czékázó szemecimmel Magyar Izlelőtudományunknak körét elnézvé, és az abban találandó növények' és ültetvények' sopánul való lenyészését, és élettelen nyöszörgését könnyűs szemekkel látván; — azt is, hogy ezen előttem nem egészen idegen Öletre némi némű behatásom vagyon, magamban érezelvén: kívántam ezen őszinte MONDOLATOT készíteni, mellynek tárgya: a' Magyar Nyelv' Kimivelletésének szükséges, és kerülhetetlen volta. Nehogy pedig valaki állítmányomnak lehattét kétbe vonnya; vagy hogy én ezzel valakinek szemé' eleibe kék gözt akarnék tsinalni, állítsa: a' Segédeket is előfogom számlálni, mellyek a' fel-tett Öletet tárgyazzák. — Te pedig oh Fébósz! ezen alkalommal éles szabású szemedet, és arczulatodnak kemény és való vonásait a' vidámságig enyhítvé; s a' Mondákságnak mosoly szadat elfutotta bugygó tseppjeiből néhányat lihegő ajjkimra bájolván — engedd: hogy beszédem' tiszta és bökkenős hangja, nem valamely hínáros heverőhez, hanem a tsiklandlágyságot nyaló, vadontz lotsmoj tajtéket mammoló tiszta folyam' löllyedékjéhez hasonlítottson!

Három dolgokról czélezok a' fel-tett tárgyhoz képest izzadozni.³

Első tekinti: melly szükséges a' Magyar Nyelvmivelés.

Második: kivégezi annak lehattét.

Harmadik: módjait, és segédeit fejezi.⁴

I. CZIKK.

Mi illeti az Elsőt: Rendkívüles⁵ sajátság volna⁶ nem érezni, és meg nem vallani: mennyi mívelésen kelljen általmenni Magyar Nyelvünknek, míg azt — eggy voltaképpen megmivelt Nyelvnek lehessen nevezni.

Ha magunkhoz ébredvén, a' czammogó Időnek Századin vissza-léptselünk, és kaczagános Szittya Ikreink' évjének reggeletjére pislantunk — kik tsak a háborkozás' édesdühös örömétől ragadtatva, mes-teri gyilkolmányokat tettek; és kiket a' hosszszas táborkozás alatt az utálatos motsok' szurtos borítéka szennyezett: nem meg kell-e' esmernünk, hogy minekutánn' a' Polgár élet finomsággal⁷ vegyes nyájassága izlésünket bájolván, némelly drágaság' fényve elménket luxusra játt-szotta; ha most azoknak Szaturnószii annyi Századot viselte humorodott durvaságára viszzatollyatnánk⁸ — leagyolva dühennék alá, és szemec-

¹ legyek. ² példájaiért. ³ Az Izzadozni szó hiányzik. ⁴ fedezi. ⁵ Rendkívül és. ⁶ volna. ⁷ finomságok. ⁸ viszzavonatnánk.

ink nehéz héjjak' alatt beesvén tsont fejünk' udvába: a' gyengeség' pihenét nyögnénk, és ollyá lennénk, mintha a' büvölés' Tudáskaszonyai éjjeleznének.

Ha azért a' Polgáritás kellemjeit annyira érezzük, mintha Elyzion' virámyán bitzegnénk: mi nagy enmenség volna ennek kecsseit Utóinktól irigyleni! — Melly szoronggyásban álljon pedig a' Nyelv' mivelése a' Nem' Polgáritásával: következik, hogy

II. CZIKK.

Beszédem' Második Részében nyilvánítsam. Ha Nemünk Történeteinek Évkönyvein állathatunk, és ötet a' szabadban, az alkok¹ boszszútételinek kitéve, szegénységben, és az előidőnek miveletlenségében szemügyveljük: látjuk, hogy a' rideg és sivatag Hajlag alol kitzombolt Ikreinknek, mint jószágok, és eszközeik — úgy képeik is melly kevesek, allangósok² sopárok és egygyünyiek voltak;³ és mint vagonjok szaporodott, úgy gondolmányaik is, és azokat fejező szavaik inkább inkább sokasodtak, terjedtek, és szaporodtak. — Magasztalódjon⁴ azért Hollósi Mátyás Király, a' Nagy! ki nem tsak birtokainak határozatát terjesztette: hanem a' Béke' csendjének kedvező⁵ szürkülettye után — midőn a' korán egy édes Hajnal pólyáit bontván, a' komoj setét' felhőt szét-üzni,⁶ és a' bontzott humorványok' között a' kellemes vimállyt fejteni kezdé — a' Tudományok' villám fátylóját is Nemünkbe felszurá!

De — mit én tsak magokról a' Régiekről? Nem sokkal hatóbb-e' állittományomnak alapittására miveletlen Elődjaink' állapotját, és nyelvét vimállyba jött Idők' ketseivel öszvehasanlítani! Egy érzékellen résztelenség fagyaszt-meg testünkben minden Isepp vért, és Lelkünk barna gyászban szomorog képzelésére:⁷ mint jöttek által a' temérdek⁸ halmokban meredező vad havasokon: mint fáraddal gyűjtögették a' vadonnak forgáts-szeprét, 's a' komoj fenyesek' zúzó ágait a' sziklák' görtsös marjain — a' didergő éjjezel' hidegjenek enyhítésére, rongyos köntöseiknek czondrái alig fedvén póreségeket! Mint óltották⁹ szomjokat néhány vénhült fa' alatt a' folyamnak lotsából: mint tükrözte üstökös képeket a' tő' hínáros színe! Mint mentek minden győzhető hadi erköltsök mellett, a' körülök pezsgő áskálódó kémfellegek között, a' Fődirákságnak, és Tudákosságnak esmérrelensége miatt nyakra s' főre veszedelemre; mint veszték folyárokba a' Vizépitések' nemtudása miatt — szóval: tsuda, hogy anyyi búval nyomozva, nem lettek tellyességgel más idegen Nemek' tiporványi!

Vagyon elemben okunk magunknak örvideni, és mostani állapotunkban szerelmeseknek lenni, ha a' mai Budai és Pesti Városnak, s' Hazánk' más Főhelyeinek magassan felkapó Palotáira tekintünk: mellyek izes bőkezűséggel kipipesítetttek; mellyeknek kapuszabású ajtai, és ablaki felett redősrántzos leplegek puffadoznak — falai hal-

¹ álnok. — Alk a Mondolat szótára szerint: e l e m e n t u m.

² allangó ³ voltak. ⁴ Magasztalódna. ⁵ E szó hiányzik. ⁶ szét-üzvén.

⁷ képzelődésében. ⁸ temérdek. ⁹ oltották.

latlan érdemi festésekkel büszménykednek; szóval mellyekben a' Napkeleti, és Arabesk-iz a' Nyúgotival a' legnagyobb kellemmel van öszvezagyalva. Ha belépünk azon Angolly' inyre¹ szabott kies kertekbe, mellyeken keresztül kőválygó csatornák felett a' vizifák boltot borúlnak; ha elnézzük, mint mulatoznak ezekben enyelgéssel a' sűrű erdődzet nyillámjai között édes Bájnéink; mint üvöltöz puha testeken nyúlámló slegjek; mint haboznak susogva nyakaikon csomóba omlott selyem sáljaik;² melly édesden heveredett nyulámba dülnek a' kőszál' alá dült árnyék' bosszujára, a' napos pamlag' zöldellő zsámolyán; — és mint meg annyi Nimlányok pihje szárnyakon repülvén a' bőv' üregébe, és öröm-élet' özönével hujjávalósítottván, gyengéded hiusággal miképp' huppáltatják a' Napnak kívántsí sugárit pongyola mellyeknek dörömbölt fedezetén!

De, hogy forda nélkül szóljak — tekintsük akár a' komoj és³ erkölcsös Tudományokat; akár a' csinos, és kápráztató foglalású műveket, ha őszinték akarunk lenni, meg kell vallanuuk: hogy ezeknek eddig lett kimivelése nyilvánosan alapítja állittományomnak lehetőségét. Halgatok a' villon fellyül léllő⁴ fő Valórol, és az ájtatosságot tárgyazó Iramatokról: mivel Tudományunknak és Nyelvünknek ezen része (Eldődjeink' kegyének⁵ dütsőségére⁶ mondódjon!) több évektől fogva legnagyobb szorgalommal mivelődött. Téreik az Okértekségre. — Ennek tárgyai nem tsak az égen függő, és karingoló ragyogó Gömbök hanem minden Önnözetek, Valólatok, Jelenletek, és Tünletek is, mellyek a' Végtelenletnek teréjén léttenek,⁷ — ezeknek állasztó részeikkel, miséglő okaikkal, módi vagyonságaikkal, önnözeti természetekkel és létevényeikkel együtt; mellyeket az oklőtehetség azon Valólatoktól, mellyeknek jelenléte érző szertetemünket megilleti, hozzálmányainkkal együtt különöl. — Ide tartozik a' Természetedmény is, az Ásványokkal, Zótékkal és Érzényekkel együtt; ehez igen nagy kötöléke van a' Titkátsoktól nagyra vitt Testvegyértékségnek:⁸ mellyek a' Lakáladolomnak boldogságára befolyó más kamatjait elhalgatván; tsak azok is, mellyeket Szerácsaink a' Szeredekben használnak, elég tanúmányúl szolgálhatnak.

A' tsapatudákságnak, külketudákságnak, és mosztonytudákságnak tömkelegeibe mélyebben belé nem czombolván nézzen meg valaki tsak egy Játtábort, és bámulással fogja tapasztalni: miként egy Tábornok' vezedezése⁹ alatt, egy egész Tömörben¹⁰ Hemzserdébe, vagy Csoportdába — többet mint nyöltz¹¹ vagy kilentz-száz lódarabokat a' rajtok lévő Lovanczok, kik pedig többnyire tsak Hadrontzok: egy parancsszóra iobbra balra, külömbféle hosszátákra, négyegletekre, és tömpögletekre hőlököltenek. Mit szóljak az egész Várdának¹² a' szurdantsokkal, tsögyilkokkal, és kivált jelségessen a' Rontsárdal való gyakorlattyáról? — Igy az egész Érzedménynek, Nyelvemségnek, Nyutszamságnak — szóval: az egész Tetsziczének teréjjeiről felhordott okalapokkal is elő-

¹ inyre. ² sáljaik. ³ es. ⁴ ülő. ⁵ kegyeszek. ⁶ dütsőségére. ⁷ léttenek. ⁸ Testmagértékségnek. ⁹ vezedezése. ¹⁰ E szó után következik: hemzserégvén vagy. ¹¹ nyöltz. ¹² Várdának.

jöhetnek, ha magannak Lelkiesméretet nem tsindlnék,¹ Olvasóimat hosszalmonnal túrmészekké tenni.² — Erről tehát tsak egy vágtsót is³ nem említvén többé, vezetem személyeket a' Művelőelmekre; a' Teremtőtárházokba, a' Tántzodalmakra: holott kellemmel tellyes Hölgyeink majd aprósdit, majd magongót, majd vigallitát ugrántsolnak; a' Látodalomba,⁴ hol zengemény vagy muzsikköszöngösi⁵ tsiklándja füleinket; vagy a' Szomorótza⁶ leverettetésén esett lelkünkét álmozza. — És ezekből a' következővénynek folyamatását magokra az Olvasókra bizván: átlahadok

III. CZIKK.

Mondolatomnak Harmadik és utolsó Czikkjére. Hogy pedig onnan eredjek, a' mi ezen egész Értekségnek alapja — érezvén, mennyi hibázik Nyelvmivélésünk⁷ kiegészítésére: igyekezem elsöben is azon gáncsot felvilágosítani, melyet a' Deák Nyelvhez való ragaszkodás, némelly Nyelvémeseknek fejekben terjesztettel. Én ugyan nem kívánom magamat valamelly éles vérű, de a' mellett tsak felületes értékségű Bajtársal az ellihellésig öszvekiüzdeni:⁸ arról mindazáltal jótállok, és állittományom' sikerébe fejemet kötöm fel, hogy ezennel igaza nem lévén, ha még olly nagy Úgyész volna is e' perben, tsak ugyan ő fogná a' rövidebbel vonni. Igaz ugyan az, hogy mint a' móhón kapó, úgy a' késedetmesen irtózó — eggyaránt röviden jönnék: de mind ezek mellett is nem egyébb Oskolai rókáskodásnál,⁹ a' Latányelv' bilintseit annyira nem kívánni kivetkezni. — Minek nekünk az idegen hangozatú Secretarius, Negotiator, Chemicus, Apotheca, Notarius, Guillotin 's a' t ? mikor ajjkin' mozdulattyaival eggyezőbb hangú Titoknok, Alkúnok,¹⁰ Titkács, Szered, Tábirász, Nyaktiló 's több hasonló helyes szóval élhetünk? ¹¹

Ugyan azért, hogy Tárgyamhoz jobban közelüljek: legelső, 's legfőbb eszköze lenne Nyelvünk' kimivélésének, ha mennél elébb egy tökéletes Szótár készitődne. Férjsiak nem ditsvágytól, hanem Hazaszere-tettől hevitve, Tudománnyal ékesítve, elbitéletektől menekedve: mint megannyi Tudományos Képmutatók, egész Nemünktől Tellyedelmet yerve — Köröntzék által közönölhetnék egymással Jegyzeteiket; és a' szóknak többségeket által javallottabb Fejezéseket rendbeszedvén időnként erevithetnék.¹² — Ugyan ezen szempontból az előidőbeli Iramatokat, még az azokban találandó elavultabb,¹³ és pessedező félben lévő Szolekismószokat¹⁴ is, mint is Hazánknak külömbféle tájain gyakorlatban lévő Szóllatokat — ujjabb reszelő alá kellene venni. Ez melly adakozó kútfő lenne: megtetzszik a' Németek' példájából, kicznél az Osztrákok,¹⁵ Bajorok, Poroszok, és többek — mennyire külömbféle szájmódokkal birnak? még is azon egy tudós Nyelvet irnak, és olvasnak.

¹ Ez után következnek: vagy. ² nem tenném. ³ E szó hiányzik. ⁴ Lakodalomba. ⁵ muzsikköszöngösi. ⁶ Szomoróza. ⁷ Nyelvmivélésünk. ⁸ öszvekiüzdelni. ⁹ Oskolairókáskodásnál. ¹⁰ Alkúnok. ¹¹ Nincs kérdőjel. ¹² eretzitethetnék. ¹³ elavultabb. ¹⁴ Szolekesmó-szókat. ¹⁵ Osztrákok.

Ezenkívül a legelső Tanódától fogva, minden Tanodalmakban, Társadalmakban, sőt a Mindenmennyedelemben is, az Abdától fogva minden Kézkönyveket Anyanyelvünkön kellene kikészíteni: Hazánknak Költőit és a Népet felvilágosító szelided érzeményekre gerjesztelő Románok', és más szívképző Repülőrások' Szerzőit — jutalomtétélekkel, vagy valamely tisztesség' dandárjának Érdemjelével, s' Czímjével¹ kellene gedélni hogy Nyelvünk' ékes szóllásának tsergedezni kezdő tsermellyit elmés miveiknek² árjával Dunánk³ méltósággal duzzadozó nagyságára nevelni törekedjenek. — Mellynek hogy Utóink' örvendezhessenek: kívánom ezen Iramatomnak minél több példamánnyai Hazafitársaink' kezekbe hatván — nemes Magyar Vérjeket⁴ az enyimhez hasonló lán-golatba lobbanthassák. Mondoltam. V a g y — Z u n g o t t a m.⁵

Közli: SZILY KÁLMÁN.

JÁSZAI PÁL IRODALMI HAGYATÉKÁBÓL.

Különféle levelek.

Második közlemény.

22. Jászay Pál levele Szemere Bertalanhoz.

Édes Bertim!

»A kapcsolt országok törvényhatóságaihoz szóló királyi leiratok mellékleteit elvégre elkészíttethetvén, a leiratokat aláírásod végett itt küldöm; méltóztassál azokat tüstént aláírni és visszaküldeni, hogy a czimzeteket felirathassam, megpecsételhessem és sürgöny által Hrabovszkyhoz még ma elküldhessem. Nem tudom nem jobbnak látná-e futár által küldeni? ha igen, rendelj valamely biztos embert, kinek átadhassam.

Pest, junius 4-kén 1848.

tisztelő barátod
Jászay Pál s. k.«

»A tárcza kulcsát szinte levélben kérem visszaküldeni, csupán saját kezemhez. A Zágráb Vmgyéhez szóló leirat mellékletét most másolatotom.

A Copiák alá nevem is irandó lenne, miután az eredeti alatt ott van.

Egy másolatot kérek mindenikből, t. i. parancs és paritionale.

Kettő mellett nincs Copia.

Hrabovszky adjutansa itt van, a Fortunánál szállva. Gőzhajó holnapután reggel megy, akkor is elég idő. Ha holnap megy, annál jobb.«

23. Jászay egy jelentése a ministerekhez. (Egész íven)

»Az erdélyi kormányzónak f. hó 23-kán 1854 sz. a kelt tudósítását, melly mellett a moldvai ügyvivőségnek az orosz tábor mozgalmairól szóló

¹ Czimerjével. ² miveinknek. ³ pennánk' ⁴ Verseket. ⁵ A vagy — Zungottam sima sedéssel.

jelentését felküldi, minister uraknak a miniszerelnök úr meghagyásából azon kéreessel van szerencsém átküldeni: méltóztassanak kellő tudomás után a miniszerelnökséghez ismét visszajuttatni. Pest, június 29-n. 1848.

Jászay Pál s. k.
minist. eln. titokk.«

Külzetén: »Érkezett 29 Iu. 1848. Láta és Deák Ferencz miniszerúrnak küldötte Mészáros s. k. Láta Deák s. k. Láta Sz. Bert s. k. (Czeruzával irva). Láta Klauzál s. k. Láta Széchenyi s. k. Láta Eötvös s. k. Láta Kossuth s. k.«

24. *Egy levél 49-ből minden név és megszólítás nélkül.*

»Véve ezen sorokat induljon ön *Debrecenbe* dolgait végezni az *Rendeltetik* önnek. Isten önnel. N. N. 20/V. 1849.«

Kivülről: »Jászay Pálnak p. Tálja-Szántón.« (fekete pecsét) mely egy virágot mutat, s úgy látszik, női irás.

25. *Károlyi István pesti könyvnyomdász bizonyítványa.*

»Alól írott ezennel bizonyítom, hogy a Magyar Királyi Udvari Cancelláriánál szolgált Titoknok Jászay Pál Úr, a mult 1848-ki Sz. György naptól folyó 1849 évi Augusztus közepéig állandóan az Urak utcájában fekvő Pesti házamban lakott, s f. é. május 9-től Junius elejéig kivéve, midőn említett házam Budáról történt ágyuzás következtében leégvén, az említett Úr szülőihez Abaujvármegyébe utazott, folytonosan itt Pesten tartózkodott. Többszöri magánbeszélgetéseinknél fogva említett Urról tiszta lelkiismerettel állíthatom, hogy a törvényes rendnek, csendnek, és a felséges Uralkodó Háznak mindenkor buzgó tisztelője volt, a forradalmi eszméktől s a forradalmi párttal való egyetértéstől pedig állandóan óvakodott. Költ Pesten, 1849. eszt. Deczemb. 8-kán.

Károlyi István s. k.
pesti polgár és könyvnyomdátó (p. h.)«

26. *Toldy Ferencz levele Jászay Pálhoz.*

Pest, febr. 12. 1851.

»Édes jó barátom!

»Rendelést tettem, hogy Muzeumunk mielőbb megküldessék neked. És aztán, édes barátom, hadd örüljek mielőbb közléseidnek. Akár miből állnak azok, csak kedvesek lesznek. Ha munkád folytatása tartóztatna nagyobb czikkek készítésétől, adj kérlek érdekes apróságokat, Archivalische Nebenarbeiten, milyen Tóled bármikor font számra telik. Ha nem vagyunk is azon állapotban, hogy tiszteletdíjt ajánlhassunk, de megköszöni a — haza, ha munkásságodat minél folytonosban tapasztalja.

S ne neheztelj, ha azon kedves ígéretedre emlékeztetek, mely által Eszterházy-Miklós-féle közlésekkel biztattál. Háladatosán használok majd.

Minden küldeményt postán kérek, de recepisse mellett! Tedd, hogy mielőbb meghálálhassam jószágodat.

Ha munkádból kiszakaszthatnál valami szép epizódot! — az neki nem ártana. Péld. Verb.

A magyarok istene tartson épségben és jó kedvben, mert a hazának ily fejekre és kezekre most nagyobb szüksége van, mint valaha!

És így — szellemi hova hamarabbi vizontlátás reményében, kezedet szorítja, már előre is megköszönve a veendőket,

hű barátod

Toldy s. k.«

27. Kazinczy Gábor levele Jászay Pálhoz.

»Tisztelt Barátom!

»Ismét megkereslek, ismét kérelemmel.

»A lapokból láthatád, hogy a jövő évre egy történeti zsebkönyvet akarnék compingálni; tervében *egyesíteni* akarva azt, mit Hormayr és Raumer teve. E téren Nélküled nem lehet mozdulni. Kérlek tehát, ne vond meg becses segédkezéset. Könyvárosom 25 pfttal honorál egy nyomt. ívet; egy-egy cikk 6 sőt 8 ívig is terjeszkedhetik. Actákat is adok, de magyarázatokkal, s az ekként adottakat (az Acták szövegét is) honorálom.

Hogy a mostani eljárás mellett el ne késsünk, ohajtanám előre tudni, *hány* ívnyi dolgozatot és *mikor* reménylhetek Tőled.

Továbbá: egy könyváros újra akarja nyomtatni az egész Katonát. Én ohajtanám, hogy az új kiadás felügyeletét, s a hol szükséges, igazítását s még pedig Neved alatt, Te tedd. Értesíts, vállalkozol-e erre s mily föltételek alatt.

Általában, ohajtanám tudni, mit akarnál kiadni, bár saját dolgozatod (Acták) etc. lenne az. Reményelem, hogy ládát (sic!) tudnék neki csinálni, s méltányos föltételek alatt.

Mindhárom cikkemre ne feledj, s haladék nélkül, felelni. Válaszod, reményelem, új öröm lesz nekem.

Lakásom: Bálvány utcza, gróf Forray-ház, 2-dik emelet.

Öllelek tisztelettel s barátsággal

Kazinczy s. k.«

Czim: »Tek. Jászay Pál úrnak Szántón.« S felül a Jászay írása: érkezett »márcz. 13. 1852« s »válaszoltam márcz. 22-kén.«

28. Bónis Sámuelné levele Jászay Sámuelhez.

(»Vettem deczemb. 29-kén, válasz decz. 29-én.«.)

Tét, 25. Deczemb. 1852.

»Tisztelt barátom!

»Kötelességemnek tartom Kegyedet tudósítani szeretett Pálunk hogyléte felől; ezelőtt épen egy héttel ide jött, az orvos, én és testvérei kérése ellenére, mert mint mondá, itt reménylette meglelni jobbanléte

óráját; és ó fájdalom, igen félek, a sors talán oly jobbulás vagyis pihe-
nést találtat véle, a melyből késő lesz a felébredés nagy napja. — Ide
érve pár napig velem is elhitette, hogy egészsége javulni kezd, de tegnap-
előttül olta szemlátomást gyengül és rosszabbul van, úgy hogy kevés
napokat lehet szabni becses életének. —

Egyedüli vágya Kegyedet még láthatni, s ittléte olta beszélgetésünk
kedves tárgya csak Kegyed, nincsen más neve, csak »az én kedves jó
bátyám,« »az én jó Samum,« s utána »de szeretném ötet látni még;«
ezek után vettem azon bátorságot, Kegyedet mint régi jó barátomat
soraim által felkeresni, s kérni a szenvedő nevébe ezen nagy áldozat
tételre, hogy e levelet véve, ide lejönni szives lenne; tudom nehéz álla-
sát, fel tudom fogni hivatalát, a mely által annyira elfoglalva van, de
jól ösmérem a világon a legszeretőbb testvéri szívét is, meg vagyok
győződve, hogy szeretett kedves testvére ez utolsó vágyát ha csak lehet
teljesíti; mert az elmulasztást ott visszapótolni lehet, de itt többé nem,
s jó szívének az egész életen egy begyógyulhatatlan seb lenne, ha búcsú-
csókját nem vehetné testvéreinek.

Nem annyira gyenge még, hogy attól félhetnénk, életbe nem éri,
mert három nap alatt itt lehet Kegyed Bécsből elindulása után. Mis-
kolczról ha gyors lovakat nem kaphatna, Tóni testvérem Újfaluba az
ongai temetőtől csak egy sétálásra lakik, s szerencsésnek fogja magát
tartani lovait által adni s önnét egy nap alatt itt lehet Kegyed.

Eddig a halált nem emlegette, sőt nevette, ha én aggodalommal
tekintettem reá; de most kezd róla komolyan gondolkozni, s tudom az
is nyugtalanítja, hogy Kegyeddal, mint mondja, nem végzé el igen fontos
dolgait.

Tegnap előhoztam, nem írta-e ő Kegyednek, s nem kérné-e meg
a lejuvetelre, felelete ez vala »még nem vagyok annyira a sír szélén
talán, és neki szegény kedves jó bátyámnak most lejönni igen fáradságos
is lenne, bár ha boldoggá tenne látása.«

Bocsásson meg e sorok irásáért, s mindenért a mit ez életbe
Kegyed ellen vétettem, és igen kérem, legyen oly szives s tudósítson
tüstént, hogy lejuvetelég is az öröme elkészíthessem szegény kedves
Pálunkat.

Ha napját tudhatnám, eleibe küldenék Rakamazra Kegyednek.

Az Isten áldása kövesse Kegyedet egész éltébe, szivéből ohajtja
tisztelő barátnéja

Bonis Sámuelné s. k.

Kállóba kérném alásan becses sorait küldeni.«

29. Toldy Ferencz levele Jászay Sámuelhez.

(Vettem: ápril 22-kén. Válasz: máj. 9-kén.)

»Tekintetes Úr!

»Hiában törekedtem a J. munkáinak kiadót találnom. Küldöm
tehát az Emich nyomdája ártervét a papirosmintával együtt, s vissza
egyszersmind a Sollinger féle ártervet is a végre, hogy Kd. a kettőt

összevethesse. Az árbeli különbség oly csekély, hogy Pest vagy Bécs mellett csak egy ügyes corrector léte v. nem léte határozhat. Itt van akárhány: van-e fenny, nem tudom, mert minden egykori bécsi ismerősem onnan kipusztultak.

A kiadás módjára nézve véleményem ez: adnók egyelőre csak a *Históriát* az apró irások nélkül, adjuk hat ives füzetekben, előfizetésre. Nyomasson Kd. az első füzetből 1500 példányt, s jelenjék ez meg egy időben az előfizetési hirdetéssel és ivekkel, s küldjük szét ez ivekkel együtt. Egy sereg péld. így talán odavész, de a többi annál több előfizetőt hoz; egyébiránt az előfizetési iveknek egy hónap mulva beküldetni kellvén, meg lehet aztán a többi füzetek példányszámát határozni. A *historia* maga mintegy 20—22 ivet ad, s így 4. füzetet, mely hol 5, hol 6 ivből állana. Az elveszendő példányok utáni kár már azért sem nagy, mert ha 1000 helyett 1500 nyomatnék is, s ez 500 mind hiába volna, a veszteség 33 frt 20 kr: ellenben mennyivel nagyobb hatású lesz sokakra, ha mindjárt megkapják az első füzetet, s ebből mind a munka minemőségét látják, mind azt hogy nyomatása valósággal folyamatban van.

Ha aztán jól menne a dolog, lehetne apró munkáit egy külön kötetben megkísérteni.

Bárminemű hozzájárulásomat e vállalathoz igénybe tetszik venni, szívesen szolgálok. Nekem Pali igen kedves barátom volt.

A kéziratokkal nem volt szerencsém. Gróf Teleki kijelentette, hogy ily summát az Acad. nem képes sem adni, sem lekötöni.

Magamat Kdnek szíves indulataiba ajánlván, igaz tiszt. s rokonérzettel vagyok

Kdnek

Pest, ápr. 20. 1854.

alázatos szolgálja
Toldy Ferencz s. k.

U. i. Az előfiz. árt később határozhatjuk meg, majd midőn egy iv szedve lesz, s a munka kiterjedését biztosabban határozhatni meg. Correctura fejében 1 f. 5, 1 f. 12 lesz számítandó ivétől.«

30. Jászay Sámuel levele Toldy Ferenczhez. (Conceptus).

»Tekintetes Úr!

»Miután néhai Pál testvérem hátrahagyott munkája kiadóra nem talál; némi aggodalmam van, hogy az nem számolhat azon belső becsre és kelendőségre, melyet eddig reményltem. E mellett, enmagam körülményei közelebb kellemetlen változás alá jöttek. — Nemes lelkű grófomat, s mondhatom barátomat, halál által vesztettem; nővéreim egyike tűz által károsodott; s ez most némi segedelmemet nem nélkülözheti. — Mind két eset nyomasztólág hat különben is szük erszényemre.

Azonban ha Kegyed, a munka tartalmát ismervén, annak, mint Competens bíró, annyi előfizetőt reménylhet, hogy a kiadásból, aránylag nagyobb kártól nem igen tarthatni; úgy én kisebb áldozatra kész vagyok most is, habár a kiadás minden költsége nem térülne is meg egészen.

E nyilatkozatom szíves méltánylása után, méltóztassék Kegyed saját nézetei szerint intézkedni; — s ahhoz képest a munka megjelenését folyamatba tenni.

Talán az előfizetési hirdetéssel szétküldendő első füzettel, lehetne 5 ivre szorítkozni. Így nyomatása körülbelül 150 frtba jöhetne. — És talán Emich úr, egyelőre, ezen öszveg előlegezésével megelégedhetnék.

Én e hó vége felé személyesen szándékozom Kegyednél tiszteletet tenni. — A pénzt vagy akkor átadhatom, vagy ha kívántatik, addig is minden órán leküldhetem.

Minden esetre engedje Kegyed, hogy a vállalathoz, ha az a literatúrának némi nyereséget adhat, e tekintetből, ne csak Kegyed igen becses hozzájárulását, de a kivitel egész intézését kérhessem. — Én ily dolgokhoz nem értek. De e mellett terhes hivatalom, minden időmet igénybe veszi. — A vállalatba, csak Kegyed iránt viseltető mély tiszteletem, és feltétlen bizodalمام jeleül vagyok hajlandó bocsátkozni. — E nélkül, az ügyis csak töredék munkát, inkább tenném a többi kéziratokhoz, sorsát átadva a bizonytalan jövőnek.

A kéziratokat méltóztassék Kegyed Kapczy Tamás barátomnak vissza adatni, kit azok átvételére, azért kérek meg, mert magam, közelebb Pesten csak átutazni szándékozván, ott igen rövid ideig maradhatok.

Magamat nagybecsű kedvezéseibe ajánlva, változhatlan tisztelettel vagyok

Kegyednek

Bécs, 1854. május 9-kén.

alázatos szolgája «

(aláírás nincs.)

31. Kazinczy Gábor levele Jászay Sámuelhez.

(Vettem 1863 évi febr. 10-kén.)

»Tekintetes Úr!

»A mi közös barátunk, Szabó Samu feledékenységből csak a mult hónapban juttatá kezemhez Önnek szept. 3-d. hozzá intézett, de tulajdonkép nekem szóló levelét. Kötelességemnek tartom azt megválaszolni, bármennyire távol álljanak is egymástól nézeteink. De miután engem e téren csupán az *ügy* érdeke foglal el, nyíltan szólok, még a megrovás merényletével is.

Azt írja Kegyed:

»Miután az olcsó eladás testvére emlékéért sértené, s a *méltó árt* az Academia vagy Muzeum meg nem adná; maradjon magány kezek közt, vagy talán idővel adassék által belbecse s értéke *meghatározása nélkül (tehát ingyen)* kevésbé jelentékeny intézetnek, péld. a patakinak.«

»A volt tulajdonos nővéreinek szigorú körülményei is becsarányos árt követelvé, ha *az* meg nem fizettetnék, inkább maradjon meg« stb.

És miután az Ön által megállapított ár csakugyan nem fizettetik meg (és pedig a nevezett intézetek *koldus* viszonyai miatt), Ön inkább hajlandó a testvéreknek kisebb osztlékáról *teljesen* letenni, sőt az egész

gyűjteményt *ingyen* hagyományozni — a nemzet két *fő* intézetének mellőzésével — más valahová, tehát mindenestre oly helyre, mely *kevésbé* lesz érdemes az én elhúnyt barátom örököse lenni, s mely a közismeret és használat azon mértékével, mint ama két intézet, semmi esetre nem birand.

Legyen Önnek akarata szerént! s hihető, hogy úgy is lesz. 3000 sőt több forintot *másolatokért* nem képzelem, hogy más adhatna, mint a mely dúsgazdag embert az elhúnyt iránti *kegyelet* indítna ezen áldozatra. Tudjuk pedig, hogy édes hazánkban legalább is oly ritkák a kegyelet *tárgyai*, mint az áldozat *képessége* az áldozókész embereinknél.

Szabadjon megjegyeznem, hogy a nagy jutalom iránt határozatot hozván az Academia: azt megváltoztatni bizonyosan nem fogja.

Nem alkalmatlankodtam volna Önnek e sorokkal többé, ha nem zaklatna a kötelesség érzete, megtenni a lehető, a mit a Jászay nevének érdeke megkíván azoktól, kik, mint én, teljes szívvel csüggték míg élt az érdemes férfiún. S azért még egy indítványt, illetőleg javaslatot:

Az Academia évenként egy-két kötet Monumentákat közöl, s *ívenként 10 fttal* honorálja. Anyag, a lehetőséghez képest, bőségesen van ugyan: de én azt hiszem, hogy a Jászay neve nem pendült még el annyira, hogy tekintetbe ne vétessék.

Arra ajánlkozom tehát Önnek, hogy a mint az Academia pénzviszonyai engedik, egy-egy kötetet, rendszerezve, jegyzetekkel ellátva, sajtó alá készíték, természetesen *ingyen*, az érte járulandó honorariumból csakis a másolás költségei fogván födöztetni.

A kijöendő kötetek czimlapján a Jászay neve álland.

Ezzel leróttam, beteg, nyomorgó emberbarátom iránti pietásom parancsolta tartozásomat. Ön alkalmatlan embernek találhat, de önzőnek ugyan nem.

Fogadja, kérem, szives tiszteletem bizonyításait, — Bánfalva, febr. 5 d. 1863.

A Tekint. úr

alázatos szolgálja
Kazinczy Gábor s. k.

Utolsó postám: Putnok.«

32. Kazinczy Gábor levele Jászay Sámuelhez.

(Vettem febr. 22-kén 1863.)

»Tekintetes úr.

»Ars longa, vita brevis,« úgy tanultuk diák korunkban, s tanuljuk fájo tapasztalással, naponként inkább. Sietni kell, mielőtt az *estve* megérkeznék. Szabadjon tehát Önt rögtön értesítenem, hogy barátságos érzésekkel teljes sorait vettem.

A mi az Academiai honorariumot illeti, arról nem lehet szó. Én ingyen bajlódom Gr. Dessewffy Józsefnek (egy négylovas szekeren hozott) irományaival, mik 8 évig *heverték* Döbrenteynél; s teszem szivesen, mert az ily »hálátlan,« azaz sem hírnevet sem *nummulusokat* nem hozó,

eljárás nehezen találja meg emberét, pedig a mi szegény hazánk szellemi érdekei is *sietésre* nógatnak :

»Teremt-e Isten több magyart
Ha mi is elfogyánk?»

kérdé látszatos kevélységgel a költő; nem mintha valami Isten-csodájává akarna *minket* emelni, hanem, mert a jövőt, *reánk nézve* főleg, saisi fátyol fűdi.

Egy szóval: a kötetek *ívszáma* utalni fogja az örökösöket, *mit* nyugtatványozzanak az Academiai pénztárnál, mely azonnal fizet, a mint a kötet a sajtó alól kikerül. A többi az én gondom s az én — szívesen felajánlt bajlódásom.

A mi a kéziratokat s rendezésöket nézi: Ön jól vette észre, hogy ilyes elenchus után még csak orientálni sem lehet magunkat. Megkísérlem, magamat röviden kifejezni; Bizonyos gruppirozás, vagy irányeszmék átvitele nélkül az ily chaoticus csomó rendezése, s annál inkább közlése, lehetetlen. Az *anyag* föltételezi, *mit* és *mily* *alakban* akarjunk. A chronologiai sorozás haszontalan (szeréntem), s legfőlebb *regesták* csinálására alkalmazható; mert, hogy *használható* legyen, minden darabnak újólagos jegyzékbe hozatalát kívánná. Ellenben a tárgyak szerénti osztályozás emeli nemcsak a közlésnek súlyát, hanem *kész utalást* nyújt a tanulmány emberének. Példát csinálók a Jászay-féle elenchusból, sejtelmeim után inkább, mert rég láttam magát a gyűjteményt.

Úgy látszik, hogy szegény barátom három osztály számára gyűjtött:

I. Codex Diplom. Hung. Ide tartoznék No. XX—XXVII.

II. Publico-politicaí etc. acták a XVII. század történelméhez 1600—45-ig. I—VI., IX—XIV.

III. Országgyűlési acták, 1535—1630-ig; VII., VIII., XV—VIII.

A többi, mint kiegészítés, pótlék etc. körülbelől befér e kalapok alá.

E nyers vázolat elég arra, hogy némi fonal nyomán próbáljuk sorozni az egészet; de e sorozás még nem gruppirozás, annál kevésbé totalis valami. Péld. 1600 és 45 közt három külön szakasza van történelmünknek, embereiben, irányában eltérő; az egyiket képviselné a mozgalom kezdete, a capite Bocskay, a másikat Bethlen, 3. végre Rákóczy György az. 1. De *mily irányban* gyűjtött főleg Pál barátom, azt ki tudná »látatlanban« meghatározni? Mi van (netalán) *közölve* az általa is másolt actákból (miknek másodízben kiadása comprommittálná a kiadót, az academiai pénztár s a kritika irányában)? Történelmünknek *mely parthiáji* azok, miket e közlemény felderít? etc. etc. Továbbá:

2. Az országgyűlési acták gyűjteménye eléggé complet-e arra nézve, hogy azoknak »*mint ilyeknek*« egy külön rovatbani kiadatása javasoltat-hassék az Academianak? vagy csupán oly *kiszemelvények*, miket Jászay saját tanulmányozása czéljából, mint *annak* megfelelőket gyűjtögete? etc.

3. A Codex Diplom. *mily irányban* gyűjtetett? Van-e egy-egy rovat alá sorozható annyi anyag, hogy az *úgy* tétessék közre? Az Árpád-kori

okmányok, 1301-ig (az elenchusban Nro XX—XXII. alatt elszórva) tesznek-e *annyit*, hogy külön kötetként mutattassanak be az Academia által, jelenleg megindított *Árpád-kori Okmánytár* számára, vagy, csekély számuk miatt, a sorozatba osztassanak? etc. Ez okmányokra nézve *darabonként*, után kell tekinteni, például a Fejér 42 kötetét, legalább stb.

Ebből láthatja Ön, hogy e munka nem oly csekélység, mint látszik, de egyszersmind azt is, hogy némi orientatiót nyújtó egyetemes áttekintés nélkül e munkába nem foghat az, a ki tart rá valamit, hogy bakot ne lőjjön, s jó ügyekezete honoráriumául nevét comprommittálja.

Igen sajnálom, hogy barátságos meghívásának eleget nem tehetek. Egészségem, főleg télben, tiltja az utazást. A mult év vége felé, mint a Nemz. Színházi Országgyűlési bizottmány elnöke, Pestre hivatám a kir. Helytartó által; megtettem az áldozatot, és megbántam. Rabja vagyok az itthonnak annyira, hogy *senkit* sem szoktam látogatni. Önnek egészsége, óhajtom legalább, kevésbé kedvezőtlen, hogy sem e *csekély úttól* eltiltaná; mert úgy tudom, hogy Szántóról el lehet egy hajtással jönni Szikszóra, oda pedig (nem a töltésen, hanem Senye, Bódva, Szentpéter felé) Bánfalva nem több három óránál, tehát e rövid napokban is *egy napi* kirándulás az egész út.

Méltóztassék a gyűjteményt *egészen* elhozni. Elhatározzuk itt, mivel kezdjük meg. Én, pénzügyi tekinteteből is, óhajtánám, hogy mind a három (főlebb említettem) irányban: sőt a sehová nem sorozható apró közléseket a Történelmi Társa adhatnók (ugyanazon tiszteletdíj mellett). Mít majd az elhatároztuk irányba tartozónak fog gondolni Ön is: *azt, iv szeréni* térítvény mellett, nálam hagyja, míg a correcturát megcsinálom stb. És így tovább, hogy fennakadás ne történjék valamelyikünk miatt.

Örülni fogok, ha nézeteim helyesletével találkozandának, s szívesen várom, *minél előbb*, mind azért, mert most másolót könnyebben kapunk (vajmi olcsón pedig, ívenként 25—30 krjával), mind hogy a melegülő idő engem szabadabb mozgásra útasítand, sőt kényszerítend. Évek óta alig voltam egy párszor egy napnál tovább máshol, mind a mellett óhajtánám, értesítene, mely nap lesz szerencsém, megjegyzem, hogy hetenként kétszer küldök (Szerdán s Vasárnap) postára; ezt azért, hogy a levél feladásától függ, mikor jut kezemhez, péld. a pénteki levelet csak Szerdán kapom; tehát annyi idő alatt, mint Párisból.

Ismételve szíves üdvözetemet. Bocsánatot e hosszú levél unalmiért; rest írónak, mint én, favágás volt az; s ez legyen, és az ügy érdeke, mentsége.

Bánfalva, febr. 20. d. 1863.

igaz tisztelettel
Kazinczy Gábor s. k.«

Közli: CZÉKUS LÁSZLÓ.

MAGYAR KÖZMONDÁSOK

az 1825-ik esztendei országgyűlésen lévő követekre ruházva.

A Dunán innen való kerület.

Varmegye.	Ablegatus.
Árva.	{ <i>Abaffy.</i> Árva marad Árva, ha nem segítenek rajta. <i>Zmeskál.</i> Csak az alacsony lélek szokta maga dolgát a haza dolga palástja alá dugni.
Bars.	{ <i>Balogh.</i> Nem mindég áll az: mondj igazat, betörök a fejed. <i>Plathy.</i> Irással is ki lehet magát magyarázni.
Bács.	{ <i>Szusich.</i> Mást gondolni, mint mondani, nem illik egy magyarhoz. <i>Rudich.</i> Nem azért van küldve a követ, hogy csak hallgasson.
Esztergom.	{ <i>Huszár.</i> Plátó tanítványai hallgatással kezdték a tanulást. <i>Lippay.</i> Akárhogy fördik a holló, mindég fekete marad az.
Honth.	{ <i>Gudits.</i> Lassan járj, tovább érsz. <i>Majthény.</i> A ki nem iparkodik magyar lenni, bátran otthon maradhat.
Liptó.	{ <i>Kubinyi.</i> Szorgalom mellett gyöngye vesszőből válhat idővel az árbocza is. <i>Palugyai.</i> Ki az önmaga véleményi jóságáról meg van győztetve, majd megszólal.
Neógrád.	{ <i>Gyurtsányi.</i> Ha az órát fel nem húzzák, nem jár az. <i>Prónay.</i> Nem vágják le egy vágással a tölgyet.
Nyitra.	{ <i>Uzovich.</i> Hideg vér, meggondolás hasznosabb a tüzességnél. <i>Babóthy.</i> A kis bögre hamar felforr.
Pest.	{ <i>Péchy.</i> Mindég kérődzik, még sem emésztheti meg a gyomra az el nem sült reménynek pilleláját (?) <i>Fejérváry.</i> Szabad a követnek mást érezni és mondani, mint a társának, csak elegendő okát adja mondásának, és az a törvénnyel és utasítással ne ellenkezzen.
Pozsony.	{ <i>Bartal.</i> A fejedelmet és a hazát külön szeretni nem lehet. <i>Takács.</i> Sok kisebb jó tanácsból nagy jó is kerekedhet.
Turóc.	{ <i>Justh.</i> Ha eddig nem mutatta magát, hogy ért, mikor várhatja azt a haza. <i>Rutkay.</i> A néma követ kára a hazának s teher a megyének.
Trencsén.	{ <i>Borsitzky.</i> Csak a tiszta hazafiúság adhat merészséget. <i>Nemák.</i> A szabadságot csak szabadon lehet védelmezni.
Zólyom.	{ <i>Radvánszky.</i> Lassú víz partot mos. <i>Benitzky.</i> Több nem tudni, mint nem akarni.

A Dunán túl lévő kerület.

- Vármegye. Ablegatus.
- Baranya. { *Kajdátsty.* A borban sem szeretik már a vereset.
 { *Répany.* Nem minden pár egyezik meg egymással.
- Győr. { *Bezerédy.* Ha most nem is, talán majd máskor.
 { *Kolosváry.* Nem mindég az, a mi igaz, talál elfogadást.
- Komárom. { *Ghyczy.* Azért hozták eleink a törvényt, hogy azzal védel-
 mezzük hazánkat.
 { *Pázmándy.* A haza java elősegítésére való igyekezet szép
 hazafi tulajdonság.
- Mosony. { *Németszeghy.* Á rossz musicus mindennap egy nótát felejt.
 { *Farkas.* Jobb hallgatni, mint rosszat mondani.
- Somogy. { *Somsits.* A mi egész, nem fél a nyilvánosságtól.
 { *Czindery.* Rossz ember, a ki többet tesz, mint a mi tőle kitelik.
- Sopron. { *Nitzky.* Jó a csendes ember, oda, a hova kell.
 { *Nagy Pál.* Polgári koszorút érdemleni szép — de nem könnyű.
- Székes Fehér. { *Marich.* Nem minden követ követ valamit.
 { *Végh.* Nem szalad a teve, mégis halad.
- Tolna. { *Döry.* Inkább az érdem után, mint a haza javára tusakodik.
 { *Nedetzky.* Néma embernek senki sem érti a szavát.
- Vas. { *Nitzky.* Nehéz megtudni, melyik jó vagy rossz, végén a
 dolognak.
 { *Skerletz.* A szabadsággal könnyebb élni, mint azt előmozdítani.
- Veszprém. { *Rohonczy.* Az igazat vitatni, senki sem tilthatja.
 { *Bezerédy.* Kevés szóval is sokat lehet néha mondani.
- Zala. { *Szegedy.* A hazafiúságnak igaz próbaköve a tiszta lelkiismeret.
 { *Deák.* Jobb az igazat kimondani, mint a rosszat szépíteni.

A Tiszán innen való kerület.

- Vármegye. Ablegatus.
- Abauj. { *Vitéz.* Sokat kotkodácsol, keveset tojik, fene enné meg a tojását.
 { *Komáromy.* Bömböl a bika, ha megharagszik.
- Beregh. { *Br. Perényi.* A ki előbbre néz, mint a hová lép, hamar
 megbotlik.
 { *Rhédey.* A kinek nincs kedve a dologhoz, kár, hogy más
 helyét foglalja.
- Borsod. { *Vay Ábr.* Csak a jóban kell s lehet eleink példáit követni.
 { *Ragályi.* A keserű dohány virágja meg a méze is keserű marad.
- Gömör. { *Máriássy.* Az elaggott oroszlanon a szúnyog is kifog már.
 { *Szent Miklóssy.* Egészség kell a törvényhozáshoz.

Vármegye.	Ablegatus.
Heves.	{ <i>Földváry</i> . Nagyobb a viszhang a szózatnál. <i>Br. Orczy</i> . Lehet igazán érezni, de igazat mondani is lehet.
Sáros.	{ <i>Bornemissza</i> . Sárosi vitéz sohasem tett bövséget az országban. <i>Szinyey</i> . Nem mindég a nagy testben lakik a nagy lélek is.
Szepes.	{ <i>Almássy</i> . Országunk havasaiban is terem magyar szívű ember. <i>Gr. Csáky Sánd.</i> Akarna a szarka, de nem bírja a farka.
Torna.	{ <i>Ragály</i> . Nem mind jó magyar az, a ki jól beszél a nyelvén. <i>Gr. Andrássy</i> . Igyekezet s idő által válik az ember.
Ungh.	{ <i>Szerentsy</i> . Kis ember is adhat a nagynak jó tanácsot. <i>Bernáth</i> . Többet kell a vadásznak tanulni, mint a puskát elsűtni.
Zemplén.	{ <i>Szemere</i> . A kakas is úr a maga szemétjén. <i>Gr. Schmidegg</i> . Nagyobb a füstje, mint a pecsenyéje.

Tiszántúl való kerület.

Vármegye.	Ablegatus.
Arad.	{ <i>Kovács</i> . Fábul sohasem lesz erős buzogány. <i>Bittó</i> . Mellékes út nem visz el mindég a célra.
Békés.	{ <i>Vidovits</i> . Szólani, és mondani valamit: nem mindegy. <i>Horváth</i> . Fitoktatás kedvéért kár szólani.
Bihar.	{ <i>Zombory</i> . Okkal móddal sokra lehet menni. <i>Miskolczy</i> . Ha nem lehet sokat használni, a kevés sem megvető.
Csanád.	{ <i>Tököly</i> . Könnyebb ökröt hizlalni zöld gyepen, mint törvényt hozni zöld asztalnál. <i>Nyéky</i> . Dicséretes az igyekezet is, ha jóra czéloz.
Csongrád.	{ <i>Babartzy</i> . Otthon is kell az ember. <i>Bene</i> . A példa s megszokás elősegítheti az újonczot.
Krassó.	{ <i>Jakabfy</i> . A milyen a tanácsos, olyan a tanács is. <i>Petrovits</i> . A nyul se szaladna, ha nem félne.
Máramaros.	{ <i>Szaplontzay</i> . Haza szokott járni barlangjába telelni a medve. <i>B. Sztojka</i> . Ha a bátorság tiszta érzésből ered, nem véték.
Szabolcs.	{ <i>Gr. Dezsényffy</i> . Apollo s a múzsák nem mindég szükségesek a törvényhozásra. <i>Bónis</i> . Még nem tudni, az ész hibázik-e vagy a tudomány.
Szathmár.	{ <i>Izsák</i> . Sok szóból nem válik mindig a jó beszéd. <i>Br. Vécsey</i> . A közebb úton járni legbiztosabb.
Temes.	{ <i>Muslay</i> . Másra bizakodni gyáva magyarság. <i>Császár</i> . A hattyú is szokott énekelni, még sem tartják kalitkában.

- Vármegye. Ablegatus.
 Torontál. { *Kászony*. Birtokot és törvényt határozni nagy különbség.
 { *Marczibányi*. Engedj meg néki, mert nem tudja, mit beszél.

Horvát és Tótországi követek.

- Vármegye. Ablegatus.
 Pozsega. { *Markovits*. Elfogható érzésnek gátlása a szólásra való bátorság.
 { *Jankovits*. Ha csak tanulni jött, úgy a hallgatása nem hiba.
 Szerém. { *Partetich*. Régi viceispány lehet, de csekély törvényhozó.
 { *Poszovetz*. Nem mindenbe vág, a hová néz.
 Verőtcze. { *Szalopek*. Deák nyelvben is elfogadható volna a jó tanács.
 { *Hegedűs*. Ha nincsen gyantázva a vonó, nem szól a hegedű.

Szilassy József koronaőrnek a nagykörösi ev. ref. főgymnasium könyvtárában levő kéziratgyűjteményéből

közli: BENKÓ IMRE.

ADALÉKOK CODEX-IRODALMUNK FORRÁSAIHOZ.

I.

Az »öt esztendőös gyermek« története a Példák könyvében
 és az Érsekújvári codexben.

Horváth Cyrill dr. a bajai kath. főgymn. 1891—92. évi Értesítője program-értekezésében igen hasznavehető, bár nem teljes lajstromát állította össze a Nyelveléktár kötetei során megjelent legtöbb codexünk példáinak. E lajstromot egyik codexünknek, az egyetemi könyvtárban őrzött Példák könyvének (NyET. VIII.) részletes ismertetésével toldja meg középkori irodalmunk forrásainak szorgalmas bűvára. Itt e kis terjedelmű, de változatos tartalmánál fogva kiválóan érdekes nyelvemlékünk java részének, a benne lévő legtöbb példának forrását elég szerencsésen a XV. század egyik legnépszerűbb prédikációs könyve függelékében: a Herolt-féle »Promptuarium exemplorum«-ban jelölte meg. Csak az a kár, hogy idézett értekezése további folyamán következetes összetévesztéssel mindig a »*Speculum exemplorum*« című másik, nem kevésbé elterjedt és népszerű, de sokkal bővebb példatárat emlegeti, a melynek ismeretlen gyűjtőtől eredő tarka egyvelege, az igaz, sokszor találkozik a Promptuarium egyes darabjaival. De ezzel már csak azért is bajosan volt összezavarható, mert Horváthnak a Példák könyve egyes fejezeteihez mellékelt forrásmutatványai, helyeik pontos idézéseivel együtt, csakugyan a Promptuariumra vallanak. Még egy másik lapsusát is meg kell itt Horváthnak igazítanunk. Herolt helyett mindig Herold-ot ír. Pedig a *Discipulus* néven ismertebb és rendszeren így idézett Herolt János angol dömés

nem tévesztendő össze *Herold* Jánossal, a hírneves bázeli kiadóval, a ki 1555-ben szintén adott ki egy a *Discipulus*éhoz hasonló célú, de egészen más tartalmú páldatárat: »*Exempla virtutum et vitiorum*« czímen. Ez apróbb botlásokat csak azért jegyeztük ki talán kicsinyeskedőnek látszó gonddal, hogy a nálunk még mindig divatos másodkézből való idézgetés révén további hibák szülőivé ne váljanak.

Most e kitérés után a *Példák* könyvéhez kerülvén vissza, mondtuk az imént, hogy e kis codexünknek nem minden, csak nagyobb számú elbeszélésére nézve mutatta és mutathatta is ki Horváth a *Promptuariumból* való eredetet. Vannak ugyanis e kéziratban, még pedig annak a túlnyomó tartalmát tevő »példái« közt is olyanok, a melyek más-honnan kerültek. Ilyen a többi között a 8—12. lapon (Ny E T. VIII. 91—93.) olvasható »gyónásról való példa«, mely a három igaz mondás árán a halálbüntetéstől megszabadult rabló esetét alkalmazza a töredelmes bűnösre. Ez szórúl-szóra a *Gesta Romanorum* ú. n. vulgaris szövegének az 58. elbeszélése annak tanúságával egyetemben, a mint ezt csak a minap az Egyet. Philol. Közlöny ez évi áprilisi füzetében kimutattam. Megvan e példa az Érsekujvári codex 525—526. lapján is (NyET. X. 281—282.). E codexünkkel különben a *Példák* könyve, mint már Horváth C. is megjelölte idézett lajstromában (15. l.), még két helyütt találkozik; s hogy e találkozás alighanem több pusztá véletlennél, azt ugyancsak Horváth is megemlíti; sőt belőle némi következtetést is von le említett értekezése végén. Erre mi itt nem kívánunk kiterjeszkedni; csak a két megnevezett codex másik két párhuzamos helyének egyikét: a *Példák* könyvének 37—43. (NyET. VIII. 105—107.) és az Érsekujvári c. 363—365. (NyET. X. 64—66.) lapján lévő akarjuk a már ismert forrásúak közé iktatni.

Horváth a *Példák* könyve tartalmának elsorolásánál erről a darabról csak annyit mond, hogy »itt a codex (t. i. a *Péld. k.*) eltér a *Discipulustól*.« És ez annyiban igaz is, hogy a *Discipulus* beszédeggyűteményének a függelékében, a *Promptuariumban* e példa nincsen meg; de megvan a Herolt-féle prédikációk egyikében: az I. rész (De Tempore) 20. beszédének a záradékában Q betű alatt. (Én alább is az 1492. évi nürnbergi kiadást idézem.) És innen van elég hiven lefordítva mind a két említett codexünkben; még pedig, a mint az alábbi egybevetésből, úgy hiszem, eléggé kitetszik, nem akként, hogy az Érsekujvári codexnek és a *Példák* könyvének írója külön-külön ültette át e példát magyar nyelvre; hanem úgy, hogy mind a ketten közös eredetit másoltak más-más időben, eléggé eltérő orthographiával.

Ebből már most az a tanulság, hogy a ki a Példák könyvének még meg nem jelölt forrású darabjait is eredetök helyére kívánja visszavezetni, az jól teszi, ha a Promptuariumot megelőző beszédek is átolvassa, a miből különben, mint majd alább látjuk, mellesleg is derül egy-egy világsugaracská codexeink egyik-másik helyének származására.

Még csak azt akarjuk megérinteni, hogy Pelbártnak legtöbb codexünk-höz való viszonyát Szilády és Horváth érdemes nyomozásai alapján ismervén, arra is gondoltunk, hátha ebben az esetben is, mint annyi másban, tán Pelbárt volt a közvetítő, s hogy említett codexeink talán nem egyenesen a Discipulusból, hanem a Heroltot elég sűrűn idézgető híres magyar prédikátortól vették át e példát? Nem is szólván azonban arról, hogy Pelbártnál eddig épen ezt az elbeszélést még nem leltük meg, — mert hisz elkerülhette a figyelmünket annyi száz között a vaskos foliansok szemrontó olvasgatása közben, — de már a Példák könyvének a Discipulus művével való kétségtelen összefüggése is valószínűtlennek tünteti fel ezt a különben ki nem zárt lehetőséget.

Egyelőre elégnek tartjuk a két magyar szöveget egymással szembeállítva, belőlük két mutatóványt, egyet a történet elejéről, a másikat pedig a végéről közölni, s alájuk a Discipulus illető sorait kényelmesebb összehasonlíthatás kedvéért lenyomatni. A három szöveg illetően egybevetéséből az önként ajánlkozó következtetéseket ki-ki maga is kényelmesen levonhatja. Még csak azt jegyezzük meg, hogy míg a Discipulus elbeszélése elején megjelöli a neki forrásul szolgált *Apiariust* (teljesebb czímén »Bonum universale de apibus«, a XIII. században virágozott Thomas Cantimpratensis, v. Cantipratanus nagyobb részét elveszett »De naturis rerum« című könyvének egyik töredéke): addig a mi magyar fordítónk szövegének mind a két változata elhallgatja e tovább vezető utalást. Tehát e részben nem oly lelkiismeretes pontosságú, mint hasonló esetekben Pelbárt, a ki, ha pl. valamit a »Speculum exemplorum«-ból merít, rendesen oda teszi melléje nemcsak ezt, hanem még a Spec. forrását is, ha azt ott megjelölve találta.

Érsekujv. c. 363.

Olvaftatyk nemely pelda egy artatlan gyermekrewl hogy mely gyermek meg tartottha wala az keresztfeznek artatlan/fagat es ez kepen kezdetyk eel

Egy nemynemő warofban wala egy gyermek kynek wala ewt ez-tendeye ez gyeermek wala tyztelendew zwlektwl tamadoth mely

Példák k. 37.

Oluaftatyk egy pelda. Egy artatlan gyermekrewl. hog mely gyermek meg tartotta wala az keresztfeznek artatlan/fagat.

Vala egy gyermek kynek wala ewt eztendeye . es ev wala tyztelendew zwlektevl tamadot . Mely gyermek mykoron elewzer latta volna zent

gyermek Mykoron elewzer latta wolna zent ferencznek fyajt az mynorokat meg kere az artatlan gyermek az ew zwleytwl hogy ew es yarhatna olyatan ruhaban mykeppen az mynorok

ferenchnek fyajt . az mynorokat. meg kere az gyermek az ev zuley-
tevl hog ev es jarhatna olyatan ruhaban . mykeppen az mynorok . . .

Disc. Exemplum de quodam puero innocenti qui innocentiam baptismalem seruaui. [et legitur in li. de apibus.] quod quidam puer annorum quinque de honestis valde parentibus fuit ortus qui primo uisis fratribus ordinis minorum a parentibus suis petiuit ut ipsorum habitu vestiretur.

Érs. c. 365.

. . . azert Mykoron az mynorok es az mynor fraterék akarnyak ez gyermeknek temetefekoron a fernel Mondany az deprofondyft femmy-
kepen megh nem Mondhatak yol lehet nagyon erelkedenek Es nagy fokzwer elewl kezdyk wala annak okaert meg ertek az mynor fratherek hogy nem wolna zwkes eez zentfe-
ges lelek fenkynek ymadlagawal az ew zwlei kegyk ez ew fyanak peldayawal annet haaznalanak hogy az gyermeknek halala wtan Mynden ez wylagyakat meg wtalwan el hágak az ew atya bemene zent damokos atyank zerzetyben az ew annya kegyk Mene zent bernald zerzetyben Es mynd ketteen teekelletes zerzetefek lwnek aaz wr yftennek bodogwl Es nagy | Zorgalmatoffagal zolgalanak Es halaloknak wtanna wewek az ewrek bodoglagot kyt engegygen Mynekwnk attya fyw zent lelek egy ewrewk Iften amenetct.

Péld. k. 42.

. . . . Azert mykoron az mynor fraterék akarnanak ez gyermeknek temetefe koron az feernel mondany az deprofundilt . femmy keppen meg nem mondhatak . jollehet nagy fokzer elevl kezdeek . Annak okaert meg erteek az fraterék . hog nem wolna zwkes az zentfe ges lelek fenkynek jmadlagawal . Az ev zuley kedeg . az gyermeknek peldayawal annet haznalanak . hog ez gyermeknek halala wtan . mynden ez velagyakat meg vtaluan el hagyak // (43.) Az ev atya be mene zent damancos atyank zerzetyben . Az ev anya kedeg mene zent bernald zerzetyben . Es mynd ketten tekkeletovs zerzetevflek levnek . az vr iftennek boldogul zolgalanak . es halalok wtan veveek az evrek bodoglagot . : A. N. ihs.

Disc. Igitur post mortem eius cum ad sepulcrum illius ubi sepeliendus erat stantes quidam ex fratribus minoribus, psalmum scilicet De profundis dicere voluissent: nullo conatu et nulla reiteratione hunc psalmum dicere potuerunt. unde per hoc dabatur intelligi illam sanctam animam nullis orationibus indigere. Parentes uero post mortem pueri intantum exemplo filii profecerunt, ut omnia oblectamenta seculi deserentes: pater ordinem predicatorum, mater autem cisterciensium ordinem eisdem temporibus intrauerunt et deo feliciter seruiuerunt.

KATONA LAJOS.

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

Szenczi Molnár Albert Naplója, levelezése és irományai. A m. tud. Akademia irodalomtörténeti bizottsága megbízásából jegyzetekkel ellátva kiadta *Dézi Lajos.* (Hasonmással) Budapest, 1898. Athenaeum.

Végre valahára Sz. Molnár Albert is megnyerte azt a mit nemcsak megérdemelt, hanem a mire számított is. Tanulhatásért sovárgó lelke, sanyargó peregrinálásai, irodalmi munkái, hazája, nemzete, anyanyelve s vallása érdekében kifejtett működése minden részében, nemcsak töredékesen mint eddig, teljes méltánylásra talált, mind abban az életrajzban, melyet szintén Dézi Lajos írt meg a Tört. Életrajzokban, mind különösen ebben a kiadásban, mely közel három század mulasztását s bátran mondhatjuk hanyagságát igyekszik helyre hozni. Sz. Molnár meg volt arról győződve, hogy élete nem híjába való s munkálkodása nem haszontalan. Ez a meggyőződés hiúság nélkül ösztönözhetette arra, hogy Naplót írjon, levelezését megtakarítsa, mert ezek segítségével magának is, az utókornak is leghívebben adhatott számot törekvéseiről, az elért eredményekről, a nyert segélyekről s kárba vesztett küzdelmeiről. Számítania kellett hát arra, hogy e gondosan összegyűjtött irományai, halála után olyan kézbe kerülhetnek, mely azokat megőrzi s élete történetének megírására felhasználja. A megőrzés gondossága nem mondható kifogástalannak, mert sok elveszett abból a mit ő összerakott: a kik róla teljes méltánylással írtak, azok sem használtak, meg már nem is használhattak fel mindent. A ki most fogott azok felhasználásához s kiadásához, annak éreznie kellett, hogy legelső kötelessége a hiányok lehető pótlása, kiegészítése, a már vissza nem szerezhető daraboknak legalább jegyzékbe vétele s az ezek körén kívül szétszórt adatok felkutatása s beillesztése, — az összes anyagnak pedig oly móddal való rendezése, hogy mint kútforrásból mindenki bizvást s kényelmesen meríthessen, tükrében pedig igaz és tiszta képet láthasson.

Dézi ezt a nehéz munkát jól végezte. A mit az ilyen kiadású legjobb művek módszeréből tanulhatott, azt mind felhasználta s széleskörű kutatásainak gazdag eredményét úgy tudta értékesíteni, hogy jegyzeteinek mind alakja, mind tartalma egygyé olvad azzal a mit illusztrál. Épen oly kevésbé rabja a szokásos formáknak s kifejezéseknek, mint az úgynevezett önálló felfogásnak. Folyó szövege vagy jegyzetei mindig a tárgyhöz illő alakban állnak elő; írói egyéniségének feltüntetésére sohasem törekszik, a tárgyra bizza ezt s ez a lelkiismeretes író nem szokta cserben

hagyni. Dézsi a legjobb úton van; Salamon Ferencz írói egyénisége is ebben az irányban vált oly hatalmassá, a történetírás és kritika terén.

Dézsinek eddig megjelent irodalomtörténeti s bibliografiai dolgozatai eléggé mutatják, hogy kutató szellemét logikája s tanultsága mindig nyomon követi. Kisebb dolgozatok után most nagyobbakkal áll elő s ezekkel együtt nő. A kritika ezt a művét egyhangú elismeréssel fogadta; ezért remélhető, hogy azok figyelme is felé fordul, a kik a nemzeti irodalomtörténetírás érdekében is hivatva vannak arra, hogy az ily alapos készülségű tehetséget ne épen csak a hivatalos szolgálat mérő szalagja szerint osztályozzák.

Az Akademia irodalomtörténeti bizottságának e kiadványa, a XVII. századi irodalmi állapotok felderítéséhez sokkal járul. c.

Emléklap a soproni Széchenyi-szobor leleplezésére. A szoborbizottság megbízásából szerkesztette Kugler Alajos. Sopron, nyomtatott Romwalter Alfréd könyvnyomdájában 1897. 4° 63 l. (Két fénynyomatú képpel).

Az emléklap, — a mely csak 1898 elején jelent meg — nagyjában két részre osztható: az első rész szorosabban Széchenyi emlékének van szánva, de megismertet a szobor történetével és alkotójával is, a második rész pedig a szobor leleplezésének ünnepségét örökíti meg.

A szobor története elég érdekes. Már 1861-ben foglalkoztak Sopronban Király József Pál indítványára avval az eszinnél, hogy a legnagyobb magyarnak szobrot állítanak, de csakhamar módosítá a város határozatát olykép, hogy inkább főrealiskolát állít fel Széchenyi emlékére, (a mi 1868-ban meg is történt). A szobor-eszme azonban a 80-as években ismét életre ébredt a soproni Irodalmi- és Művészeti-kör hangoztatására és ezóta a hirlapok napirenden is tartották, a míg az ezredév alkalmával meg nem valósult. Ekkor ugyanis a városi és megyei milleniumi-bizottság ajánlatára (és a vallás- és közokt. m. k. miniszter milleniumi felhívására) a két törvényhatóság elhatározta, hogy Sopron városa területén a legnagyobb magyar emlékére szobrot állít és a költségekhez egyenkint 10,000 frttal járul hozzá.

Megnézték Izsó Miklósnak (Engelével szemben 1866-ban mellőzött) művét, és Mátrai Lajos, Izsó egykori tanítványa vállalkozott arra, hogy Izsó művét sajátos művészi felfogása szerint feldolgozza. A leleplezés eleinte 1896 szeptemberére volt határozva, de (az öntésnél) közbejött akadályok miatt csak 1897 május 23-án történt meg. Az ünnepély a Rákóczi-indulóval kezdődött; majd Beethoven »Isten dicsőségé«-nek elhangzása után az alispán elmondá megnyitó beszédét, utána pedig dr. Kuncz Adolf ünnepi beszédét, a melynek végén lehullott a lepel a szoborról a himnus hangjai mellett. Majd Széchenyi Béla köszönő beszéde (a család nevében) után Kugler Alajos szavalta el Dóczi Lajosnak ez alkalomra írt ódáját. Miután a küldöttségek elhelyezték koszorúikat a szobor talapzatán, a szobor-bizottság elnöke átadta, a polgármester meg átvette a szobrot. A mikor kijelentjük, hogy mindezen tények az emléklapban a kellő részletességgel található meg, áttérünk az emléklapnak egyes czikkeire.

Legelől van Dóczi Lajosnak, Sopron megye szülöttének, a szobor

leleplezésére irt ódája. Igen szépen fejt ki benne a költő Széchenyi nagy érdemét: hogy hitet ébresztett a magyarban jövője iránt és ezzel létére nagy hatással volt. Ez az alapeszme teszi ódáját fenségessé. A nyelvezet azonban egy kissé nehézkes és nem oly csengő, mint Dóczi egyéb műveiben.

Az óda után dr. Kuncz Adolf leleplezéskor elmondott ihletett ünnepi beszéde következik, a melyben Széchenyit mint a nagyidők emberét állítja elénk, a ki felrázta nemzetének minden rétegét tedpedéséből és a ki ma épen ezért büszkeségünk.

Bella Lajos tanulmánya (Széchenyi István gróf) következik ezután. Nagy vonásokkal állítja elénk Széchenyit.

A továbbiakban Kugler Alajos írja le világosan »A szobor történeté«-t, a melyet már fennebb vázoltunk.

Utána Póda Endre elmékedése: A soproni Széchenyi-szobor előtt következik.

A következő cikkben, a »Széchenyi levelek«-ben Kugler Alajos Széchenyi három eddig ismeretlen levelének történetét mondja el. Kettő közülök a városi, egy a megyei levéltárban van. Az elsőben, melynek hasonmását is adja a szerkesztő, Széchenyi megköszöni a városnak, hogy tiszteletbeli, a másodikban, hogy választó polgárrá választották meg; a harmadikban pedig a megyei rendeknek köszöni meg, hogy belső titkos tanácsossá és helytartói tanácsossá való kineveztetésekor üdvözölték.

Követi ezt Mátrai Lajos cikke: A soproni Széchenyi-szoborról, a melyben elmondja, minő eszmék vezették felfogásában, mikor Izsó szobrát módosítá. Ugyanitt látható képen Izsó eredeti és Mátrai módosított szobor-mintája. Mátrai szobrában Széchenyit, a magyar mágnást jellemzi, ki hazájáért rajong és kulturális haladásáért harczol, ki követelőleg biztosan várja, hogy hazája egykor nagygyá lesz. A kétszeres életnagyságú Széchenyi-szobor arca kifejezi ezen eszmét, azért igen sikerültnek mondhatjuk, s kifogást csak a testállása ellen tehetni. Annyi áll, hogy ha sikerült is a szobor, még sem sikerült oly szépen, mint egy másik szobra, a Kisfaludy-szobor Győrött.

Ezután Bella Lajos írja le röviden Mátrai életét.

A második részben (A leleplezéskor) — mely nem oly érdekes, mint az első — először is dr. Báán Endre megnyitó, azután Póda Endrének a szobrot átadó, továbbá Gebhardt Józsefnek a szobrot átvevő beszédét közli az emléklap szerkesztője.

Az emléklap végén pedig Zombori József »A leleplezési ünnepélyé«-ben részletesen írja le a leleplezés napjának történetét.

Van még az emléklapban két sikerült fénynyomatú kép is. Az egyik Széchenyit ábrázolja, a másik pedig a szobrot mostani helyén. Azonkívül benne van még amaz emlékéremnek is a rajza, a melyet ez alkalomra verettek bronzból.

Dr. Vizota Gyula.

REPERTORIUM.

- Abonyi Árpád.* A plívai várda. Ism. Egyetértés 1899. 15. sz.
Ábrányiné K. Clemenin. Sok mindenről. Ism. Magy. Hírl. 349. sz.
Acsády Ignác. Tinódi Sebestyén. Bud. Szemle 97. köt. 1—24. 181—213. l.
Ambrozovics Dezső. Versek. Ism. Magy. Hírl. 321. sz. — Vasár. Ujs. 48. sz. — *ik.* Bud. Hírl. 340. sz. — *i.* Magy. Ujs. 341. sz. — Lázár Béla. Nemzet 1899. 10. sz.
Ambrus Zoltán. Pókhaló kisasszony. Ism. T. R. P. Napló 320. sz. — Egyetértés 307. sz. — Dr. Császár Elemér. Polit. Hetiszemle 48. sz.
Andorka Lajos. Ifjú korom. Költemények. Új-Verbász. 1898. Ism. Vasár. Ujs. 50. sz.
Arany László költeményei. Ism. Vasár. Ujs. 1899. 2. sz.
b. Kisfaludy Károly. Brassói Lapok 1899. 21. 22. sz.
Bakács István. Debreczeni Márton Kióvi csatája. Ism. Tolnai Vilmos. Phil. Közl. 930—932. l.
Balló István. Dr. Apor Péter. Ism. Gyulay Ágost. Phil. Közl. 949. l.
Balogh Imre. Könyvek. Ism. Lázár Béla. Nemzet 1899. 10. sz.
Bányász István. Calypso. Irány regény. Ism. Bartha József. Kath. Szemle 1899. 190—192. l.
Bársony István. A szerelem könyve. Ism. Egyetértés 1899. 15. sz.
Bartha József dr. A Toldi-monda. Kath. Szemle 1899. 25—47. l.
Bartha Mihlós. Nemzeti irány. Magyarország 1899. 7. sz.
Bartók Lajos. Mohács után. Tört. dráma. Rövid ism. Nemzet 347. sz. — Magy. Hírl. 349. sz.
Bayer József. A magyar drámairodalom története. 2 köt. Ism. Morvay Győző. Magy. Kritika 22. sz. — Császár Elemér. Bud. Szemle 97. köt. 147—152. l. — Váczy János. Századok 1899. 53—56. l.
Benedek Elek. Galambok. Ism. Magy. Hírl. 349. sz.
Berczik Á. Őszi hajtás. Ism. Salgó E. Egyetért. 307. sz.
Berecz Károly. A régi »Fiatal Magyarország.« Ism. zs. Magy. Kritika 23. sz.
Boros Gabor. Színművek könyve. Ism. Kelemen (Wolff) Béla. Pailol. Közl. 141—144. l.
Bródy Sándor. Az ezüst kecske. Ism. Rothhauser M. P. Lloyd. 300. reg. sz. — *ó.* Bud. Hírl. 339. sz. — Lázár Béla. Nemzet 358. sz.
Budai Árpád. »Magyar Társaság« a nagyenyedi Bethlen-kollégiumban száz év előtt. Közérdek 67. 68. sz.
Gras. Silberstein. M. Ujs. 1899. 14. sz.
Csutak Lajos. Székely történetek. Kolozsvár, 1898. Ism. Kunfi Zsigmond. Magy. Kritika 23. sz.
Czarina Szilárd. Foszlányok. Ism. Osvát Ernő. Magy. Kritika 20. sz.

- Czukrász Róza.* Madách szelleme a nevelő oktatásban. Magy. Pestalozz 25—27. sz.
- Darnay Kálmán.* Kisfaludy Sándor és hitvese. Vasár. Ujs. 44. sz.
- Dézsi L.* Szenczi Molnár Albert életrajza. Ism. Junius. P. Napló 325. sz.
- Dittrich Vilmos.* A nagyidai cigányok. Ism. Dr. Bartha József. Phil. Közl. 925—927. 1.
- Endrődi Sándor* összegyűjtött költeményei. Ism. Magy. Hírl. 349. sz. — Timár Szaniszló. Egyetértés 356. sz. — Magy. Hírl. 1899. 8. sz.
- Erdélyi Zollán.* Laura-dalok. Ism. Pintér Kálmán. Magy. Szemle 44. sz. — Vasár. Ujs. 46. sz. — *i.* Magy. Ujs. 341. sz.
- Ferenczy József.* Irodalmi tanulmányok. Ism. Magy. Hírl. 300. sz.
- Gaal Mihály.* Énektörténeti adalék. (Rimay és Ráday). Ev. Egyh. és isk. 33. sz.
- Gaal Mózes.* Himfy dalai. Zala 88. sz.
- Gárdonyi Géza.* Az én falum. Ism. Lázár Béla. Magy. Kritika 24. sz. — Budapest. Napló 1899. 5. sz.
- Gáspár Kornél.* Költemények. Ism. *g.* Magy. Szemle 46. sz. — Kerekes Andor. Székely Lapok 67. sz. — O. E. Magy. Kritika 22. sz. — Lázár Béla. Nemzet. 1899. 10. sz.
- Gyarmathy Zsigáné.* Önkéntes martirok. Ism. *r.* Polit. Hetiszemle 47. sz.
- Gyulai Pál.* Arany László. Bud. Szemle 97. köt. 121—131. 1.
- Havas István.* Tünő évek. Ism. Lázár Béla. Nemzet 1899. 10. sz.
- Herczeg Ferencz.* A Gyurkovics-leányok. Életkép 4 szakaszban. Első előadása a Magy. színházban jan. 17. Ism. Myosotis Magy. Ujs. 18. sz. — Sz. N. Alkotmány 16. sz. — sz.-i. P. Napló 18. sz. — *m. g.* Orsz.-Világ 18. sz. — Huszár Vilmos. Nemzet 18. sz.
- Jókai Mór.* Petőfi és a katonák. Magy. Hírl. 323. sz.
- Jókai* összes munkái. Nemzet 1899. 6. sz. — Orsz. Hírl. 1899. 6. sz.
- Juhász László.* Pengeti, sírván. Versek. Ism. Egyetértés 1899. 15. sz.
- Junius.* Kazinczy Ferencz levelei. P. Napló 317. sz.
- Kálnay László.* Az arisztokraták. Ism. *t-ö.* Magy. Kritika 21. sz.
- Katona Lajos.* A drávai névtelen »Rustan császár«-ja. Phil. Közl. 897—901. 1.
- Kenedi Géza.* Gyarlóságok. Ism. Magy. Hírl. 349. sz. Egyetértés 356. sz.
- Keszler József.* Dr. Silberstein (Ötvös) Adolf. Orsz.-Hírl. 13. sz.
- Kincs István.* Magyar ég alatt. Rajzok. Ism. Krudy Gyula. Magy. Állam 253. sz. — Dombi Márk. Kath. Szemle 1899. 215—217. 1.
- Kis József* költeményei. (Olcsó kiad.) Ism. P. Napló 348. sz. — Magy. Ujs. 350. sz.
- Köbor Tamás.* Ő akarta. Ism. Roboz Andor. Magy. Kritika 17. sz.
- Köbor Tamás.* A tisztesség nevében. Regény. Ism. Dr. Császár Elemér. Polit. Hetiszemle 42. sz.
- Komáromy Alajos* veterán színművész újabb levele régi színészetünkről. Kecskem. Lapok 30. sz.
- Kozma Andor.* Szatirák. Ism. *ó.* Bud. Szemle 97. köt. 141—147. 1.
- Kupa Árpád.* Képzelt királyok. Ism. Bartha József. Kath. Szemle 1899. 195—198. 1.
- Laczkó Andor.* Tíz év. Ism. Magy. Hírl. 300. sz.
- Lampérth Géza.* Gyöngyösi István és Szécsi Mária. Vasár. Ujs. 48. sz.
- Lázár Béla.* Egy literary gentleman. (Horváth Boldizsár) Nemzet 299. sz.
- Lázár Béla.* Levél a fiatal lírikusokhoz. Nemzet 1899. 10. sz.
- Lázár Béla.* Az új Kisfaludisták. Nemzet 1899. 33. sz. (Berzeviczy Albert, Alexander Bernát, Ambrus Zoltán, Jánosi Gusztáv, Szabolcska Mihály.)
- Lengyel Laura.* Baládos Klára. Ism. Magy. Hírl. 342. sz. — M. J. Polit. Hetiszemle 50. sz. — Osvát Ernő. Bud. Hírl. 1899. 17. sz.
- Lévay József* újabb költeményei. Ism. Salgó E. Egyetért. 307. sz. — Dr. Császár Elemér. Polit. Hetiszemle 49. sz. — Zombori Andor. Erd. Múz. 1899. 44—46. 1.

- Lőrinczy György.* A magam földjén. Ism. Budap. Napló 1899. 5. sz.
- Makai Emil.* Újabb költeményei. Ism. M. F. Bud. Napló 342. sz. — M. Hírl. 342. sz. — Rothhauser M. P. Lloyd 308. reg. sz.
- Mandl Bernát.* Kazinczy és a zsidók. Izr. m. irod. társ. 1899. Évkönyve. 60—73. l.
- Marossi Rudolf.* Realizmus a színpadon. Fejérmegy. Napló 1899. 12. sz.
- Matuska László gr.* Költemények. Ism. Osvát Ernő. Magy. Kritika 20. sz.
- Merényi Lajos.* Eszterhazy Miklós nádor paraenesise. Kath. Szemle 1899. 68—85. l.
- Mikszáth Kálmán.* Uj Zrinyiász. Ism. Magy. Hírl. 300. sz.
- Minke Béla.* Balaton. Ism. Lázár Béla. Nemzet 1899. 10. sz.
- Mitrovics Gyula.* Aeneas Sylvius Piccolomini De duobus amantibus Euryala et Lucretia-ja. Sárosp.-Lapok 38. 39. sz.
- Molnár Albert* naplója, kiadta Dézsi L. Ism. s. k. Magyarorsz. 352. sz. — d. Bud. Szemle 97. köt. 325. l.
- Muntureanu H. J.* Asszony szerelem. Ism. Egyetért. 307. sz. — Dr. Apácai. Polit. Hetszemle 44. sz.
- Nusztek Sándor ifj.* Hófehérke Gyula. 1898. Ism. k. zs. Magy. Kritika 23. sz.
- Papp Dániel.* A Rátótiak. Ism. Osvát Ernő. Bud. Hírl. 317. sz. — Császár Elemér. Polit. Hetszemle 45. sz.
- Pázmány Péter* összes munkái. Magy. sor. IV. köt. Ism. Pintér Kálmán. Kath. Szemle 209—211. l.
- Peczko Ernő.* A szabadságharcz költészete. Ism. Gyulai Ágost. Phil. Közl. 944. l.
- Pekár Gyula.* Don Juan. Ism. Magy. Hírl. 1899. 29. sz.
- Poncianus históriája. Kiadta Heinrich G. Ism. Binder J. Phil. Közl. 919—922. l.
- Prém József.* Berczik Árpád. (Képpel). Vasár. Ujs. 43. sz.
- Radó Antal.* Költők albuma. Ism. m. Bud. Napló 349. sz. — Rothhauser M. P. Lloyd 308. reg. sz.
- Radó A.* Dalok és történetek. Ism. Rothhauser M. P. Lloyd 308. reg. sz.
- Reich Emil.* Hungarian Literature. Ism. j—s. P. Napló 1899. 1. sz. — Kropf Lajos. Századok. 1899. 67. l.
- Rencz János.* Vajda János költészete. Ism. Gyulay Ágost. Phil. Közl. 945. l.
- Rexa Dezső.* Az élet-regény. Ism. Bartha József. Kath. Szemle 1899. 188—190. l.
- Salgó Ernő.* A Kisfaludy-társaság kiadványai. Egyetért. 307. sz.
- K. Simó Ferencz.* Hangulatok. Ism. Vasár. Ujs. 47. sz.
- Simonyi Zsigmond.* Jókai mint nyelvész. P. Napló 306. sz.
- Somló Sándor.* Királyi házaselet. Verses vígj. 3. felv. Először adták a nemz. színházban jan. 20. — Ism. Keszler József. Orsz. Hírl. 21. sz. — k. t. Magy. Ujs. 21. sz. — Timár Szaniszló. Egyetértés 21. sz. — Ambrus Zoltán. P. Napló 21. sz. — Myosotis. Nemzet 21. sz.
- Stella.* Tizenhárom elbeszélés. Rövid ism. Magy. Hírl. 342. sz.
- Sz. S. Adatok Harsányi István élettörténetéhez. Sárosp. Lapok 32. sz.
- cs. Szabó Kálmán.* Neda. Ism. Bartha József. Kath. Szemle 1899. 192. l.
- Szabóné Nogáll J.* Vezeklés. Ism. Bartha József. Kath. Szemle 1899. 198—200. l.
- Szamovolszky Gyula.* Antoinette. Ism. Osvát Ernő. Magy. Kritika 20. sz.
- Szászvárosi V. Jenő.* Dalaim. Ism. i. Magy. Ujs. 341. sz.
- Szentessy Gyula.* Gyári lányok. Ism. Lázár Béla. Nemzet 1899. 10. sz.
- Szikra.* A bevándorlók. Ism. Bartha József. Kath. Szemle 1899. 193 195. l.
- Szily K.* Adalékok a magyar nyelv és irod. történetéhez. Ism. Bud. Hírl. 320. sz.
- Szinéri György.* Banda. Regény. Ism. Kunfi Zsigmond. Magy. Kritika 20. sz.
- Szomaházy István.* Az Arany-Zichy-Album. P. Napló 349. sz.
- Szomorj Dezső.* Herczeg Ferencz és Lemaitre. Nemzet 348. sz.

- Thury Zoltán.* Ulrich főhadnagy. Ism. Osvát Ernő. Magy. Kritika 21. sz. — Budapest, Napló 1899. 5. sz.
- Torkos László.* Jó és rossz napokról. Költemények. Ism. Doktor Apácai. Polit. Hetiszemle 52. sz.
- Tutsek Anna.* Magunkról. Elbeszélések. Ism. Dr. Cs. E. Polit. Hetiszemle 44. sz. — Budapest, Napló 1899. 5. sz.
- Vadnay Károly.* Zichy Antal emlékezete. Bud. Szemle 97. köt. 161—180. l.
- Várnai Emil.* Versek. Ism. Vasár. Ujs. 45. sz. — Lázár Béla. Nemzet 1899. 10. sz.
- Várossy Gyula.* Jóízű történetek. Ism. Dombi Márk. Kath. Szemle 1899. 217. l.
- Városov Malvin.* Hajnalka. (özv. Rózsa Antalné). Brassómegy. Híri. 8. sz.
- Versényi György.* Debreczeni Márton emlékezete. Erd. Múz. 1899. 22—33. l.
- Versényi György.* Malom Luiza. Erd. Múz. 448—498. 557—569. l.
- Viski K. Bálint.* Boruth Elemér és művei. Máramaros 1899. 3. sz.
- Viz Zoltán.* Ujabb költemények. Abony, 1898. Ism. Magy. Szemle 47. sz. — Vasár. Ujs. 1899. 3. sz.
- Zichy Antal.* Gróf Széchenyi István életrajza. Ism. Váczy János. Philol. Közl. 121—129. l.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

